

OSMANLI TECVÎD RİSÂLELERİ 3

Editör: Ahmet GÖKDEMİR

ilâhiyât 927

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Osmanlı Tecvîd Risâleleri 3

Editör:

Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR

eISBN 978-625-6961-52-4

1. Baskı: Aralık 2022

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: Tavoos

Sayfa Düzeni: Tavoos

Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

ilâhiyât

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara

Tel: (0312) 439 01 69

www.ilahiyatyayin.com

editor@ilahiyatyayin.com

satis@ilahiyatyayin.com

www.instagram.com/ilahiyatyayin

OSMANLI TECVÎD RİSÂLELERİ 3

EDİTÖR

Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR

MUHAMMED B. MUSTAFA EN-NA'ÎMÎ'NİN
TEZHÎBÜ'T-TİLÂVE FÎ 'İLMÎ'T-TECVÎD
VE'L-KIRÂE İSİMLİ ESERİ
(İNCELEME-METİN)*

ABDÜLAZİZ ŞEKER

ÖZET

Kettânîzâde lakabıyla meşhur olan Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî, 18. yüzyılda yaşamış, muallimlik ve şeyhu'l-kurrâlık yapmış, kıraat ve tecvid alanındaki çalışmalarıyla bilinen bir âlimdir. Mısır tarikinde azîmet metodunun esas alındığı Mutkin mesleği sahibi olarak da bilinen Na'îmî'nin, kıraat alanında Mutkinü'r-rivâye fî 'ulûmi'l-kirâati li'd-dirâye adıyla meşhur bir eseri bulunmaktadır. Na'îmî'nin tecvid ilmine yönelik nüshasına ulaşılabilen tek eseri ise Tezhîbü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kirâe'dir. 50 varaktan meydana gelen ve zengin içeriğiyle öne çıkan bu eserde öncelikle müellifin hayatından, çağdaşlarından, ilmî şahsiyetinden ve eserlerinden bahsedilmiş, devamında eserin ismi, nüshası, fiziksel yapısı ve eserin içerdiği konular hakkında mâlûmat verilmiştir. Eserin mukaddimesinden sonra tecvid ilminin tanımı, konusu, hükmü, amacı ve delilleri, aslî ve fer'î harfler ve bunların mahreçleri, harflerin meşhur ve meşhur olmayan sıfatları, sakın nûn ve tenvinin hü-

* Bu çalışma 2022 Aralık ayında yazar tarafından tamamlanan “Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî'nin Tezhîbü't-Tilâve fî 'İlmî't-Tecvîd ve'l-Kirâe isimli eseri (İnceleme-metin)” başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümü esas alınarak hazırlanmıştır. (Yüksek Lisans, Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yalova, Türkiye, 2022).

kümleri, idğâm ve çeşitleri, lâm-ı tâ'rif, med ve kasr, vakf ve ibtidâ, aded ilmi, Resmü'l-Mushaf ve Hafs rivâyeti gibi başlıca tecvid ve kıraat konuları kapsamlı bir şekilde ele alınmış; bunların yanı sıra Kur'ân hâfızlarına gerekli olan şeyler, Kur'ân-ı Kerîm'in öğretim ve öğrenimi, Kur'ân öğreticisinin ve öğrencisinin vasıfları ve Kur'ân-ı Kerîm'in edâsı gibi mühim konulara değinilmiş, bir hatim duâsı ile neticelenmiştir. Eserin işlenişi esnasında Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Süyûtî, İbn Mücâhid, İbnü'l-Cevzî, Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî, Dimyâtî, Ca'berî, Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, Taşköprizâde, Hamza Hüdâî, Yûsufefendizâde, Zerkeşî, Muhammed Emin Efendi ve Zürkânî gibi önemli kıraat âlimlerinin tecvid ilmiyle ilgili görüşlerine yer verilmiş; son dönemde tecvid alanında kıymetli eserler ortaya koyan Ali Rıza Sağman, Tayyar Altıkulaç, Abdurrahman Çetin, Ramazan Pakdil, Fatih Çollak, Gânim Kaddûrî el-Hamed, İsmail Karaçam, Nihat Temel, Demirhan Ünlü ve Alican Dağdeviren gibi hocaların görüşlerinden sıkça faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kıraat, Tecvid, Kettânîzâde, Na'îmî.

A TRANSCRIPTION AND STUDY ON MUHAMMED B. MUSTAFA EN-NA'ÎMÎ'S *TEZHÎBÜ'T-TİLÂVE FÎ 'İLMÎ'T-TECVÎD VE'L-KIRÂE*

ABSTRACT

Known as Kettânîzâde, Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî is a scholar who lived in the 18th century and is known for his works in the field of recitation and tajweed. Na'îmî, who is also known as the owner of the Mutkin profession, which is based on the method of azîmet in Egyptian tariq, has a famous work in the field of recitation called Mutkinü'r-rivâye fî 'ulûmî'l-kırâati li'd-dirâye. Tezhîbü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kirâe is the only work of Na'îmî that can be accessed in a copy of tajweed science. In this work, which consists of 50 leaves and stands out with its rich content, first of all, the life of the author, his contemporaries, his scientific personality and his works are mentioned, and then information is given about the name of the work, its copy, its physical structure and the subjects it contains. After the introduction of the work, the definition, subject, judgment, purpose and proofs of the science of

tajweed, the original and secondary letters and their origins, the famous and non-famous attributes of the letters, the rules of calm nûn and tanween, idgam and its types, lam-ı tarif, the main tajweed and recitation issues such as med and kasr, waqf and ibtida, the science of numbers, Resmu'l-Mushaf and Hafs narration have been comprehensively discussed. Important issues such as the teaching and learning of the Qur'an, the qualifications of the Qur'an teacher and student, and the tone of the Qur'an were mentioned, and the work was concluded with a hateem prayer. During the processing of the work, the views of important recitation scholars such as Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Süyûtî, İbn Mücâhid, İbnü'l-Cevzî, Mekki b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî, Dimyâtî, Ca'berî, Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, Taşköprizâde, Hamza Hüdâî, Yûsufefendizâde, Zerkeşî, Muhammed Emin Efendi and Zürkânî about the science of tajweed are included. In addition, names such as Ali Rıza Sağman, Tayyar Altıkulaç, Abdurrahman Çetin, Ramazan Pakdil, Fatih Çollak, Gânim Kaddûrî el-Hamed, İsmail Karaçam, Nihat Temel, Demirhan Ünlü and Alican Dağdeviren who have recently produced valuable works in the field of tajweed, have been frequently used.

Keywords: Qur'an, Qira'at, Tajweed, Kettânîzâde, Na'îmî.

GİRİŞ

Kur'an, Allah tarafından Cibrîl-i Emîn vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir biçimde son peygamber Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) indirilen, mushaflarda yazılı olan, tevâtüren nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, sûre-i Fâtîha ile başlayıp Nâs ile nihayete eren Arapça mûciz bir kelâmdır.

Kur'an ilimleri, İslâmî ilimlerin temeli, diğer bir ifadeyle giriş kapısıdır. Tecvid ilmi de Kur'an ilimlerinin önemli bir parçasıdır. Allah Teâlâ, kitabının nasıl okunması gerektiğini Cibrîl-i Emîn vasıtasıyla Habîbine, Rasûlullah da (s.a.v.) ashâbına öğretmiştir. Bu durumda Kur'an tilâvetinin doğru olması, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) öğretildiği şekilde tecvid kurallarını doğru bilmekle

ve Kur'ân harflerini doğru telaffuz etmekle mümkündür. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bu yana Kitâbullâh'ın doğru okunmasına ve doğru anlaşılmasına yönelik kıraat ve tecvid alanında çok sayıda çalışma yapılmış, hali hazırda da yapılmaktadır. İslâm dininin farklı coğrafyalarda yayılmış olması ve Kur'ân'ın bu bölgelerde doğru biçimde okunmasının gerekliliği, yapılan bu çalışmaların önemini ortaya koymaktadır.

Muhammed b. Mustafa en-Na'imî'nin telif etmiş olduğu *Tezhîbü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kırâe* isimli tecvid eserinden ortaya çıkarılan bu çalışma, tecvid ve kıraat ilmine bir katkı mahiyetinde olup yukarıda bahsi geçen çalışmalar sadedindedir. Kitabın ilk bölümünde Na'imî'nin hayatına yönelik bilgiler, hocaları, talebeleri, çağdaşları, ilmî şahsiyeti ve eserleri konu alınmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde müellifin eseriyle alakalı bilgiler verilip, tecvid ilminin ana konuları alt başlıklar halinde tafsilatlandırılırken; tecvid kurallarının yanı sıra bazı kıraat meseleleri de yer yer zikredilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise transkripsiyon çalışması yer almaktadır.

Çalışmanın Konusu

Çalışmanın konusu; İstanbul tarîki Mutkin mesleği sahibi, 'Kettânîzâde' lakaplı Muhammed b. Mustafa en-Na'imî ve onun tecvid ilmine yönelik kaleme almış olduğu *Tezhîbü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kırâe* isimli telifidir. Eser; mahreçler, sıfatlar, idğam, med ve vakf gibi ana tecvid kaidelerinin yanı sıra aded ilmi, Resmü'l-Mushaf kuralları ve Hafs rivâyetine dair hususları içermektedir.

Çalışmanın Amacı

Kıraat ilmi tarihinde önemli bir yeri olan Muhammed b. Mustafa en-Na'imî'yi ve tecvid konularını detaylı bir şekilde

ele almış olduğu eseri *Tezhîbü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kırâe*'yi tanımak bu çalışmanın öncelikli amacıdır.

Çalışmanın Önemi

Bu çalışmada, tecvid kaynaklarının birçoğundan farklı olarak; tecvid ilminin tanımı, konusu, amacı, hükmü ve dellilleri, Kur'ân tilâvetinin fazîleti, Kur'ân hâmillerine gerekli olan şeyler, Kur'ân talebesi ve Kur'ân mualliminin özellikleri, Kur'ân'ın edâsı gibi meselelere değinilmekte, bunların yanı sıra tecvid ve kıraat kitaplarında üzerinde fazla durulmayan, harflerin müstakil ve meşhur olmayan sıfatları, Arap harflerinin her birinin tecvidine dair meseleler, harf ve harekenin öncelik konusu, şeddeler (müşeddedât) bahsi, aded ilmine (Kur'ân'daki sayılar) dair meseleler, Resmü'l-Mushaf kaideleri, Âsım kıraatinin Hafs rivâyeti gibi önemli konular üzerinde durulmaktadır. Eserin müellifi Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî'nin bölüm sonlarında Kur'ân muallimlerine ve talebelerine yönelik verdiği birtakım nasihatler de kayda değer bir başka mevzudur. Netice olarak bu çalışma, kapsamlı bir tecvid yazması olan *Tezhîbü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kırâe*'den ortaya çıkması hasebiyle sahanın muhatapları için önem arz etmektedir.

Çalışmanın Kaynakları

Bu kitabın yazım sürecinde Kur'ân-ı Kerîm başta olmak üzere; Arapça, Türkçe ya da Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış olan tecvid, kıraat, nahiv, dil, tefsir ve hadis ilmine yönelik kitaplardan, yazma eserlerden, sözlüklerden, doktora ve yüksek lisans tezlerinden, *DİA* ve benzeri ansiklopedi makalelerinden, bilimsel dergi makalelerinden ve konferans bildirilerinden faydalanılmıştır.

1. MUHAMMED B. MUSTAFA EN-NA'ÎMÎ

1.1. Hayatı

1.1.1. İsmi ve unvanı

Tam adı Ebû Tâhir Muhammed b. Mustafa b. İbrahim b. Ahmed en-Na'îmî'dir. Na'îmî, Kettânîzâde mahlasıyla meşhur olmuştur.¹

1.1.2. Doğum yeri ve tarihi

Kettânîzâde, takriben 1124/1712 senesinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir.²

1.1.3. Vefatı

Vefat tarihinin 1169/1753 olduğu ifade edilmektedir. Ancak Kettânîzâde'nin 9 Zilkâde 1177 (10 Mayıs 1764) tarihinde kıraate dair bir eseri istinsâh etmiş olması, zikredilen tarihin hatalı olduğuna işaret etmektedir.⁴ Dolayısıyla vefatına dair kendisinin talepleri tarafından kaydedildiği düşünülen 1179 tarihi doğru olmalıdır.⁵ O, vefatının ardından Üsküdar Selimiye Mektebi hazîresine defnedilmiştir.⁶

1.1.4. Yaşadığı dönem

Kettânîzâde'nin yaşamış olduğu hicrî 12. yüzyıl, Osmanlı'da ilm-i kıraatin zirvede olduğu bir dönemdir. Bu dönem-

¹ Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye fî ulûmî'l-kirâati li'd-dirâye* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 168a; Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kurraları* (İstanbul: Rabbani Yayınevi, 2021), 207.

² Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 207.

³ Yaşar Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmî Eğitim-Öğretimi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (2018), 1098.

⁴ Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *Şerhu's-Şâtibiyye* (Süleymaniye Ktp., Servili Blm., nr. 4), vr. 117a.

⁵ Süyûtî, *Şerhu's-Şâtibiyye* (Servili Blm., nr. 4), vr. 117a.

⁶ Recep Akakuş, *Tarihsel Boyutuyla Kur'ân-ı Kerîm Öğretimi ve Reisü'l Kurralık* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2008), 34. Bahsi geçen hazirede yapılan incelemelerde Kettânîzâde'nin kabrinin izine rastlanmamıştır.

de Ali b. Süleyman el-Mansûrî (ö. 1134/1721),⁷ Yusufzâde Abdullah Hilmi Efendi (ö. 1167/1755), Köprülüzâde Abdullah Paşa (ö. 1148/1735), Kastamonulu Ahmed es-Sûfî (ö. 1162/1749), Dülgerzâde İmamı Mahmûd Efendi (ö. 1166/1753),⁸ Yûsufefendizâde Abdullah Efendi (ö. 1167/1754) ve Hamid b. Abdülfettâh el-Paluvî (ö. 1185/1771) gibi âlimler, kıraat ilminin zirveye çıkmasına vesîle olan önemli isimler olarak ön plana çıkmışlardır. Ayrıca bu yüzyılda İstanbul tarîki⁹ ve Mısır tarîki¹⁰

⁷ Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı kıraat ilmine katkılarıyla ilgili bk. Ahmet Gökdemir, “Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017), 113-148.

⁸ Mahmûd Efendi ve kıraat ilmine katkıları için bkz. Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tarîki Kurrâları* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 234-240.

⁹ Esâsen Teysîr tarîki adıyla bilinen İstanbul tarîkinin ortaya çıkışı Ahmed el-Mesyerî ile olmuştur. Kıraat ilminde meslekler dönemi ise Mesyerî sonrasında başlamıştır. Bk. Yusuf Alemdar, *İstanbul'da Kur'an Okulları* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 161; Akaslan, “Türkiye’de Kıraat İlmî Eğitim-Öğretimi”, 1097. Ahmed el-Mesyerî’nin talebelerinin kıraat ilmindeki gayretleri neticesinde 1000/1591’den sonra Teysîr tarîki, Osmanlı devletinde İstanbul tarîki ismiyle zikredilir olmuştur. Dâni’nin *et-Teysîr fi’l-kırâati’s-seb’* ve İbnü’l-Cezerî’nin *Tahbîrû’t-Teysîr fi’l-kırâati’l-‘aşr* adlı eserlerinin temel kaynak kabul edildiği bu tarîk, Şâtıbî’nin *Şâtıbiyye*’sini ve İbnü’l-Cezerî’nin *ed-Dürretü’l-mudîe*’sini de referans olarak kullanmıştır. İstanbul tarîkinin, Sûfî ve İtlâf isimleriyle iki mesleği bulunmaktadır. Bk. Molla Muhammed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân fi îzâhi Zübde’l-‘irfân* (İstanbul: Karahisarizâde Sahaf Esad Matbaası, 1287), 5; İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 249.

¹⁰ Osmanlı döneminde Mısır tarîki (Şâtıbiyye tarîki) metoduyla kıraat eğitimi, Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin İstanbul’a gelişiyle yaygınlaşmıştır. Bk. Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tarîki Kurrâları*, 61. Mısır ve civârında yaygın olarak el-Mansûrî’nin usûlü ile kıraat öğretimi yapıldığı için esas adı Şâtıbiyye olan tarîk, sonraları Mısır tarîki olarak anılır olmuştur. Bk. Hocaâde Ahmed Hilmi Hocaâde, *Ravdâtü’l-Kurrâ ve Tarih-i Kur'an-ı Kerim* (İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu Yayınları, 1959), 8; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metodları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 120; Ali Öge, 18. *Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde’nin Kıraat İlmindeki Yeri* (Konya: Hüner Yayınevi, 2015), 95; İsmail Öden, *Mısır Tarîki Şeyh Ataullah Mesleği’nin el-Aşru’s-suğrâ ve el-Aşru’l-kübrâ Öğretim Usulleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 17. Mısır tarîkinde İstanbul tarîkiden farklı olarak Şâtıbiyye ve *ed-Dürretü’l-mudîe* adlı eserler temel kaynak olarak kabul edilmiş, Dâni’nin *et-Teysîr fi’l-kırâati’s-seb’i* ve İbnü’l-Cezerî’nin *Tahbîrû’t-Teysîr*’i yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır. Bk. Ramazan Pakdil,

içerisinde İtilâf mesleği,¹¹ Sûfî mesleği,¹² Mutkin mesleği¹³ ve Atâullah mesleği¹⁴ adlı meslekler ortaya çıkmış ve kıraat ilmi sistematik bir yapıya kavuşmuştur.¹⁵ Na'îmî'nin çağdaşları arasında Ali b. Süleyman el-Mansûrî (ö. 1134/1721),¹⁶ Süleyman Fazıl Efendi (ö. 1134/1722),¹⁷ Saçaklızâde Mehmed Efendi (ö.

Ta'lim Tecvid ve Kıraat (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 382; Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 259.

¹¹ Yûsuf Efendizâde'nin öncüsü olduğu ve kıraat ilminde azîmet metodunun tercih edildiği İstanbul târiki içindeki meslek, Yûsuf Efendizâde'nin *el-İtilâf fî vüçûhi'l-ihtilâf* adlı eserine nisbeten İtilâf ismiyle anılmıştır. Bk. Hocazâde, *Ravdâtü'l-Kurrâ ve Tarih-i Kur'ân-ı Kerîm*, 8; Öge, *Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri*, 93; Öden, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği*, 18. Seb'a ve 'aşere tariklerinin öğretiminde mertebeteyn ve merâtib-i erbe'a usûlünü esas alan İtilâf mesleği, takrîb tarikindeyse yalnız merâtib-i erbe'a usûlünü esas almıştır. Bk. Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 117.

¹² İstanbul tariki içerisinde yer alan ve Kastamonulu Ahmed es-Sûfî'nin kurmuş olduğu meslek, İstanbul tarikinin ruhsat cihetini tercih etmiş, seb'a, 'aşere ve takrîb tariklerinin öğretiminde mertebeteyn ve merâtib-i erbe'anın ikisini de uygulamıştır. Bk. Molla Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-erîb fî izâhi'l-cem'i bi't-takrîb* (Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 11), vr. 214b; Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (2019), 107.

¹³ İncelemeye konu olan Kettânizâde'nin kurmuş olduğu Mutkin mesleğinde, Mısır tarikinin azîmet ciheti tercih edilmiştir. Bk. Emin Efendi, *Zühru'l-erîb* (İbrâhim Efendi Blm., nr. 11), 214b; Hocazâde, *Ravdâtü'l-Kurrâ ve Tarih-i Kur'ân-ı Kerîm*, 8; Öden, *Mısır Tariki Şeyh Ataullah Mesleği*, 18. Seb'a, 'aşere ve takrîb tariklerinin öğretimi noktasında mertebeteyn usûlü uygulanmış, bunun yanında merâtib-i erbe'a usûlünün de uygulandığı olmuştur. Bk. Emin Efendi, *Zühru'l-erîb* (İbrâhim Efendi Blm., nr. 11), 214b; Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", 109.

¹⁴ Mesleğin öncüsü, Ali el-Mansûrî'nin torunu Şeyh Atâullah el-Mansûrî'dir. Bk. Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 123; Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi", 1099. Atâullah mesleğinde Mısır tarikinin ruhsat yönü tercih edilmiş, seb'a, 'aşere ve takrîb eğitiminde mertebeteyn ve merâtib-i erbe'a usûlleri uygulanmıştır. Bk. Emin Efendi, *Zühru'l-erîb* (İbrâhim Efendi Blm., nr. 11), 214b; Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", 112.

¹⁵ Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 15-21.

¹⁶ Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 12-13.

¹⁷ Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 138-139.

1145/1732),¹⁸ Köprülüzâde Abdullah Paşa (ö. 1148/1735-36),¹⁹ Cârullah Veliyyüddîn Efendi (ö. 1151/1738-39),²⁰ Ahmed es-Sûfî (ö. 1162/1749),²¹ Dülgerzâde İmamı Mahmûd Efendi (ö. 1166/1753),²² Yûsufefendizâde Abdullah Efendi (ö. 1167/1754)²³ ve Dâvûd-i Karsî (ö. 1169/1756)²⁴ gibi önemli isimler bulunmaktadır.

1.1.5. Hocaları

1.1.5.1. Hacı Hüseyin Erzurûmî (ö. 1163/1750)

Erzurumlu Hüseyin b. Murâd, Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin talebelerindendir. Hüseyin b. Murâd, Laleli Camii hatipliği ve şeyhü'l-kurrâlık görevlerini ifâ etmiştir. Mısır tariki Mutkin mesleği kurucusu olan Muhammed Na'îmî, kendisinin talebeleri arasında yer almıştır. 1750 senesinde âhirete irtihâl eden Hüseyin b. Murâd el-Erzurûmî, Eyüp Tokmakçı Mezarlığı'na defnolunmuştur.²⁵

Ali b. Süleyman el-Mansûrî, Hüseyin b. Murâd'a vermiş olduğu icâzetnâmede onun uzunca bir müddet ders halkasında bulunup kendisinden öğrenim gördüğünü dile getirmiştir. Hüseyin b. Murâd, el-Mansûrî'den hadis, tefsir ve diğer İslâmî ilimlere yönelik dersler almıştır. Tayyibe usûlünce kıraat okuyup 1129 yılı Ramazan ayında (Ağustos 1717) el-Mansûrî'den kıraat icazetini almış olan²⁶ Hüseyin Efendi, bunun yanında

¹⁸ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 140-142.

¹⁹ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 79-80.

²⁰ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 142-144.

²¹ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 212.

²² Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 85-86.

²³ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 87-90.

²⁴ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 145-146.

²⁵ Gökdemir, "el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", 126.

²⁶ Gökdemir, *el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurraları*, 110.

Abdülvehhâb b. Ahmed Berekât eş-Şafîî'den 1150 yılı Zilhicce ayında (Nisan 1738) Mekke'de hadis icazeti almıştır.²⁷

1.1.6. Talebeleri

1.1.6.1. Hasan b. Ali Vidinî (ö. 12/18. Asır)

Hasan b. Ali, Bulgaristan'ın kuzeybatı tarafında Tuna Nehri kıyısında bulunan Vidin şehridir. O, Ahmed es-Sûfî Kastamonî'den kırâat-i seb'ayı tahsil etmiş, ayrıca Fetihçi Efendi, İmam Ali Efendi, kardeşi Halil Efendi ve Seyyid Mahmud Efendi'den de kırâat dersleri almıştır. Ayrıca o, Mutkin mesleği kurucusu Kettânîzâde Muhammed Na'îmî'den 'aşereyi ve takribi okuyarak icâzet almıştır. Hasan b. Ali, döneminde reisü'l-kurrâlık da yapmıştır.²⁸ Kendisinden Bolulu Kara Hâfız Ömer b. Halil Efendi ve Vidinli Hasan Fehmi Efendi kırâat okumuştur. Hasan b. Ali'nin, 97 varaktan müteşekkil, *Tayyibe*'ye ve Sûfî mesleğine göre 'aşere imamlarının usûllerinin, bazı âyet-i kerîmelerdeki okuyuş vücutları ve hâssaten bu âyetlerin okunuş sırasına dair açıklamalarının yer aldığı *Mecmûatü'l-kırâât* isimli bir eseri bulunmaktadır. Duhânîzâde şahsî mecmuâsında bu eserden alıntılar yapılmaktadır.²⁹

1.1.7. İlmî şahsiyeti

Muhammed en-Na'îmî, Ali el-Mansûrî'nin öğrencisi olan Hacı Hüseyin Erzurumî'den ilm-i kırâati tahsil ederek icazet almış ve Üsküdar Selimiye Camii Mektebi'nde öğretmenlik,³⁰ Valide Sultan Camii'nde ise şeyhü'l-kurrâlık vazîfesi yapmıştır.³¹

²⁷ Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 188-189.

²⁸ Seyyid Ahmed b. Abdurrahîm, *el-Halekâtü'l-müdiât min silsileti esânîdi'l-kırâât* (Riyad: Cem'iyetü'l-Hayriye li Tahfizi'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1423), 235; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 231.

²⁹ Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 231-232.

³⁰ Akakuş, *Kur'ân-ı Kerîm Öğretimi ve Reisü'l Kurralık*, 34.

³¹ Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 1b; Akyüz, *Osmanlı*

Muhammed Na'îmî Efendi, Mısır tarîkinin azîmet tarafını seçerek, meşhur *Mutkin* isimli eserinden dolayı 'Mutkin mesleği' ismiyle zikredilen ekolün kurucusu olmuştur.³² Na'îmî'nin icâzet silsilesi Hüseyin b. Murâd el-Erzurûmî vâsıtasıyla Ali b. Süleyman el-Mansûrî'ye ulaşır.³³

1.1.8. Eserleri

Na'îmî'nin kıraat ilmine dair *Mutkinü'r-rivâye fî 'ulûmi'l-kırâati li'd-dirâye*, *Tezhîbü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kirâe*, *Mîzânü'l-Ezrâk mine't-Tayyibe*, *Mîzânü İbni Zekvân ve Ahfeş* isimli eserleri mevcuttur.³⁴ Aşağıda bu eserlere dair bilgi verilecektir.

1.1.8.1. *Mutkinü'r-rivâye fî 'ulûmi'l-kırâati li'd-dirâye*

Muhammed Na'îmî, eserine Kur'ân-ı Kerîm'i huffâzın gönlüne nakşeden Allah-u Te'âlâ'ya hamd ve kıraatleri vücûhâtlarıyla beraber zikredip mahiyetleriyle ifade eden Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salât ile başlamış; ardından ashâb-ı kirâmı da yedi lûgat üzere Kur'ân-ı Mübîn'i Resûlullah'tan ahz edip sonra gelenlere nakletmeleri sebebiyle hayırla anmıştır. Na'îmî'nin hamdele, salve ve ashab-ı güzîni hayırla anma tarzından kıraatlere dair bakış açısı da ortaya çıkmaktadır. Kendisine göre Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'ân'ı kıraatleri ile nakletmiştir. Buna ilâveten eserin başındaki ashâb ile alakalı bölümden anlaşıldığı üzere Na'îmî, yedi harf kavramını yedi lûgat mânâsında değerlendirmiştir.³⁵ Muhammed en-Na'îmî, eserinin ilm-i kıraatin tahrîrât bölü-

Kurraları, 207.

³² Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 117; Akakuş, *Kur'ân-ı Kerîm Öğretimi ve Reisü'l-Kurralık*, 34.

³³ Emin Efendi, *Zühru'l-erîb* (İbrâhim Efendi Blm., nr. 11), vr. 215a; Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitimi Tarihleri, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", 108.

³⁴ Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 208.

³⁵ Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 2b; Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitimi Tarihleri, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", 175.

müyle alâkalı olduğunu ifade ettikten sonra eserinde kırâât-i ‘aşereyi sahih senedle gelmiş bir biçimde anlattığını; ele almış olduğu konularıysa mukaddime, ferş-i hurûf ve hâtime bölümleri şeklinde üç kısımda incelediğini zikretmiştir. Eserin mukaddime kısmında eserin bölümleri ile eserin ismi gibi kısa mâlûmâtlar verilmiş, sonrasında ise Kur’ân, kıraat, Kur’ân’ın hıfzedilmesi, tâlim ile okunması ve kıraat vecihlerinin öğrenilmesi gibi meselelerin farz-ı kifâye oluşu, kıraatlerin doğuşu, konusu, faydası, hedefi gibi kıraatlerle alâkalı genel bilgiler zikredilmiştir. Ayrıca eserde kıraatlerin ilm-i hadîste olduğu gibi yalnız semâ yoluyla elde edilemeyeceği aksine semâ ve müşâfeheyle beraber öğrenilebileceği, bunun nedeni olarak da kıraatlerin mana boyutuyla rivâyet edilemeyeceği, lafızları ve suretleriyle beraber nakledilebileceği dile getirilmiştir.³⁶ Yine kıraatlerin kısaca meydana geliş süreçleri,³⁷ kıraat, tarik, rivâyet kavramlarının manaları vb. gibi kıraat ilmiyle alâkalı genel bilgilere yer verilmiştir.³⁸ Bu bölümde zikredilen konulardan birisi de kıraatlerin öğrenilme şekli olmuştur. Kitapta kıraatlerin öğretilmesinde *eş-Şâtıbiyye* isimli kitabın ezberlenmesi ile kıraatlerin öncelikle infirâd usûlüne uygun olarak okunması meselesine özellikle değinilmiştir. Na’îmî, hicrî V. yüzyıl itibarıyla bu usûlden vazgeçildiğini, bir hatimde bütün kıraatlerin cem edilerek okunduğunu ve bunun kendi dönemine dek bu şekilde süregeldiğini lâkin infirâd usûlünce okunmasının şart olduğunu da dile getirmiştir.³⁹ Müellifin bu şekilde düşünmesinin sebebiyse kıraatlerde tahlîdin ortaya çıkma ihtimâli olmuş-

³⁶ Na’îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 2a-2b.

³⁷ Na’îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 2a-3b.

³⁸ Na’îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 2a-3b; Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”, 175.

³⁹ Na’îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 3a.

tur ki tahlîd, tahrîmen mekrûh veya haram kabul edilmiştir.⁴⁰ Kıraate yönelik bilgilerin sonrasında Na'îmî, kıraat imamları, bu imamların râvîleri ve tariklere dair mâlûmatlara yer vermiş,⁴¹ bunların ardından da eserinde kıraat imamlarının zikredilme şekillerine yani rumûzlarına değinmiştir.⁴²

Müellif, sûrelerde yer alan ferş-i hurûfa dair bölümde, ferşle ilintili yerlerle alâkalı sûre başlarında bilgiler vermiş, sâir kıraat eserlerinden farklı biçimde sûrelerin Mekkî ya da Medenî oluşlarının yanı sıra sûrelerdeki âyet, kelime ve harf sayıları gibi sûrelerin farklı yönleriyle alâkalı bilgiler zikretmiştir. Bunların dışında sûrelerde bulunan 'aşere kıraatiyle ilgili mevzûlara da değinen Na'îmî, hemen ardından sûrelerdeki resmü'l-mushafa yönelik konuları ele almış ve bu hususla alâkalı bilgileri zikrederken Ahmed el-Bennâ'nın tertîbini takip etmiştir.⁴³ Bu bilgilere Fâtiha sûresi özelinde misal verilecek olursa Na'îmî, sûre-i Fâtiha'nın Mekkî ya da Medenî olduğuna yönelik görüş ortaya koyanları, âyetlerinin adedinin yedi olup olmadığı ile ilgili ihtilâfları ve sûrenin kelime adedinin yirmi beş, harf sayısının da yüz yirmi olduğunu ifade ettikten sonra (خلف عن حمزة بأشمام الصاد الزاى في جميع القرآن معرفاً أو منكراً وروى خلاد عنه الأشمام في الاول من الفاتحة فقط والباقي بالصاد الخالصة) örneğinde olduğu gibi sûredeki ihtilaf edilmiş kelimelerle alakalı vecihlere değinmiştir.⁴⁴ Sonrasında Fâtiha sûresinde yer alan (ملك بغير الف) kelimesinde olduğu üzere resmü'l-mushafa ile ilgili birtakım hususları zikreden müellif,⁴⁵ ferşü'l-hurufu alâkalı konuları işlerken eş-Şâtibiyye ve ed-Dürre isimli kitaplardan istifade ederek bölümü yazdığını ifade etmiştir.⁴⁶ Bölümde ilk işlenen

⁴⁰ Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 4b.

⁴¹ Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 4b-5b.

⁴² Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 5a.

⁴³ Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 2b.

⁴⁴ Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 6b.

⁴⁵ Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 6a.

⁴⁶ Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 5a.

konu klasik tarzda olduğu üzere istiâze ve besmele vecihleri olmuştur. İstiâze ve besmele ile alâkalı vücûhâtların sonrasında Fâtiha sûresiyle bölüme devam edilmiştir.⁴⁷ Müellif bu sistemle bütün sûreleri sırasıyla ele almış, bazı kısımlarda “Ebû'l-Kâsım eş-Şâtıbî'nin tercihi budur. Hocalarımızdan bu şekilde aldık.” ifadelerine yer vermiştir.⁴⁸

Na'îmî, eş-Şâtıbiyye ve ed-Dürre'yi esas almakla beraber *Kitâbü't-Teyssîr*, *Kitâbü'l-Hidâye*, *Kitâbü'l-Hâdî*, *Kitâbü't-Telhîs*, *Kitâbü'l-Unvân* ve *Kitâbü't-Tefsîr* gibi başlıca kıraat kaynaklarından da yeri geldikçe istifade etmiştir.⁴⁹ Ayrıca (المغاربة والمصريين - من طريق الشاطبي والتيسير) ifadelerinde olduğu gibi vücûhâtla ilgili tariklerle ve beldelelerdeki görüşlere de eserinde yer vermiştir.⁵⁰ Na'îmî, ferşü'l-hurûfa yönelik sûrelerin tamamıyla ilgili bilgileri sırasıyla aktardıktan sonra eserinin üçüncü ve son kısmı olan hâtîme bölümüne geçmiştir. Bu bölümdeyse Duhâ sûresinden Fâtiha'ya kadar olan tekbir vecihlerini zikretmiş,⁵¹ tekbirle ilgili vecihlerin ardından oldukça uzun bir hatim duasıyla esere son vermiştir.⁵² Eser, ferağ kaydında yer alan bilgilere göre 23 Recep 1161 Cuma gününde müellif tarafından nihayete erdirilmiştir.⁵³

1.1.8.2. *Tezhîbü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kırâe*

Çalışmaya konu olan eser, mukaddime ve maksat bölümlerinden müteşekkildir. Eserin mukaddime kısmında tecvidin gerekliliğine vurgu yapılmakta ve adı ile yazılış gâyesi açık-

⁴⁷ Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 6b; Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”, 176.

⁴⁸ Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 7a, 10b.

⁴⁹ Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 34b.

⁵⁰ Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 59b.

⁵¹ Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 159b.

⁵² Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 159a.

⁵³ Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 168a; Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”, 177.

lanmaktadır. Maksat bölümünde ise Kur'ân-ı Kerîm tilâvetinin fazileti, huffâza gereken şeyler, Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenme yolları, Kur'ân'ı okumanın üslûbu, harflerin mehâric ve sıfatları, tenvin, sakın nûn, med, vakf, add-i âyât, maktûât ve mevsûlât, Hafs rivâyeti gibi konular ele alınmaktadır. Bunların akabinde eser, hatim duası ile sona ermektedir.⁵⁴ Eser, ikinci bölümde detaylı şekilde işlenip ele alınacaktır.

1.1.8.3. *Mîzânü'l-Ezrâk mine't-Tayyibe*

Kaynaklarda eserin adı zikredilmektedir; fakat herhangi bir suretine ulaşılamamıştır.⁵⁵

1.1.8.4. *Mîzânü İbn-i Zekvân ve Ahfeş*

Kaynaklarda eserin ismi geçmektedir; ancak henüz bir nüshasına ulaşılmış değildir.⁵⁶

2. TEZHÎBÜ'T-TİLÂVE FÎ 'İLMÎ'T-TECVÎD VE'L-KIRÂE ADLI ESERİN İÇERİĞİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Eserin İsmi

Eserin ismi, mevcut nüshanın ilk sayfasında müellif ismiyle (en-Na'îmî) birlikte *Tecvîd-i tezhîbü't-tilâve* olarak geçmekte olup,⁵⁷ dördüncü sayfanın başında ise *Tezhîbü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kirâe*⁵⁸ ismiyle zikredilmiştir.⁵⁹

⁵⁴ Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kirâe* (Millî Ktp., Yazmalar Blm., nr. 3405), 49b-98a.

⁵⁵ Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 1b; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 208.

⁵⁶ Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 1b; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 209.

⁵⁷ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 49b.

⁵⁸ Bu ifade, 'Tecvid ve Kiraat İlminde Tilavetin Süsü' anlamına gelmektedir.

⁵⁹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 50a.

2.2. Eserin Nüshası

Eserin mevcut olan tek nüshası, Ankara Milli Kütüphane'deki Yazmalar Koleksiyonu'nda, İslâm Dini-Nüzûl Sebepleri konu başlığı içerisinde, 06 Mil Yz A 3405/5 yer ve 182 DVD numarası ile kayıtlı bulunmaktadır. Burada yer alan kayda göre eserin müellifi Nâ'imî, müstensihisi ise Seyyid Mehmed Murad'dır.⁶⁰

Mevzubahis nüsha dört kitaptan müteşekkildir. İlk kitap,⁶¹ 1a-29b varakları arasında yer alan, baştan eksik sayfaları bulunan ve son sayfasında eş-Şeyh el-İmâmü'l-Kâdî Zekerîyyâ el-Ensârî'ye ait olduğu yazılı olan İbnü'l-Cezerî'nin Arapça *Mukaddime* şerhidir.⁶² Nüshadaki ikinci kitap, 36b-44b numaralı varaklar arasında bulunan, baş kısmında Muhammed İbni Muhammed İbnü'l-Hâfız el-Buhârî⁶³ isminin geçtiği, dolayısıyla bu zata ait olması muhtemel olan, Arapça ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış *Kavâid-i Kur'ân*'dır. 44a-47a numaralı yapraklar arasında bulunan, harflerin mahreç ve sıfatlarından bahseden, sonunda harflerin mahreç tablosunun yer aldığı Osmanlı Türkçesi ile yazılmış üçüncü eserin yazarıyla alakalı malumat bulunmamaktadır. Son bölümde ise incelemeye konu olan eser yer almaktadır.⁶⁴

2.3. Eserin Fiziksel Yapısı

Eser, bahsi geçen nüshaya göre 49b-98a varakları arasında bulunmakta, 50 varak ve 100 sayfadan oluşmaktadır. Eserde bazı sayfalar eksiktir. Bunlar eserin inceleme kısmında yeri geldikçe

⁶⁰ Bu kayıt muhtemelen hatalıdır. Zira eserin son sayfasında yer alan bilgilere göre Seyyid Muhammed Murad eserin müstensihisi değil, sahibidir. Bk. Nâ'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 98a.

⁶¹ Kâdî Zekerîyyâ el-Ensârî, *Şerhu Kasîdeti'l-Cezerîyye* (Millî Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, nr. 3405), vr. 1a-29b.

⁶² Ahmet Özel-Cengiz Kallek, "Zekerîyyâ el-Ensârî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/212-215.

⁶³ Bu zatın kimliğiyle ilgili bilgi bulunmamaktadır.

⁶⁴ Nâ'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 48b-98a.

zikredilecektir. Ciltsiz olan eserin ölçüleri 150x92-102x50 mm olup satır sayısı 21'dir. Eserin yazı türü nesih, kağıt türü ise su yolu filigranlıdır. Eserde söz başları ve söz üstleri kırmızı renkli olup, eserin yapraklarında rutubet lekeleri mevcuttur. Çoğunluğu Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan eserde Arapça metinler de yer almaktadır.

2.4. Eserin İçerdiği Konular

Mukaddime ile başlayıp maksat bölümüyle devam eden eserin mukaddime kısmında tecvidin ehemmiyetine ve gerekliliğine vurgu yapılmakta, bunun yanı sıra eserin adı ile yazılma nedenine dikkat çekilmektedir. Maksat kısmında ise Kur'ân-ı Kerîm tilâvetinin fazileti, Kur'ân hâmiline gerekli olan şeyler, Kur'ân'ı öğrenmenin yolu, harflerin kısımları, harflerin mahreçleri ve lakapları, harflerin sıfatları, harflerin müstakil sıfatları, harflerin tecvidine müteallik meseleler, nûn-u sâkine ve tenvinin hükümleri, med ve kasrın hükümleri, harf ve hareketin önceliği, şeddeler, vakf ve ibtidâ, âyetlerin ihtilâfı, Hafs rivâyeti konuları ele alınmakta ve eser hatim duasıyla nihayete ermektedir.

2.5. Mukaddime

Dinî, edebî ve ilmî kaynakların mukaddimelerinde asıl mevzuza geçilmeden önce teberrüken zikrolunan besmele, hamdele ve salvele, gelenekselleşmiş ifadelerdir. Esas konuya, “sonrasında” manasına gelen ve Arapça ‘emmâ ba’d’ (اما بعد) olarak zikredilen ifadeden sonra geçilmektedir.⁶⁵ Kettânîzâde Ebû Tâhir Muhammed en-Na'îmî de eserine besmele ile başlamış, “Hıfz ve marifetle insanı şerefli kılan ve indirilen kelâmının âyetlerini

⁶⁵ Tuğrul Tezcan, “Bir Klišenin Şerhi: Hamdele, Salvele ve Ba’dü İfadesinin Dâvûd el-Hanefî el-Karsî el-Birgîvî’de Çağrıştırdıkları”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2019), 57.

okumakla onları keremli eyleyen Allah’a hamd olsun. Salât ve selâm, mahlukâtın en şerefli olan ve “Ümmetimin en üstünü hamele-i Kur’ân’dır.”⁶⁶ buyuran Efendimiz Muhammed’e (s.a.v.) ve onun ilham edilen âyetlerle irfan sahibi olan âl ve ashabına olsun.” meâlindeki hamdele ve salve duaları ile devam etmiştir.⁶⁷

2.6. Tecvid İlmî

Kur’ân elfâzının Arap dilinde olması, onu belirli dil kuralları çerçevesinde okumayı zorunlu kılmaktadır. Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) vefatından sonra Arap dili zaman içerisinde değişmeye ve bozulmaya başlamış, bu durum neticesinde Müslüman âlimler, Kur’ân’ın en güzel şekilde okunmasını sağlamak amacıyla gayret göstermişler ve böylece tecvid ilmi ortaya çıkmıştır.⁶⁸ Bu bölümde tecvid ilminin tanımı, konusu, hükmü ve amacı ele alınacaktır.

2.6.1. Tecvid İlminin Tanımı

Tecvid ilmiyle alâkalı birbirine benzeyen çok sayıda tanım yapılmıştır. Burada bunlardan birkaçı zikredilecektir.

Tecvid sözcüğü, tef’îl bâbında bir mastardır ve lügatte ‘güzel kılmak’, ‘hoşça yapmak’ anlamlarına gelmektedir.⁶⁹ İbnü’l-Cezerî, “Tecvid, harflere hakkını vermek, onların mertebelerini

⁶⁶ Ebü’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, 1994), 12/125.

⁶⁷ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tîlâve*, vr. 49b.

⁶⁸ Mustafa Kemal Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 5.

⁶⁹ Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd fî ‘ilmi’t-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 59; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhîd Tercümesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 2/1394; Abdurrahman Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları* (İstanbul: Emin Yayınları, 2017), 77.

düzenlemek ve harfi mahrecine, aslına döndürmektir.”⁷⁰ buyurmuştur. Birgivî (ö. 981/1573), “Tecvid, harflerin mahreç ve sıfatlarını hakkıyla telaffuz edebilme melekesidir.”⁷¹ şeklinde bir tarif yapmış, Saçaklızâde (ö. 1145/1732) ise “Kendisinde harflerin mahreçleri ve sıfatlarından bahsedilen ilimdir.”⁷² diyerek tecvidi tanımlamıştır.

2.6.2. Tecvid İlminin Konusu

Hamza Hüdâî (936/1530), tecvidin konusunun hecâ harfleri⁷³ olduğunu dile getirmiş,⁷⁴ Saçaklızâde ise “Tecvidin konusu Kur’ân kelimeleridir” buyurmuştur.⁷⁵ Bugünün müelliflerinden Mehmet Ali Sarı ise “Harflerin sıfat ve mahreçlerinden oluşan Kur’ân elfâzının seslendirilmesidir.” diyerek tecvidin konusunu açıklamıştır.⁷⁶

⁷⁰ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr*, thk. Muhammed Mahmûd eş-Şinkîti (Medine: Kral Fahd Kur’ân-ı Kerîm Basım Kompleksi, 2014), 3/559; Mahmut Hakkı Bayır, *Hamza Hüdâî ve Tecvid-i Edâiyye İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 20.

⁷¹ Mehmet Alataş, *Mustafa b. Ali ve Risâle-i Tecvid İsimli Eserinin Tanıtım ve Edisyon Kritiği* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 5.

⁷² Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Masrî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 2005), 3/135; Ali Sait Demirbaş, *İlk Manzûm Tecvid Eseri Olan el-Kasidetü'l-Hâkâniyye'nin Tecvid İlmindeki Yeri, Önemi ve Değerlendirilmesi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 5.

⁷³ Hecâ harfleri iki kısımdır: İlki Arap dilindeki 29 aslî harf, ikincisi ise Kur’ân-ı Kerîm’de ve kelâm-ı fasîhte bulunan 5 harftir. Bk. Bayır, *Hamza Hüdâî ve Tecvid-i Edâiyye*, 36.

⁷⁴ Hamza Hüdâî, *Tecvid-i Edâiyye* (İzmir: Hâfız Nuri Matbaası, 1301), 32; İsmail Demiral, *Birgivî'nin ed-Dürrü'l-Yetîm Adlı Eseri İşığında Eskicizâde'nin Terceme-i Dürr-i Yetîm'i ile A. Celâleddîn Karakılıç'ın Tecvid İlmi Eserinin Karşılaştırılması* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 80.

⁷⁵ Mehmed Efendi Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill* (Umman: Dâr-u Ammâr, 1429), 109.

⁷⁶ Mehmet Ali Sarı, *Kur’ân-ı Kerîm’i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 44; Demiral, *Birgivî*, 80.

2.6.3. Tecvid İlminin Hükümü

Tecvid ilminin hükümü, ilmî açıdan değerlendirildiğinde farz-ı kifâye, uygulama sahasında ise Kur'ân okuyabilen kimse- lere farz-ı ayn'dır. Yani tecvide dair hükümlerin Müslümanların bir kısmı tarafından bilinmesi, diğer Müslümanlar üzerinden sorumluluğu kaldırmaktadır; ancak mükellef durumda olan bir Müslümanın Kur'ân'ı ya da en azından namazda okuması gereken sûreleri tecvid kaidelerine göre okuması farz-ı 'ayn'dır.⁷⁷ Diğer bir değerlendirmeye göre, harfleri sıfât-ı lâzımelerine uygun olarak okumak farz-ı 'ayn, sıfât-ı ârızalarına riayet ederek okumak vacip mesâbesindedir.⁷⁸

Müellif Ebû Tâhir, eserinde imanı, İslâm'ı ve dinin diğer erkânını bilip bunlarla amel ettikten sonra Kur'ân ilimleriyle mübâşeretin farz-ı kifâye, bu ilimlerin gerektirdikleriyle amel etmenin de farz-ı 'ayn olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹

2.6.4. Tecvid İlminin Amacı

Tecvidin ilminin amacı, Kur'ân-ı Kerîm'in kelimelerini, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) alındığı şekliyle korumak ve tilâvette hataya düşülmesini önlemektir.⁸⁰

2.6.5. Tecvid İlminin Delilleri

Allah Teâlâ'nın emriyle Kur'ân'ı Resûlullah'a indiren Ceb- rail (as), Hz. Peygamber'e (s.a.v.) okunma şeklini göstererek

⁷⁷ Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd fi 'ilmi't-tecvîd*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâğ (Mısır: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, 1970), 7; Alican Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid* (İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2009), 18.

⁷⁸ Rahim Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvidi* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 2; Demirbaş, *el-Kasidetü'l-Hâkâniyye*, 15.

⁷⁹ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 49b.

⁸⁰ Cüreysî, *Nihâye*, 13; Muhammed el-Mahmûd Ebû Rîme, *Hidâyetü'l-müstefîd fi ahkâmî't-tecvîd* (Beyrut: Dâru't-Terbiye, ts.), 5; Tayyar Altıkulaç, *Tecvîdü'l-Kur'ân* (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 5; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 18.

indirmiş ve Allah (c.c.) da resûlüne kitabını tertîl ile okumasını emretmiştir. Müzzemmil sûresindeki (وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا) “Kur’ân’ı tane tane, hakkını vererek oku.”⁸¹ emri, Furkân sûresinde geçen (كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا) “Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik.”⁸² ifadeleri ve Bakara sûresindeki (الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ) (الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ) “Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar”⁸³ lafızları, tecvid ilminin var oluşunun delilleri olan âyetlerdir.⁸⁴

Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.), bir hadis-i şerîfte “Kur’ân’ı seslerinle süsleyiniz.”⁸⁵ buyurması, başka bir hadiste “Şüphesiz ki Allah, Kur’ân’ın, indirildiği şekilde, okunmasını sever.”⁸⁶ buyurarak tertil âyetlerini işaret etmesi, tecvid ilminin hadislerle ilgili delillerindendir.

Hız. Ali’ye (r.a.) tertil nedir diye sorulduğunda “Tertîl, harflerin tecvidi ile vakfları bilmektir.”⁸⁷ buyurarak cevap vermiş, Zemahşerî de (ö. 538/1144)⁸⁸ üstte zikredilen Müzzemmil sûresindeki âyetin sonundaki (تَرْتِيلًا) masdarıyla Kur’ân’ı tertille

⁸¹ el-Müzzemmil, 73/4.

⁸² el-Furkân, 25/32.

⁸³ el-Bakara, 2/121.

⁸⁴ Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 35.

⁸⁵ Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasen Abdülmün’im Şelbî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 2/26; Demirbaş, *el-Kasidetü'l-Hâkâniyye*, 10.

⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 3/549.

⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 3/554.

⁸⁸ Tam adı Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî’dir. 467/1075 yılında Harizm’in Zemahşer bölgesinde doğmuştur. Mu’tezile âlimlerinden biri olan, Arap dili ve edebiyatına yönelik çalışmalarıyla ön plana çıkan, bunun yanı sıra tefsir, fıkıh, hadis ve kelâm ilimleriyle de meşgul olan Zemahşerî’nin en önemli eseri, Sünnî müfessirlerin temel kaynak olarak gördüğü el-Keşşâf’tır. Zemahşerî, 538 yılında Özbekistan’a bağlı Cürcâniye’de vefat etmiştir. Bk. Mustafa Öztürk-M. Suat Mertoğlu, “Zemahşerî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/235-236.

okumanın vacipliğinin te'kit edildiğini söylemiştir.⁸⁹ Bunlar da tecvidin icmâ ile ilgili delillerinden bazılarıdır.

Eserin müellifi Kettânîzâde, ilimlerin en üstünü, en yücesi, en şerefli, en önemlisi ve en evlâsı olarak nitelendirdiği Kur'ân tecvidi ve Kur'ân tilâveti hakkında yukarıda da zikrolunduğu üzere birçok âyet ve hadis bulunduğunu belirttikten sonra bu hususla ilgili (وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً) âyetinin mânâsındaki ihtilâflara şu şekilde değinmiştir: İbn-ü Abbas (r.a.), tertili, "Kur'ân'ı açık ve anlaşılır bir şekilde tilâvet etmektir."⁹⁰ diyerek açıklamış ve bu âyeti "Habîbim, indirdiğimiz kelâmı tilâvet ettiğin zaman harflerini ayır, acele okumaktan sakın ki harfler âşikâr olsun." şeklinde tefsir etmiştir.⁹¹ Mücahid (r.a.) ise bu âyeti (تَرَسَّلَ فِيهِ تَرْسِيلاً) yani "O'nu okurken yavaş davranarak, ağır ağır oku." mânâsında tefsir etmiştir.⁹² Müellif, bu açıklamaların devamında, bahsi geçen âyetin manasının umûmî olduğunu, bu sebeple kârilere tilâvet esnasında harflerin her birini âşikâr etmesi gerektiğini, Allah Teâlâ'nın mevzubahis âyet-i kerîmede kısaca bunu emrettiğini ve mastar ile de te'kit ettiğini ifade etmiştir. Na'imî, "Biz Kur'ân'ı, insanlara aralıklarla okuyasın diye okumaya elverişli bölümlere ayırdık, peyderpey indirdik." meâlindeki (وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَاهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مَكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا) âyetinin,⁹³ Mücahid'in (r.a.) tefsirine benzer şekilde "Biz

⁸⁹ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), 6/986-987; Demirbaş, *el-Kasidetü'l-Hâkânîyye*, 13.

⁹⁰ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Basrî el-Mâveridî, *en-Nüket ve'l-uyûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 6/126; Mustafa Hocaoglu, "Okuma ve Anlama Üzerine: Kur'ân Tilâvetiyle İlgili Bazı Kavram ve Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (2012), 214.

⁹¹ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 168.

⁹² Ebû Ali Emînüddîn el-Fazl et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Murtezâ, 2006), 7/215.

⁹³ el-İsrâ, 17/106.

Kur'ân'ı terassül⁹⁴ üzere (yavaş yavaş) indirdik.” anlamını desteklediğini söylemiştir.⁹⁵

Ebû Tâhir, yukarıda zikredilen âyetlerle tecvidin her mükellefe farz olduğunu ifade ettikten sonra yaşadığı dönemde insanların tecvid ile tilâvet hususunda gaflet içerisinde bulunduklarını söylemiştir. en-Nâ'imî, bazı kimselerin de tecvide önem verseler ve ilmî boyutta eşsiz kabul edilseler bile Kur'ân'ın edâsı noktasında üstatlardan eğitim almamış olmaları ve olur olmaz Türk veya Arap tecvidlerinden nakilde bulunmaları sebebiyle edâlarının reddolunacağını belirtmiştir.⁹⁶

Kettânîzâde, mukaddimesinin son bölümünde, tecvid hususunda mütekaddimîn ve müteahhirîn eserlerindeki mâlûmatları, üstatların öğretim ve okuyuş üslûbuna muvafık olarak cemetme suretiyle eserini yazacağını belirtmiştir. Müellif, eserinde ayrıca vahiyle bağlantılı ilimlere dair meseleleri de kısmen ele alacağını, işitilmemiş bazı meseleleri, şaşılaban bazı sözleri ve üzerinde araştırma yapılmış olan konulardaki nükteleri de zikredeceğini ifade etmiştir. Bu eseri yazmak suretiyle kârîlere, mukrîlere, mübtedîlere ve müntehîlere fayda sağlama, dirâyet sahiplerine hatırlatmada bulunma ve gaflet içerisindekilere uyarma amacı taşıdığını söyleyen Na'imî, bu vesileyle hayır duadan unutulmamayı ve duaların kabul edildiği vakitlerde hatırlanmayı ümit ettiğini söylemiştir. Ebû Tâhir, maksat bölümüne geçmeden evvel son olarak eserin ismini '*Tezhîbü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kirâe*' olarak belirlediğini söylemiş ve "Allah, ümmetlerin en hayırlısı olan Resûlullah (s.a.v.) ümmeti içerisindeki mü-

⁹⁴ Hakem b. Uteybe (ö. h. 115), terassül ifadesinin tertîlle aynı anlama geldiğini ifade etmiştir. Bk. Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühhd ve'r-rekâik*, thk. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/422; İbrahim Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 136.

⁹⁵ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 49b-49a.

⁹⁶ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 49a-50b.

minlere büyük nimetler verendir.” meâlindeki Arapça dua ile mukaddime bölümünü sonlandırmıştır.⁹⁷

2.7. Kur’ân Tilâvetinin Fazîleti

Kur’ân-ı Kerîm’in Allah Teâlâ’nın kelâmı olduğuna kesin olarak iman eden müminler için O’nu tilâvet etmek, Allah indinde karşılığı çok fazla olan bir ibadettir. Hatta bu öyle bir ibadettir ki İbnü’l-Cezerî bununla ilgili “Selef âlimlerimiz, hiçbir ibadeti Kur’ân tilâvetine denk tutmadı.” demiştir.⁹⁸

Kur’ân tilâvetinin önemiyle ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyet bulunmaktadır. Allah (c.c.), Fâtır sûresinde (إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّنْ تَبُورَ لِيُؤْتِيَهُمْ أَجُورَهُمْ) “Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı özenle kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli açık harcayanlar, asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler. Zira Allah karşılıklarını tam olarak ödediği gibi lütfundan onlara fazlasını da verir. O çok bağışlayıcıdır, şükürün karşılığını bol bol verir.”⁹⁹ buyurmaktadır. Bir diğer âyet-i kerîmede (أَنلُ مَا أُوجِي إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ) “Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayasızlıktan ve kötülükten meneder. Allah’ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir.”¹⁰⁰ buyrulmaktadır.

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bazı hadis-i şerifleri de Kur’ân tilâvetinin faziletine işaret etmektedir. Nitekim o, İbn-i Mes’ûd (r.a.) rivâyetiyle gelen bir hadiste şöyle buyurmuştur: “Her kim Kur’ân-ı Kerîm’den bir harf okursa o harf karşılığında bir iyilik sevâbı elde eder. Her bir iyiliğin karşılığında da ona on

⁹⁷ Na’îmî, *Tezhîbü’l-tilâve*, vr. 50b-50a.

⁹⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/3.

⁹⁹ el-Fâtır, 35/29-30.

¹⁰⁰ el-Ankebût, 29/45.

sevap verilir. Ümmetim! Haberdar olun ki ben elif-lâm-mîm bir harftir demiyorum; aksine 'elif' bir harf, 'lâm' bir harf ve 'mîm' bir harftir diyorum."¹⁰¹

Kettânîzâde, "Bilinsin ki, Hüdây-ı Müte'âl hazretlerinin, Furkân-ı Şerîf'e hak ve müstehakkını vererek büyük hizmetler eden ve bu yolda kâim olan kullarına vadetmiş olduğu ecir, sevap, hesapsız nimetler ve cennetlerdeki yüksek mertebeler, sayılamayacak kadar çoktur." diyerek bölüme başlamış, akıl sahiplerinin bile bunu anlamaktan aciz olduklarını ifade etmiştir. Ebû Tâhir, bu bölümde amacının yukarıda zikredilenlere ek olarak, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mübârek ağzından dökülen hadis-i şeriflerin latif mânâlarında vaad olunmuş fazîletleri açıklamak olduğunu dile getirmiş ve bu amaç doğrultusunda şu hadisleri eserinde zikretmiştir: Zeyd b. Eslem (r.a.) tarafından rivâyet edilen bir hadis-i şerifte, ashâb-ı kirâm, Peygamber'e (s.a.v.) sordular: "Amellerin en fazîletlisi nedir? Yâ Resûlallah?" O, "Hâl ve mürtehilin amelidir." dedikten sonra bahtiyarlıkla şöyle dedi: "Amellerin en fazîletlisi daima Kur'ân'ı tilâvet etmek, gece ve gündüz O'nu hatmetmek ve bu vesileyle Hakk'a yaklaşımdır."¹⁰² Hz. Osman (r.a.) tarafından rivâyet edilen bir diğer hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v.), "Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenlerinizdir" buyurmuşlardır.¹⁰³ Hasenü'l-Basrî (r.a.) rivayetiyle gelen bir diğer hadiste de Ebû

¹⁰¹ Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, thk. Mâhir Yâsîn (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2007), 298.

¹⁰² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 12/168; Ebî Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *el-Câmi'u li Şu'abi'l-İmân*, thk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî (Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 2003), 3/382.

¹⁰³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Deyb el-Beğâ (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1993), 4/1919. Müellif bu hadisle alâkalı şunları söylemiştir: "Bu hadisin mânâsında işaret edilmektedir ki akıl kimseler bu hadis-i şeriften istifade edip sürekli olarak Kur'ân'ı kıraat etmelidirler. Zira peygamberlerin şahının ümmetine şefkati mâlumdur ve o, sahabe efendilerimizin hepsine Kur'ân'ı öğretmiştir." Bk. Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 51a.

Ümâme (r.a.), Resûl-i Ekrem'den (s.a.v.) şöyle işittim demiştir: "Kur'ân'ı öğrenin ve ümmetimin en izzetlilerinden olun. Zira Kur'ân kıyamet gününde sahibine şefa'at edecektir."¹⁰⁴ Yine bir başka hadis-i şerifte Ebû Ümâme'den (r.a) rivâyetle Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle demiştir: "Her kim Kur'ân'ın dörtte birini okursa ona nübüvvetin dörtte biri verilir. Üçte birini okursa nübüvvetin üçte biri verilir. Üçte ikisini okursa nübüvvetin üçte ikisi verilir. Tamamını okursa nübüvvetin tamamı verilir."¹⁰⁵ Enes (r.a.) rivayetiyle gelen bir diğer hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Allah Teâlâ, hamele-i Kur'ân olan kullarına buyurur: "Ey Furkân'ın övücüleri! Bana kelâmımın nuru ile yaklaşın ki hayatınızı ziyade eyleyeyim ve muhabbetinizi kullarımın kalbinde artırayım."¹⁰⁶ Yine bir başka hadiste haber verildi ki her kim Kur'ân'ı gündüz hatmederse Hakk Celle ve 'Alâ hazretleri onun için yetmiş bin meleği müvekkil kılar ve melekler akşam da o kimse için istiğfar ederler. Eğer gece Kur'ân'ı hatmederse aynı şekilde o kimseye yetmiş bin melek verilir ve bunlar, sabaha kadar o kimse için istiğfar ederler.¹⁰⁷

Müellif, bu hadîs-i şerîfleri zikrettikten sonra konuyla alâkalı çok sayıda hadis bulunduğunu ancak eserin bu cüzünün onları kaydetmek için yeterli olmayacağını ve bu kadarıyla iktifa ettiğini dile getirmiştir. Sonrasında akıl ve anlayış sahibi kimselerin Kur'ân tilâvetinden uzak durmaması gerektiğini belirten Na'îmî,

¹⁰⁴ Hadisin kaynağı mevcut değildir. Bk. Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 51a.

¹⁰⁵ Hadis mevzû olup İbnü'l-Cevzî'nin *Mevzûât*'ında geçmektedir. Bk. Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1983), 1/252-253; Merve Saçlı, "Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) ve Besâir'inde Kur'ân ve Sûreler Konusuna Bakışı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 538. Kettânîzâde bu hadisle ilgili şunları zikretmiştir: "Fakirin bu hadisten anladığı şudur ki bir kişi Kur'ân'ı ne kadar okursa Allah katında sevabı ve mükâfatı da o kadar fazla olur. Yoksa nübüvvetin delâleti, üzerine vahiy indirilen zat-ı muhtereme yani Hz. Peygamber'e (s.a.v.) mahsustur."

¹⁰⁶ Hadisin kaynağı mevcut değildir. Bk. Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 51b.

¹⁰⁷ Hadisin kaynağı mevcut değildir. Bk. Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 52a.

dünyada saâdete ve âhirette üst mertebelere yükselmeye vesile olan böylesi bir imkandan uzak duran kimsenin ahmaklık etmiş olacağını ifade etmiştir. Ebû Tâhir, bölümün sonunda Kur'ân tilâvetiyle alâkalı olarak şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Ey okuyucu! Evvela bu ilmi tahsil et, sonrasında ne okursan oku. Zira her ne okursan bunun içindir. Ey talebe! Kur'ân'ın lafzını öğrenmeden manasını öğrenmeye çalışırsan budalalık etmiş ve kabahatte bulunmuş olursun. Allah'ın yardımına mazhar olmak istersen bu yazılanları iyice anla ve amel et. Düşünenler, tefekkür edenler büyük saadete ulaştılar. Sen ise bundan haberdar değilsin. Allah'ın yardımı Kur'ân okuyucularının üzerine olsun.”¹⁰⁸

2.8. Kur'ân Hâmiline Gerekli Olan Şeyler

Arap dilinde “muhafaza etmek, ezberlemek” anlamındaki ‘hıfz’ kökünden türeyen bir sıfat olan hâfız kelimesi, lügatte “muhafaza eden, ezberleyen” manalarına gelmektedir. Bu kelimenin çoğulu huffâzdır. Kur'ân'ı Kerîm'in tamamını ezberleyen kimseye hâfız denilmektedir. Hâfız kelimesinin karşılığında hâmil (Kur'ân'ı taşıyan) ifadesi de kullanılmaktadır. Bu kelime de çoğul olarak ‘Hameletü'l-Kur'ân’ şeklinde bazı hadîs-i şerîflerde geçmektedir.¹⁰⁹

Kur'ân-ı Kerîm'i muhafaza etmek, Müslümanlar üzerine bir vecîbedir. Bu görevi yerine getirmenin belki de en güzel yolu Kur'ân'ın ezberlenmesidir ki bunun hükmü farz-ı kifâyedir. Allah tarafından kuluna dünyada verilen nimetlerin en kıymetlilerinden biri şüphesiz ki hâfızlık nimetidir. Kur'ân hâmil, Allah'ın kendisine lutfettiği bu büyük nimet için her daim şükretmeli, kendisini dünya ve âhîret saadetine ulaştıracak

¹⁰⁸ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 52b.

¹⁰⁹ Nebi Bozkurt, “Hâfız”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/74-75.

olan hâfızlık payesinin sorumluluklarını yerine getirmeye çalışmalıdır.

Kur’ân-ı Azîm’de hâfızlara yönelik müjde ve uyarılar içeren birçok âyet bulunmaktadır. Zümer sûresinde geçen (إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ) “Biz bu kitabı sana gerçeğin bilgisi olarak indirdik; öyleyse içten bir inanç ve bağlılık göstererek sadece Allah’a ibadet et.”¹¹⁰ emri gereği Kur’ân’ı ihlas ile okumalı; A’râf sûresindeki (وَالَّذِينَ يُتَّبِعُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نَضَعُ أَجْرَ) (الْمُضِلِّينَ) “Kitaba sınıksı sarılıp namazı dosdoğru kılanlar var ya! İşte böyle iyiliğe çalışanların ecrini biz asla zayı etmeyiz.”¹¹¹ müjdesi gereği Kur’ân’a sınıksı sarılmalıdır. Kur’ân hâfızı, Tâhâ sûresindeki (وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكاً وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ أَعْمَى) (قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيراً قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى) “Kim de beni anmaktan yüz çevirirse onun mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz. O der ki: “Ey rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim.” Allah buyurur: İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun, bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!”¹¹² âyetinden ibret alarak Kur’ân’ı Mübîn’den yüz çevirmemelidir. Hamele-i Kur’ân, yine Zümer sûresinde geçen (وَاتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ مِّن قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً) (وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ) “Hiç farkında olmadığınız bir sırada azap ansızın başınıza gelmeden önce Rabbinizden size indirilen en güzel hükümlere uyun.”¹¹³ buyruğuna uyup okuduğu kitap ile amel etme gayretinde olmalı ve Bakara sûresindeki (وَلَا تَسْتَوُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا) (قَالُوا) “Âyetlerimi az bir karşılığa satmayın.”¹¹⁴ emrine kulak verip tilâvetini menfaat vesilesi yapmamalıdır.

¹¹⁰ ez-Zümer, 39/2.

¹¹¹ el-A’râf, 7/170.

¹¹² Tâhâ, 20/124-126.

¹¹³ ez-Zümer, 39/55.

¹¹⁴ el-Bakara, 2/41.

Hâfızlarla ilgili Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) mübarek ağzından sâdır olan hadîs-i şerîfler de mevcuttur. Bir hadiste, "Kur'ân'ı hıfzettikten sonra unutmayan Kur'ân hâmiline saygı, Allah'a saygıdır."¹¹⁵ buyrulmaktadır.

Kettânîzâde bu bölüme, tahkîkin her Kur'ân kârîsine gerekli olduğunu, yine kârîlerin gece ve gündüz, namazda ve namaz dışında Kur'ân tilâvetinden uzak kalmaması gerektiğini ifade ederek başlamıştır. Müellif, bu girişten sonra, Kur'ân'ı ezberlemiş bir kimsenin gecesinin tamamını uyku ile geçirmesinin, o kişinin Hakk Teâlâ'dan uzaklaşması ve -Allah muhafaza etsin- onun rahmetinden uzak kalması anlamına geleceğini zikretmiştir. O, hâfızların okudukları Kur'ân sebebiyle insanlardan mevki, yiyecek, giyecek ve bunlara benzer şeyler talep etmeyip Mevlâ'nın mutluluk veren kapısına sığınmaları ve kiraatlerinde ihlaslı olmaları, yine yaptıkları işi sırf Rızâ-yı Bârî için yapmaları gerektiğini söylemiştir. Kur'ân ehlinin bulunduğu yerin üstüne önceden bir çadır konulduğunu, meleklerin o mekânda Kur'ân hâfızının bulunduğunu bildiklerini kaydeden en-Nâ'îmî, hâfızların ecel kâsesinden ölüm şerbetini içip dâr-ı bekâya göçtüklerinde o çadırın kaldırılacağını ifade etmiştir. Müellif bunu yorumlarken, hâfızlara dünyada verilen ikramların âhirete yönlendirileceğini ve huffâzın üstün dereceli cennetlerde hesapsız nimetlere kavuşacağını belirtmiştir.¹¹⁶

Cennetin derecelerinin miktarının Kur'ân-ı Şerîf'in âyetlerinin miktarıyla aynı olduğunu¹¹⁷ söyleyen Ebû Tâhir, yüce Kur'ân'ı, Allah için tilâvet edenlerden başka, insanlar içinde cennetin en üst derecesine yükselme hususunda kendisine söz verilmiş başka biri olamayacağını söylemiş ve "Allahım bunu bizim için

¹¹⁵ Ebû'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dâru Sâdır, 1975), 1/203.

¹¹⁶ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 52a.

¹¹⁷ Beyhakî, *el-Câmi'u li şu'abi'l-îmân*, 3/380.

kolaylaştırır” diye dua etmiştir. O, Kur’ân’ın bir araya getirdiği kişilere yani hâfızlara gerekenin, Allah’ın verdiği nimetlere şükür, Allah’ı zikir, Allah’a tevekkülle dinin emir ve hükümlerine dört elle sarılıp günahlardan uzak durmak olduğunu zikretmiştir.¹¹⁸

Kettânîzâde, Kur’ân hâmilinin, kendindeki kusurları bilip, daima korku ve istiğfar hâlinde, Rabbinin affını umarak, dinin emirleri hususunda takvalı olması gerektiğini ifade etmiştir. Huffâzın şanına yakışanın, üstün bir takvâ, Allah’ın muhabbetini kaybetme korkusu ve dinin yasakladığı ve uygun görmediği şeylerden sakınmak olduğunu belirten Na’îmî, bu meseleyle alâkalı Hz. Ali’den (r.a.) rivâyetle şu hadîs-i şerîfi zikretmiştir: Hz. Peygamber (s.a.v.), buyurdular ki “Hüzn-ü cübden Allah Teâlâ’ya sığınırım.” Ashâb-ı kirâm, “Hüzn-ü cüb nedir ya Resûlallah” diye sordular. O da “Cehennemde bir vadidir ki cehennem günde yetmiş kez ondan Allah’a sığır. Hakk Celle ve ‘Alâ hazretleri o vadiyi kurrânın içerisinde bulunan riyakarlar için yaratmıştır, demiştir.”¹¹⁹

Müellif, şu uyarılar ve dualarla bölümü sonlandırmıştır: “Ey kardeşim! Hakkında bunca va’d ve vâid varken Kur’ân’a muhâlif hareket etmek, onu tilâvetten uzak kalmak, insanlar içinde kabul görmek suretiyle kendini zâyî edip -Allah korusun- zillete düşmek veya başka şeyleri Kur’ân’a tercih etmek sana yakışır mı? Böyle bir şeye Hüdâ-yı Mute’âl hazretlerinin rızâsı olur mu? Geçmişte yaşamış olan ulu şeyhler ve hürmete lâayık kurrâ hazerâtı böyle mi yaptılar? Bu ne büyük bir yanılğı ne büyük hatâ ve ne bitmez bir gaflettir! Şimdi gel, böyle hareket etmekten vazgeçip Allah’ın yüce dergâhına yönelelim.

¹¹⁸ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 52a-53b.

¹¹⁹ Ebü'l-Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed es-Seffârîni, *el-Bühûru’z-zâhire fî ‘ulûmi’l-âhire*, thk. Abdülazîz Ahmed b. Muhammed el-Müşeykîh (Riyad: Dâru’l-Âsime, 2009), 3/1364; Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 53b-53a.

Devamlı onun kelâmını tilâvet ederek şefaat-i uzmâsına nâil olalım. Üstatlarımızın yollarını yol bilip, onlar ile haşr olalım. Hazret-i Vehhâb, nurlu kelâmı ile aydınlanmış olan salih kullarına cemâlini gösterip va'dini yerine getirdiğinde, biz âciz fakirleri dahî, âlimlerin övünç kaynağı olan Habîb-i zî-şân Efendimizin yüzü suyu hürmetine o bayram ve kavuşma gününde mesrûr olan kullar zümresine dahil eylesin. Âmin, ya Mu'în! Sen benim Rabbimsin ve merhametlilerin en merhametlisisin.”¹²⁰

2.9. Kur'ân-ı Kerîm'in Öğretim ve Öğrenimi

Kur'ân öğretimi, müslümanların üzerine farz-ı kifâye olan bir görevdir.¹²¹ Dolayısıyla Müslüman bir toplumda Kur'ân'ın öğrenilmesi, öğretilmesi ve ezberlenmesi noktasında gayret gösteren bir kesimin var olması gerekir. Ancak bu şekilde diğer müslümanlar üzerinden sorumluluk kalkmış olur.¹²² Geçmişe bakıldığında Kur'ân okuma ilmi, sonra gelenlerin öncekilerden aldığı bir gelenek olmuş ve bugüne kadar da böylece gelmiştir.¹²³ Şuna da dikkat etmek gerekir ki tecvid ilmini öğrenmek isteyen kişi için en önemli şey, bu ilimle ilgili meseleleri bir üstâdın ağzından müşâfehe yoluyla almasıdır. Bu şekilde kişi, kolay yoldan tecvid ilmini almış olur, şüphe ve tahrifattan uzak kalır ve bu ilimde mahirleşir.¹²⁴ Bununla beraber Kur'ân'ı Kerîm'in öğretimi ve öğrenimi noktasında ihtimam gösterilmesi gereken

¹²⁰ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 53a-54b.

¹²¹ Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmî'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: Mektebetü Dâru't-Turâs, 1972), 1/456; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 35.

¹²² Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/456; Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmî'l-Kur'ân*, çev. Sâkıp Yıldız-Hüseyn Avni Çelik (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 1/99.

¹²³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâ'ât*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dâru'l-Me'ârif bi Mısır, 1972), 1/49-52; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/17, 35; Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 33.

¹²⁴ Saçaklızâde, *Cihdû'l-mukill*, 4; İsmail Karaçam, *Kur'ân Tilâvetinin Esasları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 173.

meseleler vardır. Bunlar, Kur'ân eğitimi üstat ve talebe açısından verimli hale getiren olmazsa olmaz hususlardır. Aşağıda bu hususlar zikredilecektir.

Kettânîzâde bu bölüme, Kur'ân'ı okumak isteyen kimsenin kıraatin üç erkânını bilmesi gerektiğini söyleyerek başlamıştır. Onun ifadesine göre bu üç şey; Osman Mushafı'nın hattına uygunluk, Arap lafzına bağlılık ve bir üstattan sahîh isnâdla o kıraatin geliyor olmasıdır.¹²⁵

2.9.1. Kur'ân Öğreticisinin Vasıfları

Kur'ân öğreticisi, kendini iyi yetiştirmiş, yetkinliği ile talebesine güven veren biri olmalı, sürekli olarak kendini yenilemeli, kendisini yeterli görmediği noktada işi ehline bırakmayı bilmelidir. O, talebelerine değer verdiğini hissettirmeli, "Ben, en güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim." hadis-i şerifi¹²⁶ gereği, ahlâkî anlamda örnek bir şahsiyet olmaya gayret etmelidir.¹²⁷

Na'imî, Kelâm-ı Bârî'nin başka şeylerle kıyas olunmayacağını ve herhangi bir kişiden de okunmayacağını ifade etmiş, kıraatin öğrenileceği üstat olan kimselerde şu şartların bulunması gerektiğini kaydetmiştir: Üstat ilk olarak; güvenilir, zühd sahibi, soruşturan, dikkatli, naklettiğini muhâfaza eden, samimiyeti herkesçe bilinen, dinin nehy ettiği şeylerden ve şüpheli şeylerden sakınan, Muhammedî ahlak ile bezenmiş, çoğu vaktini Kur'ân meclislerinde geçiren, ağırbaşlı, fenalıklardan uyarıcı ve sakındırıcı, dünya ehlinden uzak, üstün ahlak sahibi, fıkı sebeplerinden arınmış, övgüsü ve yergisi eşit olan biri olmalıdır. O, ikinci olarak; Kur'ân ilimlerini, Kur'ân'ın hükümlerini, nâsih ile mensûhu, âyetlerin ihtilâflarını, üzerinde muvâfık olunan

¹²⁵ Ebû Muhammed Mekî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâât* (Kahire: Dâru Nehdati Mısır, 1977), 51; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 54b.

¹²⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 14/513.

¹²⁷ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 48-50.

Kur'ân hattını bilmeli, hatta imâmet kendisine serbest olup, kıraati de sahih olmalıdır.¹²⁸

2.9.2. Kur'ân Talebesinin Vasıfları

Kur'ân talebesi, ihlaslı ve samimi bir müslüman olmalı, üstatlarına hürmette kusur etmemeli, onların yanında edebini muhafaza etmeli, üstatlarının beşerî boyuttaki eksikliklerini görmezden gelmelidir. O, mânevî olarak kalbini temiz tutmalı, hadîs-i şerifte geçen, “Dikkat ediniz! Vücutta bir et parçası vardır ki o sağlıklı olursa bütün vücut sağlıklı, o bozuk olursa bütün beden bozuk olur. Bilin ki o et parçası kalptir.”¹²⁹ uyarısını dikkate almalıdır.¹³⁰

Kur'ân tâlibi, öğrenmeye aç olmalı, ilim konusunda -nefsine eziyet etmemek kaydıyla- aza kanaat etmeyip çoğu istemeli, zamanını boş işlerle heba etmemeli, yaşı ve gücü müsaitken ileriye düşünüp gayret göstermeli, gerektiğinde “bilmiyorum” demeyi bilip mütevazî olmalı ve çevresindekilerce örnek bir Müslüman olarak bilinmelidir.¹³¹

Müellif Ebû Tâhir'e göre Kur'ân talebesi, bir üstada kabul edildiği zaman ona bir vecih ile dahi muhalif olmamalı, daima onun rızasını gözetmeli, her an ve her halde ona hürmet göstermeli, üstadının kendisinden ilim yönünden üstün olduğunun bilinciyle, üstâdı ne kadar okutursa onunla yetinmeli, hatta hocası bir harfi beş sene okutsa bile onunla iktifa etmelidir. Hâsılı, talip olan kişi, Hazret-i Kur'ân'a, üstadına ve üstadı gibilere hürmetten uzaklaşmamalıdır. Kettânîzâde, bölümü Kur'ân talebelerine yönelik şu tavsiyelerle nihayete erdirir:

¹²⁸ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 54b-54a.

¹²⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Erbe'üne'n-Neveviyye* (Beyrut: Dâru'l-Menhâc, 2009), 57.

¹³⁰ Karaçam, *Kur'ân Tilâvetinin Esasları*, 345.

¹³¹ Karaçam, *Kur'ân Tilâvetinin Esasları*, 346.

“Kardeşim! Kişi neye erişirse karşısındakini üstün tutmakla erişir. Bir üstattan belli bir vakit ders görüp sonrasında başkasına gidecek olursan, üstadından izin al. Bunu yapmazsan bir daha sana Hazret-i Kur’ân nasip olmaz ki bu, her daim tecrübe olunmuştur. Akil olanlar, zeka sâhipleri bu nasihatlerle amel edip dünya ve âhirette maksatlarına eriştiler. Allah kolaylaştıranların en hayırlısıdır.”¹³²

2.10. Kur’ân-ı Kerîm’in Edâsı

Ebü’l-Bekâ (ö. 1095/1684),¹³³ edâyı, ‘üstadın huzurunda iken onun ağzından almak ve öylece tilâvet etmek’ olarak tanımlamıştır.¹³⁴ Kur’ân-ı Kerîm’i olması gereken şekliyle okuyabilmek için “fem-i muhsin”¹³⁵ denilen ehil bir kimseden eğitim alınması şarttır. Zira Kur’ân’ın edâsında nazarî bilgi yeterli değildir.¹³⁶

Kur’ân-ı Kerîm’i tilâvet etmek bir ibadettir. Ancak bu ibadetin edâsı esnasında bazı konularda dikkatli olmak gerekmektedir. Bu hususları ‘Kur’ân tilavetinin âdâbı’ başlığı altında zikretmek mümkündür. Yoldayken Kur’ân okumakta olan bir kimsenin, karşısına bir topluluk çıktığında tilâveti bitirip onlara selâm vermesi, oturarak Kur’ân okuyan kimseye selâm verilmemesi, yine oturarak Kur’ân okumakta olan kimsenin, yanına hürmet

¹³² Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 54a.

¹³³ Hayatı hakkında malumat sınırlıdır. Ebü’l-Bekâ aslen Kırımlı olup, Kefe müftüsü olan Şerif Mûsâ Efendi’nin oğludur. Eğitimi Kefe’de tamamladıktan sonra, burada uzunca bir süre müftülük yapmış, sonrasında Birgi ve Filibe’de kadılık yapmıştır. İstanbul’da vefat eden Ebü’l-Bekâ, Eyüp Sultan Türbesi’nin yanında metfundur. Bk. Hulusi Kılıç, “Ebü’l-Bekâ el-Kefevî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 10/298.

¹³⁴ Ebü’l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât mu’cemün fi’l-müstalahât ve’l-fürûka’l-lüğavî*, thk. Adnân Derviş - Muhammed el-Mısri (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1998), 308.

¹³⁵ Bu terkip, en özel ve en güzel ağız anlamına gelmektedir. Bk. Fetullah Bakırcı, *Kur’ân Kıraatinde Fem-i Muhsin Kavramı* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 13.

¹³⁶ Karaçam, *Kur’ân Tilâvetinin Esasları*, 376.

göstermesi gereken biri girdiğinde ayağa kalkması ve okunmakta olan ezanı duyan kimsenin okumayı kesip ezan lafızlarını tekrar etmesi gibi hususlar, tilavetin âdâbına yönelik bazı önemli meselelerdir.¹³⁷

Müellif Ebû Tâhîr, konunun başında belirtildiği üzere edânın kıraati bizzat üstâdın ağzından almak olduğunu ifade etmiş ve kârîye gereken şeyin, üstâdından bu eğitimi alırken önem göstermesi ve Kur'ân'ı doğru bir şekilde tilâvet etmesi olduğunu söylemiştir. Kur'ân-ı 'Azîm'in kıraatini beyaz renk menziline değerlendiren Na'îmî, ifrata kaçılırsa bu saflığın bozulacağını, kıraatin lekeli, alacalı gibi olacağını, tefrit olunursa ise siyah renge dönüşeceğini, bunlardan sakınmak suretiyle Kur'ân'ı meşe beyazı misali tilâvet etmek gerektiğini ifade etmiştir. Yine müellif, kelimada meşakkat ve zorluğa hâcet olmadığını ancak kıraatin hakkını ve müstehakkını verme noktasında gösterilen ihtimâmın, kazanılacak sevâbı artıracak ve Allah katında makbul ve mahbûb sayılmaya vesîle olacağını belirtmiştir.¹³⁸

Kur'ân ehlinin Allah'a yakın olan kullardan olduğunu ifade eden Na'îmî, bu hususla alâkalı Ahmed b. Hanbel hazretlerinden gelen şu rivâyete yer vermiştir: "Ben Hüdâ-yı Mute'al hazretlerini rüyâmda bilmeden müşâhede ettim. O'na münâcat edip "Ya Rabbi, sana hangi amel ile yaklaşılr?" dedim. Cevâben "Kelâmım ile ya Ahmed!" buyurdular. Tekrar münâcat edip "Ya Rabbi, mânâsını anlayarak mı yoksa anlamadan mı?" diye sordum. Cevâben, "Gerek mânâsını anlasın ve gerekse anlamasın." buyurdular."¹³⁹ Müellif, en fazîletli yakınlaşmanın bu olduğunu söyledikten sonra konuyla alâkalı bir hadis-i şerîf daha

¹³⁷ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İbni Hazm, 1996), 70 vd; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/205 vd.; Karaçam, *Kur'ân Tilâvetinin Esasları*, 358.

¹³⁸ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 54a-55b.

¹³⁹ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü't-Tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 2/269.

zikretmiştir ki o da şudur: “Ümmetimin en şerefli edâsında kusur etmeyip gerektiği şekilde onunla amel eden hamele-i Kur’ân’dır.”¹⁴⁰

Kettânîzâde’ye göre şeyhlerinden aldıkları edâyı, aldıkları şekliyle korumaları kârîler üzerine vâciptir. Zira o Kur’ân, Allah Teâlâ’nın kelâm-ı şerîfidir, başka şeyle kıyaslanmaz ve ziyadesiyle ihtimâmı ve korumayı hak etmektedir. O, bazı kimselerin, kendi zanları üzere veya akli kısaların söylediği şekilde, üstatların edâlarına muhalif olarak ve Arap diline aykırı biçimde harfler icat ederek Kur’ân aleyhine işler ettiklerini ve “Senin beni zâyî ettiğin gibi Allah da seni zâyî etsin.” bedduasına uğradıklarını dile getirir. Devâmında “Çok kârîler vardır ki Kur’ân’ı okur lâkin Kur’ân-ı ‘Azîm ona lânet eder.”¹⁴¹ meâlindeki hadis-i şerîfi zikreden Na’îmî, Kur’ân’ın edâsı bahsini şu sözleriyle nihayete erdirir: “Hoş, hadiste bahsedilen kimseler, dünyada da cezâsını bulup her biri farklı dertlerden muzdarip olurlar. Âhirette cezâlarının ne olacağını ise ancak Allah bilir. Bu şekilde davranmaman için başına ne gelmesi gerekiyor ey insan! Gel, Hakk’a tâbî olup Hz. Peygamber’den (s.a.v.) bu zamana dek gelen kıraati al.”¹⁴²

2.11. Harfler ve Kısımları

Bir alfabedeki harfler doğru şekilde öğrenilmeden dil de doğru şekilde telaffuz edilemez. Arapça nazil olan Kur’ân’ı¹⁴³ düzgün okumak da ancak Arap harflerinin doğru öğrenilmesiyle mümkün olacaktır.

Lügatte ‘sapmak’, ve ‘bir yöne meyletmek’ manalarını ifade

¹⁴⁰ Hadisin kaynağı mevcut değildir. Na’îmî, *Tezhîbü’l-tilâve*, vr. 55b-55a.

¹⁴¹ Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed ed-Dımaşkî el-Kâsımî, *Mev’izatü’l-mü’minîn min ihyâ-i ‘ulûmî’l-dîn*, thk. Me’ûn b. Muhyiddîn el-Cennân (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1995), 76.

¹⁴² Na’îmî, *Tezhîbü’l-tilâve*, vr. 55a-56b.

¹⁴³ eş-Şûrâ, 42/7.

eden harf, 'taraf', 'yan', 'zirve', 'kelime' ve 'kelâm' gibi anlamlara da gelmektedir. Harf kelimesinin çoğulu hurûf veya ahrûftur.¹⁴⁴ Harf, tecvid ıstılâhında ise 'mahreçlerden birine dayanarak çıkan ses' anlamını ifade eder.¹⁴⁵ Fârâbî, harfi ses açısından ele almış ve onu 'ağzın belirli bir bölümünden çıkan ve birtakım sıfatlara hâiz olan ses' şeklinde tanımlamıştır.¹⁴⁶

Araplar, ilk olarak Güney Arabistan'da Müsned/Himyerî olarak bilinen harf sistemini, milâdî 4. asrın başından itibaren de Ârâmî yazısının geliştirilmiş hâli olan Nabat harflerini kullanmışlardır. Yirmi iki harfe sahip Nabat alfabesine sâ (ث), hâ (خ), zâl (ذ), dâd (ض), zâ (ظ) ve ğayn (غ) harflerini ekleyen Araplar, yirmi sekiz harflik alfabelerini bu şekilde oluşturmuşlardır. Bu bilgilere göre Arap harfleri, Ârâmî ve Nabatî alfabeleri yoluyla, dünyadaki alfabelerin birçoğunun kaynağı olan Fenike alfabesine, buradan da Mısır hiyerogliflerine ulaşmaktadır.¹⁴⁷

Arap dilinde harfler, aslî ve fer'î olarak iki bölümde incelenmektedir.¹⁴⁸ Aşağıda yer alan başlıklarda öncelikle aslî ve fer'î harfler değerlendirilecek, sonrasında müellifin bunlarla alâkalı görüşlerine yer verilecektir.

2.11.1. Aslî Harfler

Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791),¹⁴⁹ Arap

¹⁴⁴ İsmail Durmuş, "Harf", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/158-165.

¹⁴⁵ Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, 34; Ebû'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye bi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* (Dimeşk: Dâru'l-Gavsânî, 2012), 8; Ali Rıza Sağman, *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi* (İstanbul: Yayın Müdürlüğü, 1958), 18; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 89.

¹⁴⁶ Ebû Nasr el-Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf* (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1986), 28.

¹⁴⁷ Durmuş, "Harf", 161.

¹⁴⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 119; Fatih Dokgöz, *Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar'aşî ve Cühdü'l-Mukill Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 55.

¹⁴⁹ Tam adı Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî)'dir. 100 (718) senesinde Umman'da dünyaya gelen el-Halîl, Basra'da

lûgatinde yirmi dokuz harf bulunduğunu söylemiştir. O'na göre bunlar sırasıyla (ع، ح، ه، خ، غ، ق، ك، ج، ش، ض، ص، س، ز، ط، د) harfleridir.¹⁵⁰ Sîbeveyhi de (ö. 180/796)¹⁵¹ harflerin adedi ve neler oldukları konusunda Halîl b. Ahmed'in görüşünü desteklemiştir. Ancak bu iki imam arasında bazı görüş farklılıkları mevcuttur. Bunlar ileride, mah-reçler bölümünde zikredilecektir.

Genel kabul, harflerin sayısının 29 olduğu¹⁵² noktasında ise de bazıları 6. asırda Tamaralılar'dan alındığı düşünülen lâmelifi (لا) hecâ harfleri içinde saymayarak harflerin adedinin 28 olduğunu söylemişlerdir.¹⁵³

Hecâ harflerinin resimlerinin yanında isimleri de bulunmak-tadır. Harflerin resimleri dillere göre (ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر،

yetiştir. Ezdî, Yahmedî, Basrî isimleriyle de anılan Ebû Abdîrrahmân, Basra'da, muhtemelen 175 (791) yılında vefat etmiştir. Arap kökenli dil ve edebiyat âlimlerinden biri olan el-Halîl, dil ve gramer sahasında İsâ b. Ömer es-Sekafi ile Ebû Amr b. Alâ'dan, lûgat alanında ise Ahfeş el-Ekber'den (ö. 177/793) dersler almıştır. el-Halîl'in öğrenim hayatına bakıldığında, hadis ilmi ön plana çıkmaktadır. Onun en meşhur talebesi Sîbeveyhi'dir. *Kitâbü'l-'Ayn* adlı eseri vardır. Bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/309-310.

¹⁵⁰ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/34.

¹⁵¹ Tam adı Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî'dir. 135-140 (752-757) seneleri arasında Şîraz civarındaki Beydâ köyünde, Fârisî bir ana-babadan dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini bu çevrede alan Sîbeveyhi, daha sonra ailesiyle Basra'ya göç etmiştir. Sîbeveyhi kelimesinin kullanımı Farsça'da "sîbôyeh" olmakla beraber "küçük elma" anlamına gelmektedir. O, Basra'da öncelikle Hammâd b. Seleme'den hadis, on beş sene kadar da Halîl b. Ahmed'den nahiv dersleri almıştır. Sarf, nahiv, dil konularında önemli mesafeler alan Ebû Bîşr'in en önemli eseri *el-Kitâb* olarak bilinir. Sîbeveyhi, mide hastalığı sebebiyle Şîraz'da vefat etmiştir ve kabrinin Şîraz'da bulunduğu söylenmektedir. Bk. Mehmet Reşit Özbalkıç, "Sîbeveyhi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/130.

¹⁵² Demirhan Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 24.

¹⁵³ Abdullah Refik Acar, *Kıraat İhtilafları Bağlamında Bazı Tecvid Kaideleri Üzerine Bir Değerlendirme* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 43.

ی (ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، و، ه، لا، ا، ب، ت، ث، جیم، حا، خا، دال، ذال، را، زاء، سین، شین، صاد، ضاد، طا، ظا، ى) ise (عین، غین، فا، قاف، كاف، لام، میم، نون، واو، هاء، لام الف، یا) şeklindedir.¹⁵⁴

Kettânîzâde, eserinde bu bölüme meşhur Arap harflerinin sayısının 29 olduğunu belirterek başlamış, bu harflerin kullanımının Arap ve Acem dillerinde müşterek olduğunu ifade etmiş; zâ (ظ)'nın Arap diline has olduğunu, diğer dillerde bulunmadığını kaydetmiştir.¹⁵⁵ Bazı âlimlerin Acem lügatinde hâ (ح) harfinin dahi bulunmadığını açıkça beyan ettiklerini söyleyen Na'îmî, İmam Asma'î'nin¹⁵⁶ Rum ve Fars lisânlarında sâ (ث)'nın Süryânî lisânında ise zâl (ذ)'ın bulunmadığını söylemesini misal olarak göstermiştir. Ebû Tâhir, Arap dilinde kullanımı yaygın olan (ع، ص، ض، ق، ظ، ث) harflerinin, Acem'de az kullanıldığını ve diğer dillerin çoğunda ise kullanılmadığını söylemiştir. O, netice olarak lügatlerde müşterek ve ğayr-ı müşterek halde yer alan 29 harf bulunduğunu kaydetmiştir.¹⁵⁷

2.11.2. Fer'î Harfler

Arap lügatinde aslî harflerin haricinde "fer'î" çatısı altında incelenen denilen bazı harfler bulunmaktadır. Bunlar, resimde görünmeyen, bu sebeple de ancak bir üstattan öğrenilmesi mümkün olan ara seslerdir ve fasih Arapça'da mütevâtîr kıraatlar

¹⁵⁴ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 90-91.

¹⁵⁵ Arap diline has olanlar (ث، خ، ذ، ض، ظ، غ) harfleridir. Bk. İsmail Durmuş, "Za (ظ)", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/59.

¹⁵⁶ Hicrî 122'de (740) Basra'da dünyaya gelmiştir ve orada büyümüştür. Asma'î isimli dedesine nisbetle Asma'î ismini almıştır. Ebû Zeyd ve Ebû Ubeyde gibi meşhur dilcilerle beraber, Basra dil okulunda Ebû Amr b. Alâ'dan ders almıştır. Bunun yanı sıra Hafîl b. Ahmed, İsâ b. Ömer es-Sekafî ve Halef el-Ahmer gibi devrinin tanınmış âlimlerinden eğitim görmüştür. Önemli şiir râvilerinden biri olan Asma'î vesilesiyle Arap şairlerinin birçoğunun şiirleri günümüze ulaşmıştır. Bk. Süleyman Tülücü, "Asmaî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/599-500.

¹⁵⁷ Ebî Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâ'e ve tahkiki lafzi't-tilâve* (Umman: Dâr-u Ammâr, 1996), 113; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 56b-56a.

yoluyla kullanılmaktadırlar.¹⁵⁸ Bu ara seslerin neler oldukları ile ilgili âlimler arasında ihtilâf bulunmaktadır. Bu bölümde ve aşağıda başlıklar halinde bu harflerden ve bunlar hakkındaki ihtilaflardan bahsedilecektir.

Kaddûrî, fer'î harflerin oluşumunu harflerin art arda gelmeleriyle oluşan birliktelik, kabilelerdeki dil özellikleri ve Arap harici unsurların dildeki hatalı telaffuzları şeklinde üç sebebe bağlamıştır.¹⁵⁹ Sîbeveyhi, fer'î harfleri nûn-i hafife, hemze-i beyne beyne, elif-i mûmâle, cîm (ج) gibi olan şîn (ش), zây (ز) gibi olan sâd (ص) ve elifü't-tefhîm olmak üzere altı ile sınırlandırmış, bunların yanı sıra bilhassa Kur'ân tilâvetinde ve şiirde hoş görülme-yen yedi harf daha bulunduğunu söylemiştir. O, bu yedi harfin, cîm (ج) ile kâf (ك) arasında bir kâf (ك), kâf (ك) harfine benzeyen cîm (ج), şîn (ش) harfine benzeyen cîm (ج), sesi zayıf olan bir dâd (ض), sîn (س) harfine benzeyen sâd (ص), tâ (ت) harfine benzeyen tâ (ط), sâ (ث) harfine benzeyen zâ (ظ) ve fâ (ف) harfine benzeyen bâ (ب) harfi olduğunu zikretmiştir. Bunların ancak ağızdan ağıza aktarılma yoluyla öğrenilebileceğini ve anlaşılabilirliğini ifade eden Sîbeveyhi, harflerin toplam sayısının 42 (29 aslî, 13 fer'î) olduğunu söylemiştir.¹⁶⁰ Ca'berî de fasih görülme-yen fer'î harfleri *Ukûdû'l-Cümân* isimli eserinde şu sırayla zikretmiştir: Şîn (ش) gibi olan cîm (ج), kâf (ك) gibi olan kâf (ق), kâf (ك) gibi olan cîm (ج), zâ (ظ) gibi olan dâd (ض), sâ (ث) gibi olan zây (ز), tâ (ت) gibi olan tâ (ط), sîn (س) gibi olan sâd (ص) ve Ahfeş'e göre sâ (ث) gibi olan zâl (ذ).¹⁶¹

¹⁵⁸ Durmuş, "Harf", 164.

¹⁵⁹ Gânîm Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsât es-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd* (Amman: Dâr-u Ammâr, 2007), 149; Tetik, *Tecvid İlmi*, 173.

¹⁶⁰ Ebî Bîşr Amr b. Osman b. Kamber Sîbeveyhi, *el-Kitâb* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988), 4/432; Tetik, *Tecvid İlmi*, 173.

¹⁶¹ Burhânüddîn Ebû Muhammed İbrâhîm el-Ca'berî, *'Ukûdû'l-Cümân fî tecvîdi'l-Kur'ân* (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2005), 42; Mustafa Uzun, *Ca'berî'nin 'Ukûdû'l-Cümân fî Tecvîdi'l-Kur'ân Adlı Eserinin 1-81 Sayfaları Arasındaki Bölümün Tecvid İlmi Açısından Değerlendirilmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi,

Mustafa b. Ali, fasih fer'î harfler dışında fasih olmayan, hoş karşılanmayan ve 'müstekbehe' denilen yedi fer'i harften bahsetmiştir. O, bu yedi harfin ilkinin 'sâd-ı mühmele' denilen ve (صَنِيع)¹⁶² kelimesindeki gibi sâd (ص) ile sîn (س) beyninde, ikincisinin 'tâ-i mühmele' denilen ve (سَلْطَانِ)¹⁶³ ifadesindeki gibi tâ (ط) ile tâ (ت) arasında, üçüncüsünün 'zây-ı mühmele' olarak adlandırılan ve zâ (ظ) ile sâ (ث) beyninde, dördüncüsünün fâ (ف) ile bâ (ب) arasında, beşincisinin 'dâd-ı za'ife' denilen, dâd (ض) ile zây (ز) harfleri beyninde, altıncısının kâf (ك) ile cîm (ج) arasında, yedincisinin de kâf (ق) ile kâf (ك) beyninde telaffuz edilen bir harf olduğunu söylemiştir.¹⁶⁴

Kettânîzâde fer'î harflerle ilgili olarak, aslî harflere ilâveten beş harf daha bulunduğunu ve bunların sadece Arap dilinde kullanıldığını ifade etmiştir.¹⁶⁵ Ebû Tâhir eserinde zikretmiş olduğu beş harfe (lâm-ı müfehame hariç) 'meşhur fer'î harfler' denildiğini ve bunların sahîh kıraatlerde ve sarîh rivâyetlerde bulunduğunu söylemiştir. Kettânîzâde, bazı Araplar'ın Sîbeveyhi'nin görüşüne benzer şekilde fer'îlere yedi harf daha ilâve ettiklerini, bunların fasih konuşmada çok az görüldüğünü, Furkân-ı Hakîm'de de gelmediğini belirtmiştir. Na'îmî, bu yedi harfi şu şekilde zikretmiştir: İlki, tâ (ت)'nın hems sıfatının tâ (ط)'ya verilmesi, tâ (ط)'nın da itbâk sıfatının zayıflatılması yoluyla, (طالت) ve (تالت) misalindeki gibi tâ (ط) ile tâ (ت) arasından çıkan bir harftir ve 'tâ-i mehmûse' olarak isimlendirilir. İkincisi, fâ (ف)'nın teeffûf sıfatının bâ (ب)'ya verilmesi, bâ (ب)'nın da cehr sıfatının yok edilmesi suretiyle, (بور) ve (فور) örneğindeki gibi bâ (ب) ile fâ (ف) arasından çıkan bir harftir ve 'bâ-i müteeffife'

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 107.

¹⁶² el-Mü'minûn, 23/20.

¹⁶³ Hûd, 11/96.

¹⁶⁴ Mustafa b. Ali, *Risâle-i Tecvîd* (Hacı Selim Ağa Yazma Eser Ktp., Kemankeş Blm., nr. 3), vr. 6b-7a.

¹⁶⁵ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 56a.

şeklinde adlandırılır. Üçüncüsü, kâf (ك)‘in hems sıfatının kâf (ق)‘a verilmesi, kâf (ق)‘in isti‘lâ sıfatının giydirilmesi suretiyle, (قَوْمٌ) ve (كَوْمٌ) örneğinde olduğu gibi kâf (ق) ile kâf (ك) arasından çıkan bir harftir. Buna ‘kâf-ı mehmûse’ denir. Dördüncüsü, tâife-i ma‘hûde‘nin kıraatlerinde görülen bir dâd-ı za‘îfedir ki dâd (ض) ile zây (ز) arasında, zâ (ظ)‘ya benzeyen bir harftir. Bu harf, ‘dâd-ı müstehcene’ olarak isimlendirilir. Beşincisi, (جَمَلٌ) ve (كَمَلٌ) misalinde görüldüğü gibi cîm (ج) ile kâf (ك) arasında, kâf (ك)‘a benzeyen bir harftir. Boşnaklar‘ın kâf (ك)‘leri ve Acemler‘in cîm (ج)‘leri böyledir. Bu harfe ‘cîm-i mehmûse’ denir. Altıncısı, sîn (س)‘in istifâle sıfatının isti‘lâ sıfatına dönüştürülmesi ve sâd (ص)‘ın isti‘lâ sıfatının zayıf bir şekilde verilmesi yoluyla, (صِنغٌ) ve (سِنغٌ) örneğindeki gibi sîn (س) ile sâd (ص) arasında bir harf çıkmasıdır. Bu harfe ‘sîn-i müfehhome’ denir. Yedincisi ise şîn (ش)‘in tefeşşî sıfatının kaldırılması ve onun kâf (ك)‘a benzetilmesi suretiyle, (عَلَامِكْ) ve (عَلَامِشْ) misallerindeki gibi şîn (ش) ile kâf (ك) arasından çıkan bir harftir.

Müellif, Acem dilinde kullanımı yaygın olmakla beraber Arap dilinde kullanımı az olan dört harfin daha bulunduğunu, bu harflerin bazı Mısır ve Yemen lügatlerinde de görülen çe (چ), nazal ne (نَ), je (ج) ve pe (پ) harfleri olduğunu söylemiştir.¹⁶⁶ Kettânîzâde, burada sayılan harflere ‘meşhur olmayan fer‘î harfler’ denildiğini, bu isimlendirmenin nedeninin bu harflerin Kelâm-ı Bârî‘de bulunmamaları olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁷ Müellif, tüm bu harfleri saydıktan sonra şunları zikretmiştir: “İşte Arap harflerinin aslî ve fer‘î olanlarının toplamı kırk beş harftir. Bunları iyice fehmet. Allah doğruyu en iyi bilendir ve dönüş onadır.”¹⁶⁸

¹⁶⁶ Kaynak mevcut değildir. Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 58a.

¹⁶⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 111-112.

¹⁶⁸ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 57a-58b.

2.11.2.1. Hemze-i Müsehhhele (Hemze-i Beyne Beyne)

Teshîl, lügatte 'kolaylaştırmak' mânâsına gelir. Istılahta ise birbiri ardınca gelen iki hemzeden ikinci olanı, hemze (ء) ile elif (ا),¹⁶⁹ hemze ile yâ (يَ) (أَنْتُمْ)¹⁷⁰ veya hemze (ء) ile vâv (و) (أَوْ أَنْتُمْ)¹⁷¹ arası bir sesle okumaktır.¹⁷²

İbnü'l-Cezerî, beyne beyneyi 'hemze ile harf-i med arası okunan bir harf'¹⁷³ olarak zikretmiş ve bugün 'hemze-i müsehhhele' olarak zikredilen bu harfi *en-Neşr*'de 'el-hemzetü'l-müsehhhele beyne beyne' şeklinde isimlendirmiştir.¹⁷⁴

Kettânîzâde'ye göre hemze-i beyne beyne, ne hâlis bir hemze ne de başka sahih bir harftir. Bu, hemzenin dışında, iki harfe tekâbül eden bir harftir. Bunun da üç hâli vardır: Eğer (زَاى)¹⁷⁵ örneğindeki gibi fethalı bir harfte bulunursa hemze (ء) ile elif (ا) arasında bir haldir. Eğer (مُوسَى)¹⁷⁶ örneğinde olduğu gibi zammeli bir harfte bulunursa hemze (ء) ile vâv (و) beynindedir. Yine (شَيْئًا)¹⁷⁷ misalinde olduğu gibi kesreli bir harfte bulunursa hemze (ء) ile yâ (يَ) arasındadır.¹⁷⁸

2.11.2.2. Elif-i Mümâle

İmâle edilmek suretiyle (î sesine doğru eğilerek) okunan elif (ا)'e denir. Bunun Hafs rivâyetindeki misali, Hûd sûresinde yer alan (مَجْرِيهَا)¹⁷⁹ kelimesindeki râ (ر) harfini uzatan eliftir ki bu

¹⁶⁹ el-Fussilet, 41/44.

¹⁷⁰ el-En'âm, 6/19.

¹⁷¹ Âl-i İmrân, 3/15.

¹⁷² Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 10; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 27-28.

¹⁷³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 56; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 47-48.

¹⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/201; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 48.

¹⁷⁵ en-Necm, 53/18.

¹⁷⁶ Yûnus, 10/81.

¹⁷⁷ el-Fussilet, 41/40.

¹⁷⁸ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 57b-57a.

¹⁷⁹ Hûd, 11/41.

elif (ل) imâle edilerek okunur. Buradaki râ (ر) da imâle sebebiyle ince okunur.¹⁸⁰

Saçaklızâde, imâlenin, imâle-i kübrâ ve imâle-i suğrâ olarak iki kısım olduğunu nakletmiştir.¹⁸¹ İbnü'l-Cezerî de Saçaklızâde'nin görüşüne uymuş, bunun yanında fethanın kesraya fazla kaydırılmasını imâle-i kübrâ, az kaydırılmasını ise imâle-i suğra olarak açıklamıştır.¹⁸² Mekkî (ö. 437/1045)¹⁸³ ise elif-i mümâlenin, elif (ل) ile yâ (ي) arasında fer'î bir harf olduğunu söylemiştir. Ona göre bu, hâlis bir elif (ل) ve hâlis bir yâ (ي) değildir; lâkin yâ (ي) harfine yakındır.¹⁸⁴ Bu ifadeden ve Sîbeveyhi'nin 'elif-i imâle-i şedîde' şeklindeki kullanımından anlaşıldığına göre burada kast edilen imâle-i kübrâdır.¹⁸⁵

Kettânîzâde, eserinde elif-i mümâleyi Mekkî ile aynı şekilde zikretmiştir. Konuya misal olarak (الْعَلَى) ¹⁸⁶ (الْهَدَى) ¹⁸⁷ ve (أَسَارَى) ¹⁸⁸ kelimelerini getiren Na'îmî, bunların emsali kelimelerin Kur'ân'da çok sayıda bulunduğunu belirtmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁰ Ebî Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf 'an vüçûhi'l-kirââtî's-seb' ve ilelihâ ve hiccîhâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 1/528; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî, *el-İthâfû fudalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erba'ate 'aşer* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987), 1/259; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 28.

¹⁸¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 347; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 49.

¹⁸² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 57-58.

¹⁸³ Tam adı Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045)'dir. 355/966'da Kayrevan'da doğmuştur. Uzun yıllar Mısır ve Mekke'de ilim tahsiliyle uğraşan Mekkî, sonrasında Endülüs'e geçmiş ve orada kıraat dersleri vermiştir. Güzel ahlakıyla ve mütevazî şahsiyetiyle bilinen Mekkî, 437/1045'te vefat etmiş ve Kurtuba'daki Rabaz Kabristanı'na defnedilmiştir. Bk. Tayyar Altıkulaç, "Mekkî b. Ebû Tâlib", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/575.

¹⁸⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 108.

¹⁸⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/432.

¹⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/73.

¹⁸⁷ Tâhâ, 20/75.

¹⁸⁸ el-Bakara, 2/85.

¹⁸⁹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 56a.

2.11.2.3. Sâd-ı Müşemme

Sâd-ı müşemme veya sâd-ı müşemmeme, sâd (ص) ve zây (ز) harflerinin mezcedilmesi neticesinde ortaya çıkan kâmil harfe denir. Bu ifade, işmâm olunan sâd anlamı taşır.¹⁹⁰ Sâd-ı müşemme, Sîbeveyhi'nin tanımına göre sâd (ص)'ın zây (ز)'a benzetilmesiyle okunan bir harf olup¹⁹¹ İbnü'l-Cezerî'ye göre ise sâd (ص) ile zây (ز) arası okunan bir harftir; yani sâd (ص) harfinin işmâm ile okunmasıdır.¹⁹²

İmam Hamza'nın birinci râvîsi olan Halef, Kur'ân'daki (صِرَاطٌ)¹⁹³ kelimelerinin tamamını, Hamza'nın ikinci râvîsi Hallâd ise yalnız Fâtiha sûresindeki (الصِّرَاطِ)¹⁹⁴ kelimesinin sâd (ص)'ını sâd-ı müşemme ile okurlar. Hamza, Kisâi, Ruveys ve Halefü'l-'Âşir ise sonrasında harekeli bir dâl (د) gelen ve bu harf ile aynı kelimede yer alan sâd (ص)'ı (يَصْدُقُونَ)¹⁹⁵, (قُصْدُ)¹⁹⁶ ve (أَصْدُقُ)¹⁹⁷ örneklerinde olduğu gibi işmâm yaparak okurlar.¹⁹⁸

Ebû Tâhir, bu sâd (ص)'ın hâlis bir sâd (ص) veya hâlis bir zây (ز) olmayıp bu iki harfin arasında bir harf olduğunu belirttiikten sonra (زِرَاطٌ)¹⁹⁹, (الزِّرَاطِ)²⁰⁰ ve (قُرْدُ السَّبِيلِ)²⁰¹ örneklerini vermiştir. Bu iki harfin seslerinin karışma nedeninin mahreçlerindeki ve safir sıfatlarındaki ortaklık olduğunu zikreden Na'îmî, sâd-ı müşemmenin okunuşu hususunda çoğu insanın hata ettiğini söylemekte ve devamında şunları zikretmektedir: “İnsanların

¹⁹⁰ Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, 33; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 94.

¹⁹¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/432.

¹⁹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/202.

¹⁹³ el-Fâtiha, 1/7.

¹⁹⁴ el-Fâtiha, 1/6.

¹⁹⁵ en-Nahl, 16/9.

¹⁹⁶ el-En'âm, 6/46.

¹⁹⁷ en-Nisâ, 4/87.

¹⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/250; Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, 33; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 95.

¹⁹⁹ el-Fâtiha, 1/6.

²⁰⁰ el-Fâtiha, 1/7.

²⁰¹ en-Nahl, 16/9.

çoğu bu harfi zâ (ظ) olarak, bazıları hâlis bir zây (ز) olarak, bazıları ise zayıf bir dâd (ض) sesiyle okumaktadırlar. Sahih bir işmâm ile doğru şekilde telaffuz edenlerin sayısı azdır.” Burada bahsedilen işmâm, harfin sesinin bir bakıma sâd (ص) ile bir bakıma da zây (ز) ile çıkması yani karışık olmasıdır. İşmâm, bu harflerden birinin varlığı ve diğerinin yokluğu değil, ikisinin de bir arada bulunmasıdır. Kârîye vâcib olan, bu harfin edâsına ehemmiyet gösterip onu üstattan sahîh bir şekilde alması ve zapt etmesidir. Bu iş de herhangi bir kimseden alınarak yapılamaz. Zira Kur’ânî ilimler ancak selîm bir mîzaç sahibi, zihnini boş şeylerle meşgul etmemiş, takvâ sâhibi, güvenilir ve zühd sâhibi olan büyük şeyhlerden, üstatlardan öğrenilebilir.²⁰²

2.11.2.4. Nûn-u Muhfât

İhfâ harflerinden önce gelen sakin nûn, zâtı giderilip ğunnesi ile okunursa, dil ucu boşa kalır. Bunun sonucunda dilin ucuyla nûn (ن)‘un mahreci arasından çıkan harfe nûn-u muhfât denir. (اِنْ كُنْتُمْ)²⁰³ kelimesi buna misaldir.²⁰⁴ Fer’i harfler içinde sadece nûn-u muhfât belirli bir mahreçten (hayşûm) çıkmaktadır. Kalan dört fer’î harf için belli bir mahreç tanımı bulunmamaktadır ve bunlar, mahreç olarak birbirine yakın aslî harflerin bir mahrece temas ettirilmesi yoluyla ortaya çıkmışlardır.²⁰⁵

Kettânîzâde, yanına cîm (ج), kâf (ك) ve bunların emsâli olan harfler geldiğinde ihfâ yapılan tenvîni nûn-u haffîe olarak açıklamıştır. Bu harfin mahrecinin harekeli veya sakin nûnun mahrecinden olmadığını zikreden müellif, nûn-u haffîe ile fiillerin te’kit edildiğini de ifade etmiştir.²⁰⁶

²⁰² Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 56a-57b.

²⁰³ el-Bakara, 2/31.

²⁰⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/201; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 10; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kiraat*, 50.

²⁰⁵ Ali Osman Yüksel, *İbnü’l-Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 282; Acar, *Kiraat İhtilafları*, 46.

²⁰⁶ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 56a.

2.11.2.5. Lâm-ı Müfehame (Lâmü'l-Müğalleza)²⁰⁷

Fethalı veya sakın olan sâd (ص), tâ (ط) ve zâ (ظ)'nın ardından gelen meftûh lâm (ل)'a lâm-ı müfehame denir. Bu okuma biçimi Nâfi'nin ikinci râvîsi olan Verş'e aittir.²⁰⁸ (مَطْلَع) ²¹⁰, (الطَّلَاقُ) ²⁰⁹, (أَظْلَمُ) ²¹¹ ve (الضَّلَاةُ) ²¹² kelimeleri kalın okunan lâm (ل)'ın Kur'ân'daki örneklerindendir.²¹³

Bu fer'î harf, ilk kaynaklarda yer almamaktadır. Misal olarak Sîbeveyhi, bunu fer'îler içinde zikretmemiştir. Bunun sebebi olarak, lâm-ı müfehhamenin elif-i müfehame bahsi bağlamında değerlendirilmiş olmasını göstermek mümkün olacaktır. Zira kalınlaştırma olayının merkezinde tefhîm elifi yer almaktadır. Elif-i tefhîmler imam mushafında lâm (ل) harfiyle birlikte yazılı olduğu için sonraki kaynaklarda lâm-ı tefhîmler ayrı başlıkta değerlendirilmiştir.²¹⁴ Müellif Kettanîzâde eserinde lâm-ı müfehameyi değil, elif-i müfehameyi ele almıştır. Elif-i müfehame konusu, aşağıda gelecektir.

2.11.2.6. Elif-i Müfehame

Sîbeveyhi, bu harfi Hicâz ehlinin kullandığını ve onların (الرَّكَاةُ) ²¹⁵, (الضَّلَاةُ) ²¹⁶ ve (الْحَيَاةُ) ²¹⁷ kelimelerindeki elifleri tefhîm ile okuduklarını ifade ederken;²¹⁸ İbn Cinnî, elif-i müfehhamenin

²⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, kalın okunan lâm için 'tefhîm' kelimesi yerine 'tağlîz' ifadesini kullanmıştır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/111.

²⁰⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 190; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri*, 188-189.

²⁰⁹ el-Bakara, 2/114.

²¹⁰ el-Bakara, 2/229.

²¹¹ el-Kadir, 97/5.

²¹² el-Bakara, 2/3.

²¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/445; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 56a; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 53.

²¹⁴ Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 53.

²¹⁵ el-Bakara, 2/110.

²¹⁶ el-Bakara, 2/43.

²¹⁷ Âl-i İmrân, 3/185.

²¹⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/432.

elif (ا) ile vâv (و) arasında okunduğunu zikretmiş ve (الزَّكَاةُ), (الْحَيَاةُ) ifadelerindeki elif harflerinin vâv (و) şeklinde yazılmasını da buna delil göstermiştir.²¹⁹ Ebû Amr ed-Dânî (444/1053)²²⁰ ise bu fer'î harfi 'elif-ü tefhîmi'-ş-şedîd' olarak isimlendirmiştir. O, bu harfin seslendirmesinde tefhîmin şiddetli oluşundan ötürü elif (ا)'in vâv (و)'a meylettirildiğini belirtmiş ve bu şekilde bir okuyuşun imam mushafta bulunmaması sebebiyle Kur'ân'da geçmediğini zikretmiştir.²²¹

Muhammed b. Mustafa en-Na'imî'nin, bu harfi fer'î harfler içinde zikretmesinin nedeni, Sibeveyhi'nin görüşünde zikredildiği üzere, lâm-ı müfehhamenin elif-i müfehame konusu bağlamında değerlendirilmiş olmasıdır. Kettânîzâde, elif-i müfehameyi 'lafzı karışık olan ve öncesinde gelen harfin sesini alan bir elif' olarak tanımlamıştır. O, kalın harften sonra gelen elif (ا)'in vâv (و)'la, elif-i mümâle'de geçtiği üzere ince harften sonra gelen elif (ا)'in de (ي) ile yazılmasını bu mevzuya örnek vermiştir.²²²

2.12. Harflerin Mahreçleri

Bu bölümde mahreç kavramı, mahreçlerin adedi, mahreç bölgeleri, aslî ve fer'î harflerin mahreçleri hakkında farklı başlıklar altında bilgi verilecek ve her başlıkta müellifin görüşleri zikredilecektir.

²¹⁹ Ebû'l-Feth Osmân İbni Cinnî, *Sirru sinâ'ati'l-i'râb* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1993), 1/50; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 53.

²²⁰ Tam adı Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî'dir. İbnü's-Sayrafi ismiyle de bilinen Dânî, Mekke, Medine, Mısır ve Kayrevan'da farklı hocalardan kıraat, tefsir, fıkıh, hadis vb. ilimleri tahsil etmiştir. Kıraat ilmine dair *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'*, *et-Teyşir ve el-Muknî'* gibi önemli eserleri bulunan Dânî, ilim tahsili sonrası Kurtuba'ya dönmüş, bir süre sonra Dâniye'ye geçmiş ve burada 444/1053 yılında vefat etmiştir. Bk. Abdurrahman Çetin, "Dâni", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/459-461.

²²¹ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâr-u Ammâr, 2000), 100.

²²² Mekkî b. Ebi Tâlib, *er-Ri'âye*, 109; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 56a.

2.13. Mahreç Kavramı

Mahreç, lügatte 'çıkış yeri' mânâsına gelmektedir.²²³ Çoğulu 'mehâriç' kelimesidir.²²⁴ Tecvid ıstılahında ise harfin çıktığı noktaya mahreç denilmektedir.²²⁵

2.14. Mahreçlerin Adedi

Mahreçlerin adedi hususunda âlimler ihtilâf etmişlerdir. Bu ihtilâf, bazılarının cevfi yani ağız boşluğunu mahreç bölgesi kabul etmemelerinin yanı sıra râ (ﺭ), lâm (ﻝ) ve nûn (ﻥ) harflerini aynı mahreçte görmelerinden kaynaklanmaktadır. Sîbeveyhi, Ebû Amr ed-Dânî ve Ca'berî (732/1332)²²⁶ mahreç sayısının 16, Ferrâ (207/822)²²⁷ ve İbn Keysân (299/912)²²⁸

²²³ İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-'İlmî'l-Melâîyn, 1979), 1/309; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 55.

²²⁴ Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 31.

²²⁵ Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, 102; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 55.

²²⁶ Tam adı Burhânüddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl el-Ca'berî olup 640 (1242) yılında Suriye'de, Ca'ber Kalesi'nde doğmuştur. Farklı künyelerle anılrsa da daha ziyade Burhânüddîn lakabıyla, doğmuş olduğu yere nisbetle de Ca'berî ismiyle meşhur olmuştur. Küçük yaşlarda Halep'te muhad-dis Yûsuf b. Halîl'den dersler alan Ca'berî, sonrasında Musul'da Abdürrahîm b. Yûnus'tan Şâfiî fıkhi okumuştur. Dokuz yaşında hâfız olan Burhânüddîn, Nizâmiye ve Müstansırıyye medreselerinde önemli âlimlerden dersler almıştır. Ca'berî, Beledülhalîl'de, 732 (1332) senesinde vefat etmiştir. *Kenzü'l-me'ânî fi Şerhi Hırzû'l-emânî*, onun en önemli eseridir. Bk. M. Kemal Atik, "Ca'berî", *DÎA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/527-528.

²²⁷ Tam adı Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ'dır. 144 (761-62) senesinde Kûfe'de dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini burada alan Ferrâ, Basra'da da farklı hocalardan dersler almıştır. Halîl b. Ahmed, onun Basra'daki hocalarından biridir. Daha sonra o, Bağdat'a geçen Ebû Zekerîyyâ, Kisâî'den kıraat ilmini almış, hocasının vefatından sonra Bağdat'ın Kur'ân ilimlerinde otorite sayılan ismi olmuştur. 207 yılında Mekke dönüşü vefat etmiştir. En önemli eserlerinden biri *Me'ânî'l-Kur'ân*'dır. Bk. Zülfikar Tüccar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *DÎA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/406-408.

²²⁸ Tam adı Ebû'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (Muhammed) b. Keysân en-Nahvî el-Bağdâdî'dir. Bağdat'ta doğmuş ve hayatını burada geçirmiştir. Kûfe'de Sa'leb'den, Basra'da ise Müberred'den (ö. 286/900) dil dersleri alan İbn Keysân, bir rivâyete göre 299'da (912), bir başka rivâyete göre de 320 (932) yılında vefat etmiştir. İbn Keysân'ın nahiv, lügat, edebiyat, Kur'ân ve hadis ilimleriyle alâkalı pek çok eseri bulunmakta olup bunların birçoğu günümüze

14, Halîl b. Ahmed ve İbnü'l-Cezerî ise 17 olduğunu ifade etmişlerdir.²²⁹ Ulemânın çoğuna göre ise mahreçlerin adedi 16'dır.²³⁰

Saçaklızâde, harflerin mahreç adedinin 17 olduğu söylemiştir.²³¹ O, Sîbeveyhi'nin mahreçlerin adedini 16 olarak kabul etmesini, elifin mahrecini hemzenin mahrecinden saymasına, harf-i medden vâv (و) ve yâ (ي)'nın mahrecini de harf-i med olmayan vâv (و) ve yâ (ي) harflerinin mahrecinden saymasına bağlamaktadır.²³² el-Mer'âşî, Ferrâ'nın mahreç sayısını 14'le sınırlandırmasını ise onun râ (ر), lâm (ل) ve nûn (ن) harflerinin mahreçlerini bir kabul etmesiyle ilişkilendirmektedir.²³³

Kettânîzâde, bu bölümde mukrîlerin harflerin mahreçleri konusunda ihtilâf ettiklerini söylemiş, yukardaki bilgilere ek olarak Şâtîbî hazretlerinin de mahreç sayısını 16 olarak zikrettiğini ve Sîbeveyhi'ye tâbî olduğunu ifade etmiştir.²³⁴

2.15. Mahreç Bölgeleri

Bazı âlimlere göre mahreç bölgeleri aynı olan harflerde hem küllî hem de cüz'î bir mahreç bulunmaktadır. Bir grup harfe ait olan bölge, o bölgedeki harflerin küllî mahreci; o alan içinde her bir harfin çıktığı yer de o harfin cüz'î mahreci olmaktadır. Misal olarak, hemze ve (ه), akse'l-halktan yani boğazın en aşağı kısmından çıkmakta ve burası onların küllî mahreci kabul edil-

ulaşmamıştır. Bk. İsmail Durmuş, "İbn Keysân", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/134-136.

²²⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 98.

²³⁰ Mekî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 144; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, 102.

²³¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 127.

²³² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 122; Dokgöz, *el-Mar'âşî ve Cühdü'l-mukill*, 57.

²³³ Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, 104; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 105.

²³⁴ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 58b; Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, *el-Burhân fi tecvîdi'l-Kur'ân* (Kahire: Şirketü'l-Kuds, 2010), 36.

mektedir. Bu iki harfin aksa'l-halkta bulunan kendilerine mahsus çıkış yerleri ise onların cüz'î mahrecini işaret etmektedir.²³⁵

Bazı âlimler, mahreç bölgelerinin sayısının üç olduğunu ve bunların boğaz, dil ve dudaklar olduğunu belirtmişlerdir. Bazıları da bunlara cevî ve hayşûmu ilâve etmiş ve toplamda beş mahreç bölgesi olduğunu savunmuşlardır. Hatta bu beş bölgeye dişleri ekleyerek sayıyı altıya çıkaranlar da vardır. Çoğunluğun görüşüne göre ise mahreç bölgeleri beştir. Mekkî, Şâtıbî ve İbnü'l-Cezerî, bu görüşü savunmuşlardır. Aşağıda, beş mahreç bölgesi ve bu bölgelerden çıkan harfler açıklanacaktır.²³⁶ Ebû Tâhir'e gelince o, mahreç bölgelerini üçle sınırlandıranların görüşüne uymuş ve bunların boğaz, dil ve dudak bölgeleri olduğunu, ağzın ise bunları içine aldığını söylemiştir.²³⁷

2.16. Aslî Harflerin Mahreçleri

Sakin ya da şeddeli kılınan ve öncesine bir hemze getirilip telaffuz edilen harfin sesi nereye dokunuyorsa o harfin mahreci orasıdır. Bu yere mahrec-i muhakkak denir. Örneğin, bâ (ب)'nın hakiki mahrecinin dudak (şefe) oluşu, (أَبْ) şeklinde okunup sükût edildiğinde, dudakların birbirine yapışıp hareketsiz kalmasıyla anlaşılır. Bu örneğe kıyas edilerek sair harflerin mahreçleri de tespit edilebilir.²³⁸ Bir harfin telaffuzu esnasında ses, belirli bir mahrece temas olmaksızın çıkıyorsa buna da takdîrî (itibarî) mahreç denir. Buna göre med harflerinin mahreçleri, mahrec-i mukadder kabul edilmişlerdir.²³⁹

Sîbeveyhi, harflerin tamamının mahrecini hakiki kabul et-

²³⁵ Hamed, *ed-Dirâsât*, 181-183; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 97.

²³⁶ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 61.

²³⁷ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 58b-58a.

²³⁸ Hamza Hüdâî, *Tecvid-i Edâîyye*, 35; Bayır, *Hamza Hüdâî ve Tecvid-i Edâîyye*, 41.

²³⁹ Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-Fikriyye*, 9; Cüreysî, *Nihâye*, 33; Cemil Küçük, "Kur'ân Harflerinin Mahreç ve Sıfatları", *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27 (2014), 14.

de yazıldığını belirtmiştir.²⁴⁴ Ayrıca Kettânîzâde, yirmi dokuz meşhur aslî harfin on yedi mahreci ve on sıfatının bu bölümde anlatılıp aşikâr olacağını ve bunların iyice fehmedilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁴⁵

2.16.1. Boğaz bölgesi

Bu bölümde boğaz bölgesindeki üç mahreç²⁴⁶ ve bunlardan çıkan altı harf²⁴⁷ zikredilecektir. Bu harflere 'boğaz harfleri' denmiştir.

2.16.1.1. Hemze (ء) ve Hâ (هـ)

Bu harflerin çıktığı bölgeye aksa'l-halk veya esfelü'l-halk denir.²⁴⁸ Aksa'l-halk, boğazın nihayet bulunduğu yerdir.²⁴⁹ Bazı kaynaklarda bu bölgeden elif (ل) in çıktığına²⁵⁰ dair görüşler de bulunmakla birlikte bu mahreçten çıktığında şüphe olmayan iki harf hemze ve hâ (هـ) harfleridir. Bununla beraber bu iki harfin önceliği hususunda ihtilâf bulunmaktadır. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*'de bu iki harfin tek mahreçten çıktığını söyleyenlerin bulunduğunu zikretmiş ve hemzenin, hâ (هـ) harfinden önce çıktığını belirtmiştir.²⁵¹ İlk devrin filologlarından olan Ahfeş, bu harflerin öncelik ya da sonralıklarının bulunmadığını

²⁴⁴ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 44-45; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 62a-63b.

²⁴⁵ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 61b.

²⁴⁶ Ebû Cafer Ahmed b. Ali İbn Bâzîş, *Kitâbü'l-İknâ' fi'l-kırââtî's-seb'* (Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1982), 171; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 33.

²⁴⁷ Kaysî, *el-Keşf*, 1/139; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 33.

²⁴⁸ İsmail Durmuş, "Hâ (هـ)", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/336.

²⁴⁹ Hüseyin Harputoğlu, *Mukaddime-i Cezerî Terceme ve Şerhi* (İstanbul, 2004), 11.

²⁵⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd* (Amman: Dâr-u Ammâr, 2000), 78; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 106; Dokgöz, *el-Mar'aşî ve Cühdü'l-mukill*, 58.

²⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/6; Mustafa Gök, *Ahmed b. Muhammed Mağnîsî'nin Terceme-i Cezerî İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 46.

söylemiştir.²⁵² Mehmet Ali Sarı da İbnü'l-Cezerî'nin görüşüne katılarak hemzenin öncelikli olduğunu belirtmiştir.²⁵³

İmam Halil, hemzenin mahrecinin cevîf, hâ (ح) 'nın mahrecinin ise hâ (ح) ve 'ayn (ع) 'in mahreci olduğunu söylemiş, bu üç harfin mahrecini aynı kabul etmiştir. O, bu harfleri 'aksa'l-hurûf' olarak isimlendirmiş, yani aksa'l-halk harflerinin hâ (ح), hâ (ح) ve 'ayn (ع) olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁴

Kettânîzâde, hemze ile hâ (ح) 'nın mahrecinin boğazın aşağısı ve en uzak noktası olduğunu belirtmiştir. Bu iki harfin önceliğiyle ilgili yukarıda zikredildiği üzere ihtilâf bulunduğunu kaydeden Na'îmî, Sîbeveyhi'nin görüşüne göre med harfi olan elif (ا) harfinin hâ (ح) harfinden önce çıktığını kaydetmiştir.²⁵⁵

2.16.1.2. Hâ (ح) ve 'Ayn (ع)

Hâ (ح) ve 'ayn (ع) 'in çıktığı bölgeye boğazın ortası anlamında 'evsatü'l-halk' denmektedir.²⁵⁶ Bu harfler kalın görünüyorsa da esasen ince seslidirler.²⁵⁷ Bunlardan hangisinin evvel çıktığı konusunda ihtilaf bulunmakta olup, Sîbeveyhi 'ayn (ع) 'in ağza daha yakın olduğunu, Mekkî ve Mehdevî (ö. 440/1048-49?)²⁵⁸ ise hâ (ح) 'nın daha yakın olduğunu söylemişlerdir.²⁵⁹

Ebü Tâhir de hâ (ح) ile 'ayn (ع) 'in mahrecinin boğazın ortası olduğunu söylemiş ve bu konudaki ihtilâflara değinmiştir. Ona

²⁵² Durmuş, "Hâ (14/336), "(ح).

²⁵³ Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 60.

²⁵⁴ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/57; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 62.

²⁵⁵ Durmuş, "Hâ (14/336), "(ح; Na'îmî, *Tezhîbü't-tîlâve*, vr. 58a.

²⁵⁶ İsmail Durmuş, "Hâ (ح)", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/333.

²⁵⁷ Tuğral, *Kur'ân Tecvidi*, 5.

²⁵⁸ Tam adı Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebî'l-Abbâs el-Mehdevî'dir. Kayrevan civarındaki Mehdiye beldesinden olup 430/1039 senesi civarında Endülü's'e yerleşmiştir. Kıraat ilmindeki birikimi ve Arap dilindeki yeteneğiyle meşhur olan Mehdevî'nin önemli eserlerinden biri *el-Hidâye*'dir. O, Safedî'ye göre 440/1048-49 yılında vefat etmiştir. Bk. Tayyar Altıkulaç, "Mehdevî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 367-368.

²⁵⁹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 193.

göre Sîbeveyhi, 'ayn (ع)'ın öncelikli çıktığını söylemektedir. Mekkî de bu görüşe uyarken; Mehdevî, hâ (ح)'nın öncelikli olduğunu söylemektedir.²⁶⁰

2.16.1.3. Hâ (ح) ve Ğayn (غ)

Hâ (ح) ve ğayn (غ), boğazın ağza en yakın noktası olan ve 'edne'l-halk' olarak tâbir edilen yerden çıkarlar.²⁶¹ Bu harflerin mahreç öncelikleriyle alâkalı ihtilâf vardır. Sîbeveyhi ve İbnü'l-Cezerî, ğayn (غ) harfinin ağza daha yakın yerden çıktığını, Şâtıbî ve Mekkî ise hâ (ح) harfinin daha yakın yerden çıktığını söylemişlerdir.²⁶²

Müellif, hâ (ح) ve ğayn (غ) harflerinin mahrecini 'boğazın dille bitiştiği nokta' olarak tanımlamış, imamların bu husustaki ihtilâflarıyla ilgili Sîbeveyhi'nin, ğayn (غ)'ın hâ (ح)'dan önce çıktığını belirttiği ve İmam Mekkî'nin de buna muhalif olarak hâ (ح)'nın öncelikli olduğunu söylediği görüşünü nakletmiştir.²⁶³

2.16.2. Dil bölgesi

Bu kısımda dokuz dil bölgesinden çıkan on sekiz harf zikredilecektir. Dil bölgesindeki harflerin bir kısmı dişlerle de bağlantılı olduğu için dişlerle alâkalı malumat burada verilecektir.

Harflerin çoğunun oluşumunda dişlerin rolü vardır. Sîbeveyhi, sayısını belirtmeden seniyye, rabâ'iyye, nâb, dâhik ve edrâs olmak üzere dişlerin çeşitleri bulunduğuna işaret etmiştir. Dişlerin adedi hususunda alt ve üst çenede on altışardan toplam otuz iki diş olduğunu bildiren ilk kişi İsterâbâzî'dir (ö. 686/1287). Merkezde bulunan kesici dişlere yani en ön bölümde-

²⁶⁰ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 58a-59b. İlk paragrafta verilen bilgiyle müellifin verdiği bilgi örtüşmemektedir. *DîA* maddesine göre, müellifin verdiği bilgi hatalı, üstte verilen bilgi doğrudur. Bk. Durmuş, "Hâ (14/333)", (ح).

²⁶¹ İsmail Durmuş, "Ha (ح)", *DîA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/334.

²⁶² Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 193.

²⁶³ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 59b.

ki alt ve üst ikişer dişe senâyâ, bunların sağ ve solunda bulunan ve yan kesiciler olarak da isimlendirilen dört dişe de rabâ'îyye denmektedir. Rabâ'îyye dişlerinin hemen yanında yer alan dört köpek dişine nâb dişleri, bu dişlerin sağ ve solunda bulunan ve sayısı dört olan küçük azı dişlerine de dâhik denmektedir. Dâhik dişlerinin sağ ve solundaki kalan on altı dişe ise edrâs ismi verilmiştir ki bunlar, üst ve alt çenenin sağında ve solunda dörder tanedir. Yirmilik azı dişleri de bazı ihtilâflar bulunmakla birlikte edrâs dişlerine dahildir.²⁶⁴

Ebû Tâhir'e göre dişler dört kısma ayrılır. Bunlardan birincisi senâyâ denilen ön dişlerdir ki bunlar, ikisi altta ikisi üstte olmak üzere dört tanedir. Üstte olanlara senâyây-ı 'ulyâ, altta olanlara ise senâyây-ı süflâ denir. Bunların yanındaki dişlere rabâ'îyyat dişleri denir ki bunlar, her tarafta birer tanedir. Bunların sonrasında yine dört diş daha vardır ki bunlara da enyâb dişleri denir. Bunlardan sonraki azı dişlerine adrâs dişleri denir. Bu dişlerin de dördüne davâhik, on ikisine davâhin ve en sonda yer alan dört tanesine de nevâciz denir. Nevâciz dişleri her insanda bulunmaz zira bu dişler insan akıl-bâliğ olduktan sonra ortaya çıkar. Onun için dırs, 'akl ve hilm diye isimlendirilmişlerdir. O, bu bilgileri verdikten sonra şöyle demiştir: "Allah Azze ve Cellenin hükmüne nazar et."²⁶⁵

2.16.2.1. Kâf (ك) ve Kâf (ق)

İbnü'l-Cezerî, kâf (ق)'ın dilin boğaza bittiği yer olan ve 'aksa'l-lisân' tâbir edilen noktadan, kâf (ك)'ın ise onun bir parmak aşağısından çıktığını söylemiştir.²⁶⁶ Dâni, bu iki harfin mahrecini birlikte zikretmiş ve kâf (ك)'ın kâf (ق)'dan hemen

²⁶⁴ Hamed, *ed-Dirâsât*, 93-94; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 42.

²⁶⁵ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 59a.

²⁶⁶ Harputoğlu, *Mukaddime-i Cezerî Terceme ve Şerhi*, 12.

sonra geldiğini ifade etmiştir.²⁶⁷ Kettânîzâde, kâf (ق) ve kâf (ك) harflerinin mahreçleriyle alâkalı, ikisinin de dil kökünden ve aynı hizada bulunan üst damaktan çıktığını zikretmiştir. Kâf (ق)'ın çıkış yerinin ağız ile boğaz arasında bulunan küçük et parçası cihetine yani küçük dil tarafına düştüğünü, kâf (ك)'ın çıkış yerinin ise ondan daha aşağıda, ağız tarafında bulunduğunu kaydeden Muhammed b. Mustafa, bu iki harfe 'lehevî' denildiğini belirtmiştir.²⁶⁸

2.16.2.2. Cîm (ج), Şîn (ش) ve Yâ (ي)

Bu harfler, İbnü'l-Cezerî'ye göre dilin ortasından yani 'vasatu'l-lisân' denilen yerden çıkarlar.²⁶⁹ Demirhan Ünlü, burada zikredilen (ي)'nın med harfi olmadığını kaydetmiş ve zikredilen üç harfin mahrecini 'büyük dilin ortası ile üst damak' olarak tarif etmiştir.²⁷⁰ Halil b. Ahmed, cîm (ج), şîn (ش) ve dâd (ض)'ın mahreçlerinin şeceriyye bölgesi olduğunu söylemektedir. Ona göre yâ (ي)'nin mahreci cevîf bölgesidir.²⁷¹

Ebû Tâhir, cîm (ج), şîn (ش) ve yâ (ي)'nin mahrecinin dilin ortası ile üst damağın ortası olduğunu zikretmiş ve bu harflere şecerî denildiğini belirtmiştir.²⁷² Müellif, şecerin İmam Halîl'in ifadesine göre ferahlık veren ağza, diğer âlimlere göre ise alt dudakla çene arasında bulunan ve 'anfeka diye tâbir edilen sakallara denildiğini kaydetmiştir.²⁷³

²⁶⁷ Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, 102; Dokgöz, *el-Mar'aşî ve Cühdü'l-mukill*, 58.

²⁶⁸ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/58; Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 139; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 84; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 59b; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 96.

²⁶⁹ Harputoğlu, *Mukaddime-i Cezerî Terceme ve Şerhi*, 12.

²⁷⁰ Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdî*, 31.

²⁷¹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/58; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 67.

²⁷² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/432.

²⁷³ Müellif, bu görüşü muhtemelen İbnü'l-Cezerî'den almıştır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 96.

Bu harflerin çıkış önceliğiyle ilgili ihtilâf bulunduğunu söyleyen Kettânîzâde, Mehdevî'nin, cîm (ج) ile yâ (ي)'yı öncelediğini ve şîn (ش) harfinin dilin boğaza bittiği yere daha yakın olduğunu söylediğini, ifade etmiştir.²⁷⁴ O, İbnü'l-Cezerî'nin razı olduğunu görüşün de bu olduğunu belirtmiştir.²⁷⁵

2.16.2.3. Dâd (ض)

Sîbeveyhi, bu harfin 'hâfetü'l-lisân' denilen dil kenarının boğaza yakın olan kısmından çıktığını belirtmiştir.²⁷⁶ İbnü'l-Cezerî ise dilin yanının edrâs denilen azı dişlerine yaklaşması suretiyle dâd (ض)'ın çıktığını söylemiştir.²⁷⁷ Ca'berî, bu harfi sol azı dişler tarafından çıkarmanın daha uygun olduğunu ve buradan çıkarılması hususunda gayret gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁷⁸

Mağnîsî (ö. 1000/1591),²⁷⁹ dâd (ض)'ın, yâ (ي)'nın son noktasıyla birlikte dilin yanının karşısında bulunan üst edrâstan çıktığını, bunun yanı sıra bu harfin dilin iki tarafından da çıkabileceğini zikretmiştir. O, harfin telaffuzu esnasında dil ucunun herhangi bir yere temas etmemesi gerektiğini kaydetmiş, soldan çıkarmak kolay olduğu için bu harfi soldan çıkarmanın sayısının çok, sağdan çıkarmanın sayısının ise az olduğunu ifade etmiştir. Mağnîsî, çok daha zor olması sebebiyle dâd (ض)'ı iki taraftan

²⁷⁴ Bayır, *Hamza Hüda'i ve Tecvid-i Edâiyye*, 44.

²⁷⁵ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 59b.

²⁷⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

²⁷⁷ Harputoğlu, *Mukaddime-i Cezerî Terceme ve Şerhi*, 12.

²⁷⁸ Ca'berî, *'Ukûdü'l-cümân*, 40; Uzun, *Ca'berî'nin 'Ukûdü'l-cümân'ı*, 102.

²⁷⁹ Tam adı el-Mevlâ Ebü'l-Müntehâ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Mağnisavî er-Rûmî el-Osmânî el-Maturîdî el-Fakîhu'l-Hânefî el-Mukrî el-Mütekellimî'l-Müteveffî olup 'Mağnîsî' ismiyle meşhur olmuştur. Manisalı olan Mağnîsî'nin doğum yılı ve vefat yılı ile ilgili net bir bilgi yoktur. Kıraat ilminde döneminin önemli isimlerinden biri olan Mağnîsî'nin öne çıkan eserlerinden bazıları *Kasîde-i Şâtibiyye*, *Kasîde-i Nûniyye* ve *Fıkhu'l-ekber* şerhleridir. Bk. Ahsen Yılmaz, *Mağnîsî ve Terceme-i Cezerî Adlı Eseri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 13-14.

çıkaranlarınsa çok az olduğunu, hatta böyle çıkarmanın Hz. Ömer'e (r.a.) mahsus olduğu rivâyetinin bulunduğunu söylemiştir. Ona göre bu harfi çıkarmak zordur, fakat sevabı da ona göre fazladır.²⁸⁰

Kettânîzâde, dâd (ض)'ın dil kenarının başlangıç kısmının edrâs denilen öğütücü dişlere yakınlaşmasıyla çıktığını söylemiştir. Bu harfin sol taraftan çıkmasının zor, sağ taraftan çıkmasının ise daha zor olduğunu belirten müellif, harfler arasında lisâna bu denli güçlük veren başka harf olmadığını kaydetmiştir.²⁸¹

2.16.2.4. Lâm (ل)

Bu harf, dilin sağ ve solunun üst damağa bitişmesiyle çıkmakta olup çoğu insan bunu dilin sağ yanından çıkarmaktadır.²⁸² Mekkî, bu harfin mahrecinin dâd (ض) mahrecinden hemen sonra geldiğini ve dilin yan kısmının ednâsı ile dilin ön bölümünden çıktığını ifade etmektedir.²⁸³

Kettânîzâde, lâm (ل) mahrecinin, dilin yanının ilk kısmının enyâb dişleriyle birleştiği yer ve üst damakla diş etlerinden olduğunu kaydetmiştir. Ona göre bu mahreç, dâhik dişi tarafına meyillidir, senâyâ tarafına meyletmez. Sîbeveyhi'nin bu görüşe muhalif olduğunu²⁸⁴ söyleyen müellif, harfler içerisinde mahreç alanı en geniş olan harfin lâm (ل) olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁵

2.16.2.5. Nûn (ن)

Bu harfin mahreci, dil ucu ile karşısında bulunan iki ön dişin etleridir. Nûn-u muzhâr denilen ve ihfâ olmayan gunnesiz

²⁸⁰ Gök, *Mağnîsî'nin Terceme-i Cezerî'si*, 51.

²⁸¹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 59a.

²⁸² Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 32.

²⁸³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 188; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 71-72.

²⁸⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

²⁸⁵ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 59a-60b; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kiraat*, 62.

nûn (ن) buradan çıkmaktadır.²⁸⁶ Mekkî, bu harfin, lâm (ل) 'ın biraz üstünden ya da biraz altından çıktığını; Danî ve Kurtubî ise dil ucu ile üst ön dişlerin üstünden çıktığını ifade etmiştir.²⁸⁷ İbnü'l-Cezerî bu hususta Dâni'ye ek olarak, nûn (ن) 'un lâm (ل) 'ın hemen altından çıktığını belirtmiştir.²⁸⁸

Ebû Tâhir, nûn (ن) 'un, dilin ucunun diş etlerine yaklaşması suretiyle, lâm (ل) 'ın hemen altından çıktığını söylemiş, bazı kimselerin, bu harfin lâm (ل) 'ın üst tarafından çıkmasını câiz gördüklerini lâkin bunun çok zor olduğunu ifade etmiştir. Ona göre tercih edilen görüş ilkidir.²⁸⁹

2.16.2.6. Râ (ر)

Dil ucunun biraz arkasıyla üstte yer alan iki ön dişin üzerindeki damak râ (ر) 'nın mahrecidir.²⁹⁰ Mekkî'ye göre râ (ر) 'nın mahrecinin nûn (ن) 'un mahrecinden tek farkı, az bir miktar dilin arka bölümünden çıkmasıdır.²⁹¹

Muhammed b. Mustafa eserinde, râ (ر) mahrecinin nûn (ن) 'nunkine yakın olduğunu ancak daha çok dilin arkasına dahil olduğunu söylemiş, üstatların ve araştırmacıların genel görüşünün böyle olduğunu zikretmiştir. İmam Ferrâ'nın râ (ر), lâm (ل) ve nûn (ن) 'nın mahrecinin bir olduğunu söylediğini ve bu görüşünde tek kaldığını²⁹² kaydeden Na'îmî, bu harflere

²⁸⁶ Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, 37; Bayır, *Hamza Hüdâî ve Tecvîd-i Edâiyye*, 46.

²⁸⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 193; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, 103; Kurtubî, *el-Muvaddah*, 43; Alataş, *Mustafa b. Ali ve Risâle-i Tecvîd*, 72.

²⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/200; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 145.

²⁸⁹ Na'îmî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 60b.

²⁹⁰ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 102.

²⁹¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 195; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 131; Dokgöz, *el-Mar'aşî ve Cühdü'l-mukill*, 59.

²⁹² Müellif, mevzubahis üç harfin mahrecinin bir oluşuyla ilgili Ferrâ'nın tek kaldığını söylemişse de kaynaklarda Halîl b. Ahmed'in de bu görüşte olduğu kayıtlı bulunmaktadır. Bk. Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/58.

dilin ucundan çıkmaları sebebiyle 'zelkiyye' denildiğini ifade etmiştir.²⁹³

2.16.2.7. Tâ (ٹ), Dâl (د) ve Tâ (ط)

Bu üç harf İbnü'l-Cezerî'ye göre 'ulye's-senâyâ denilen üst ön dişlerden çıkmaktadır.²⁹⁴ Demirhan Ünlü, bu üç harfin dil ucuyla üstteki iki ön dişin ortalarından diş etlerine kadar olan kısımdan çıktığını söylemiştir. Ona göre bu harfler, diş etlerine yakınlık sırasına göre önce tâ (ط), sonra dâl (د) ve en son tâ (ٹ) olacak şekilde çıkarlar.²⁹⁵

Müellif, tâ (ٹ), dâl (د) ve tâ (ط) harflerinin, dil ucunun ortasının üst ön dişlerin köküne temas etmesi ve sesin üst damağa yayılmasıyla çıktığını belirtmiş, bu harflere 'nit'-ı gâr-ı e'lâ' denilen yerden yani üst ön dişlerin bittiği yerle üst ön damak arasındaki boşluktan çıktıkları için 'nit'iyye' denildiğini zikretmiştir.²⁹⁶ Kettânîzâde, burada latif bir nükte bulunduğunu söyleyerek şunları söylemiştir: "Ey kârî! Nit'iyye isimlendirmesine yanlış ve hatâdır dersin, bil ki bu isimlendirmenin nedeni bu harflerin nit' denilen yerden çıkması değil, mahreçlerinin buraya komşu olmasıdır. Tecvid ilmi, diğer ilimler gibi hakîkate nazar ve kıyas edilen aklî ve kıyâsî bir ilim değildir. Bu ilim nakliyye ve ahziyyedir."²⁹⁷

2.16.2.8. Zây (ز), Sîn (س) ve Sâd (ص)

Halîl b. Ahmed, bu üç harfin mahrecinin dilin uç kısmı oldu-

²⁹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 6; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 60b; Gök, *Mağnî'si'nin Terceme-i Cezerî'si*, 59.

²⁹⁴ Harputoğlu, *Mukaddime-i Cezerî Terceme ve Şerhi*, 13.

²⁹⁵ Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 32.

²⁹⁶ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/58; Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 140; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 85.

²⁹⁷ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 60b-60a.

ğunu ve çıkış yerlerinin aynı olduğunu zikretmiştir.²⁹⁸ Sîbeveyhi ise bu harflerinin mahrecinin dilin ucu ile üstteki ön dişlerin biraz yukarısı olduğu söylemiştir.²⁹⁹ Na'îmî de zây (ز), sîn (س) ve sâd (ص) harflerinin, dilin ucunun alt ön dişlerin üstüne temas etmesiyle çıktığını belirtmiş ve bu harflere dilin sivri ucundan çıkmaları nedeniyle 'eseliyye' denildiğini ifade etmiştir.³⁰⁰

2.16.2.9. Sâ (ث), Zâl (ذ) ve Zâ (ظ)

Sîbeveyhi, bu üç harfin, dil ucuyla üstte bulunan ön dişler arasından çıktığını söylemiş; Halil b. Ahmed de çıkışları esnasında dil ucunun üst ön dişlere temas etmesi sebebiyle bunları 'liseviyye harfleri' olarak isimlendirmiştir.³⁰¹ Ebû Tâhir ise sâ (ث), zâl (ذ) ve zâ (ظ) harflerinin mahrecini yukardaki tarife göre açıklamış ve bunlara 'liseviyye' lakâbı verildiği zikretmiştir.³⁰²

2.16.3. Dudak Bölgesi

Bu kısımda, 'şefeteyn' denilen iki dudağın yer aldığı bölgeden çıkan dört harf zikredilecektir.³⁰³

2.16.3.1. Fâ (ف)

Ca'berî, üstteki ön dişlerin, alt dudağın iç kısmına temas etmesiyle fâ (ف)'nın çıktığını söylemiştir.³⁰⁴ Tecvid ulemâsının fâ (ف)'nın mahreci konusunda filologlarla herhangi bir ihtîâfı mev-

²⁹⁸ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/58; Tetik, *Tecvid İlmi*, 182.

²⁹⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

³⁰⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/58; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 60a; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 76.

³⁰¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433; Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/58; Alataş, *Mustafa b. Ali ve Risâle-i Tecvid*, 73-74.

³⁰² Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 60a.

³⁰³ Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 60.

³⁰⁴ Ca'berî, *Ukûdü'l-cümân*, 40; Uzun, *Ca'berî'nin Ukûdü'l-Cümân'ı*, 103.

cut değildir.³⁰⁵ Kettânîzâde de fâ (ف)'nın, alt dudağın karnının üst ön dişlerin ucuna temas etmesiyle çıktığını ifade etmiştir.³⁰⁶

2.16.3.2. Bâ (ب), Mîm (م) ve Vâv (و)

İbnü'l-Cezerî, bu harflerin mahrecinin dudaklar olduğu söylemiştir.³⁰⁷ İbn Düreyd (ö. 321/933)³⁰⁸ ise dudak bölgesindeki harfleri ayırmış ve dudağın en alt tarafından önce fâ (ف), sonra bâ (ب) ve daha sonra da mîm (م) harfinin çıktığını savunmuştur.³⁰⁹

Muhammed b. Mustafa, eserinde bâ (ب), mîm (م) ve vâv (و) harflerinin mahreçlerinin iki dudak olduğunu söyledikten sonra üstte iki başlık altında sayılan fâ (ف), bâ (ب), mîm (م) ve vâv (و) harflerine mahreçleri dudak olduğu için 'şefeviyye' lakâbı verildiğini kaydetmiştir.³¹⁰

2.16.4. Boğaz ve Ağız Boşluğu (Cevf)

Cevf, lügatte 'basık arazi', 'insanın karnı' gibi anlamlara gelmektedir.³¹¹ Istilahta ise boğazın göğse bittiği yerden dudaklara kadar uzanan boğaz ve ağız boşluğuna cevfe denilmektedir. Cevf bölgesi med harflerinin mahrecidir.³¹²

³⁰⁵ Ali Çiftçi, "İlk Dönem Dil Bilimcileri ve Endülüslü İlk Tecvid Müelliflerinin Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Yorumunda Muhammed b. Cezerî Üzerindeki Etkileri", *Tebliğ ve Müzakere Metinleri (Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu, Bursa, 2018)*, 115; Bayır, *Hamza Hüdaî ve Tecvid-i Edâiyye*, 48.

³⁰⁶ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 60a.

³⁰⁷ Harputoğlu, *Mukaddime-i Cezerî Terceme ve Şerhi*, 14.

³⁰⁸ Tam adı Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî'dir. 223/838'de Basra'da dünyaya gelen İbn Düreyd, Arap dili ve edebiyatı ile Arap şiiri alanındaki birikimiyle ön plana çıkmıştır. Öyle ki 321/933 yılındaki vefatı sonrası "Arap dili artık öldü." denilmiştir. Talebeleri arasında İbnü's-Serrâc, el-İsfahânî ve İbn Hâleveyh gibi önemli isimler bulunmaktadır. Bk. Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Düreyd", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/416-419.

³⁰⁹ Tetik, *Tecvid İlmi*, 183.

³¹⁰ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 60a-61b; Mustafa b. Ali, *Risâle-i Tecvid* (Kemankeş Blm., nr. 3), vr. 5b; Alataş, *Mustafa b. Ali ve Risâle-i Tecvid*, 74-75.

³¹¹ Cevherî, *es-Sihâh Tacü'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabîyye*, 4/1339; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 98.

³¹² Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kiraat*, 61.

Kettânîzâde, mahreçlerin ilkinin elif (ل) ve kardeşlerinin yani vâv (و) ve yâ (ي) harflerinin mahreci olan cevîf yani ağız boşluğu olduğunu söylemiştir. Bu harflere ‘cevfiyye’ ya da ‘hevâiyye’ denildiğini³¹³ zikreden Na’îmî, İmam Halîl’in dışındakilerin hemzeyi de cevften kabul ettiklerini, buna sebep olarak da hemzenin mahrecinin göğse yakın yerde olup cevfe bitişik olmasını gösterdiklerini ifade etmiştir. Ancak o, İmam Halîl’in görüşünün kabul edildiğini söylemiştir.³¹⁴

2.16.5. Hayşûm

Sîbeveyhi, geniz tabir edilen burun boşluğundan nûn-u hafîfe’nin çıktığını söylemekte ve bu nûnu da ferî harflerin hoş görülenleri içinde zikretmektedir.³¹⁵ Mekkî, bu mahrecin ğunnenin mahreci olduğunu ifade etmiş ve gunnenin nûn-u sakine-i hafîfe olup genizden çıktığını belirtmiştir.³¹⁶

Ebû Tâhir, ğunnenin geniz denilen burun boşluğundan çıktığını söylemiş, tilâvet esnâsında burnun tutulması durumunda ğunnenin çıkışının mümkün olmayacağını dile getirmiştir. O, bu mahreçle ilgili latîf bir nükteyi şu şekilde ifade etmiştir: “Gunnenin bir harf olmayıp bir sıfat olduğu, bir sıfatın da mahreçler konusunda zikredilmesinin uygun olmadığı, bahsedilmesi gereken yerin de sıfatlar bahsi olduğu söylenirse ne demelidir? Buna cevap olarak şu söylenir: Gunnenin bu mevzûda zikredilmiş olmasının sebebi, lafzının murad edilmemiş olması ve onun nûn-u muhfât yerinde olmasıdır. Zira nûn-u muhfâtın mahreci hayşûmdur ve ğunne de onun sıfatıdır. Nûn-u muhfât

³¹³ Hamed, *ed-Dirâsât*, 162-163; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 59.

³¹⁴ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 58a. Müellifin vermiş olduğu bu bilgi hatalıdır. Zira Halîl b. Ahmed, hemzenin herhangi bir noktaya temas etmemesi sebebiyle med harfleriyle birlikte cevîf mahrecinden çıktığını kendi kitabında söylemiştir. Bk. Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, 1/57-58.

³¹⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/434; Tetik, *Tecvid İlmî*, 183.

³¹⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 113; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 196.

hatta bulunmaz, tilâvette bulunur; onun ismi vardır ama cismi yoktur. Bundan dolayı günne meselesi, mahreçler konusu içinde geçmiştir.”³¹⁷

2.17. Fer'î Harflerin Mahreçleri

Kettânîzâde, aslî harflerin mahreçlerini anlattıktan sonra, meşhur fer'î harflerin mahreçleriyle meşhur olmayanların mahreçlerinin kaldığını, Kur'ân kârîsinin bunları da bilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Na'îmî, bunların bazılarının Furkân-ı Hakîm'de geçmemiş olsa da açıklanmasının gerekli olduğunu söylemiştir.³¹⁸

Kettânîzâde, kırk beş aslî ve fer'î harfin takrîben ve tahmînen otuz mahreci olduğunu, bunların önceki bölümlerde zikredildiğini, işin hakikatine bakılacak olursa her harfin mahrecinin fer'den farklı olduğunu söylemiştir.³¹⁹

Ebû Tâhir, bu bölümün nihayetinde sayılan bütün bu meseleleri ince bir bakış açısıyla düşünmek gerektiğini belirtmiş ve bölümü “Yardım istenilecek ve tevekkül edilecek olan Allah'tır.” cümlesiyle bitirmiştir.³²⁰

2.18. Harflerin Sıfatları

Sıfat, lügatte; alâmet, nişan, bir şeyin durumu, siyah ve beyaz gibi anlamlardan birisinin yerini alan şey denilmektedir.³²¹

³¹⁷ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 61b.

³¹⁸ Bu çalışmadaki fer'î harfler başlığı altında, fasih-fasih olmayanla meşhur-meşhur olmayan harfler, bazı âlimlerin farklı görüşleriyle birlikte zikredilmiştir. Kettânîzâde de o bölümde fer'î harfleri zikretmiş ve mahreçlerini açıklamıştır. Dolayısıyla bu konunun 'Fer'î Harflerin Mahreçleri' başlığı altında tekraren zikredilmesine ihtiyaç görülmemiştir.

³¹⁹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 62a.

³²⁰ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 63b.

³²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 9/357.

Istılahta ise Allah Teâlâ'nın harflerin tabiatında yaratmış olduğu vasıflardır.³²²

Müellif bu bölüme, harflerin sıfatlarının iki kısım olduğunu, bunların meşhur ve meşhur olmayan sıfatlar olarak isimlendirildiğini zikretmiştir. Devâmında meşhur sıfatların adedinin 17 olduğunu kaydeden Kettânîzâde, meşhur olmayan sıfatlarla birlikte bu sayının 44'e³²³ kadar çıkabildiğini belirtmiştir. O, meşhur ve meşhur olmayan 38 sıfatı bu bölümde anlatmıştır.³²⁴

2.18.1. Meşhur sıfatlar

Bu kısımda harflerin meşhur sıfatları (sifât-ı meşhûra) olarak bilinen 17 sıfat zikredilecektir.

2.18.1.1. Hems

Sözlükte 'sesi gizlemek' anlamına gelen hems, ıstılahta ise bu sıfatın harflerinin harekeli okunması esnasında, mahreçte aralık bulunması ve harflerin dayanıklılığının bulunmaması nedeniyle, harfle birlikte nefesin akmasına denmektedir. Bu sıfatın harfleri (فَحْتُهُ شَخْصٌ سَكَّتْ) cümlesinde yer alan 10 harftir.³²⁵

Kettânîzâde yukarıdaki bilgilere ilâveten, müteahhirîn âlimlerinden bazılarının kâf (ك) ile tâ (ت)'yı hems harfleri içerisinde zikretmediğini, buna ilâveten (عَغِيضٌ ظَنَز) harflerinde hems sıfatı bulunduğunu söylediklerini belirtmiştir.³²⁶ Cumhûrun görüşünün ilk zikredilen görüş olduğunu söyleyen Na'îmî,

³²² Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 115; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 81.

³²³ Mekkî, *er-Ri'âye*'de 34 tane sıfat zikretmiş; Halîl b. Ahmed'in ise bu sayıyı 44'e çıkardığını ifade etmiştir. Bk. Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 32 vd; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 197.

³²⁴ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 63b.

³²⁵ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 69.

³²⁶ Seyfüddîn b. Atâullâh el-Fedâli el-Misrî, *el-Ceâhiru'l-mudiyyetü 'ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005), 118.

mahreçlerinden zayıf bir sesle çıktıkları için bu harflere 'hemsî' denildiğini kaydetmiştir.³²⁷

2.18.1.2. Cehr

Sözlükte 'açıklamak', 'ortaya çıkarmak', 'sesi yükseltmek' gibi anlamlara gelen cehr, ıstılahta ise kendisinde bu sıfat bulunan harflerin harekeli olarak okunmaları esnasında nefesin akmayıp hapsolmasıdır. Hems sıfatının zıddı olan cehr, 19 harfte bulunmakta olup bunlar (ظِلُّ قَوْ رَبُّضْ إِذْ غَزَا جُنْدٌ مُطِيعٌ) cümlesindeki harflerdir.³²⁸ Ebû Tâhir de hems harflerinin on dokuz olduğunu dile getirmiştir. Bunlar (ظِلُّ قَيْدٍ بَطْعَمٍ رَزْ ضَا وَادْنَجْ) sözündeki harflerdir. O, mevzubahis harflerin, 'mechûra' olarak isimlendirildiklerini ifade etmiştir.³²⁹

2.18.1.3. Şedîde (Şiddet)

Şiddet, lügatte; 'güçlü', 'sert' ve 'muhkem' gibi manalara gelmekte, ıstılahta ise şiddet sıfatı taşıyan harflerin telaffuzu esnasında, mahrecin kuvvetlice kapanması, bu suretle ses ve nefesin akmamasına denmektedir. Şiddet harfleri 5 tanesi aynı zamanda kalkale harfleri olan (أَجْدُ فَطٍ بَكْتُ) harfleridir. Bunlara 'el-hurûfü's-şedîde' de denmektedir.³³⁰

Muhammed b. Mustafa, şiddet harflerini (اجدت كقطب) harfleri olarak zikretmiş ve şiddet sıfatıyla alâkalı latif bir nükteyi şu şekilde ifade etmiştir: "Cehr ile şiddetin açıklamaları bir gözük-mektedir. Bu iki sıfat arasındaki fark nedir diye sorulacak olursa şu cevap verilmelidir: Cehrde nefes hapsolmakta fakat seste bir miktar akıcılık bulunmaktadır. Şiddet harflerinin sesinde ise akıcılık hiç bulunmaz yani nefesle birlikte ses hapsedilir, tutulur.

³²⁷ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 63b.

³²⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 202.

³²⁹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 63b-63a.

³³⁰ Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 62.

Bu sebeple iki sıfat birbirinden ayrılmıştır. Kıyas ehli olanlar bunun farkını anlayacaktır. Başka yoruma da hâcet yoktur.”³³¹

2.18.1.4. Rihve (Rihvet)

Lügatte ‘yumuşak olmak’ mânâsına gelen rihvet, tecvid ıstılâhında ise harfin telaffuzu sırasında mahrece dayanmanın zayıflığından ötürü sesin akmasına denir ve şiddetin zıddıdır. 13 tane şiddet sıfatı bulunan harf vardır. Bunlar (حَسُّ حَظِّ شُصُّ هِزِّ) حَسُّ حَظِّ شُصُّ هِزِّ harfleridir.³³²

Kettânîzâde, rihvet harflerinin 16 harfte toplandığını ve bunların (ح ح ط خ ظ ش ص ه ز ض غ ط ذ و ای) olduğunu söylemiştir.³³³ Müellif, şiddet sıfatı bahsinde geçen nüktenin burada da zikredilmesinin yerinde olacağını belirtmiştir: “Hems ve rihve harflerinin ikisinde de zayıflık var ise farkları nedir diye sorulacak olursa şu cevap verilir: Hems’te nefes akıcıdır. Rihve’de ise nefesle birlikte ses de akar. Bu nedenle iki sıfat birbirinden ayrılmıştır.”³³⁴

2.18.1.5. Beyniyye

Lügatte, ‘ortada olmak’ anlamına gelen beyniyye, ıstılahta ise sesin ne hakkıyla akması ne de hapsolması, bu ikisinin arasında bulunmasıdır. Şiddet ve rihvet sıfatları arasında bulunması nedeniyle bu sıfata ‘beyniyye’ ya da ‘mütevassıta’ denilmiştir. Beyniyye sıfatı 7 harfte bulunur ki bunlar (لَمْ يَزَوْ عَنْ) ifadesinde toplanmışlardır.³³⁵ Bazıları ise bunların (لَمْ يَزَوْ عَنْ) sözündeki harfler olduğunu söylemişlerdir.³³⁶

Ebû Tâhir, bazı kimselerin beyniyye harflerinin (لَمْ يَزَوْ عَنْ)

³³¹ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tîlâve*, vr. 63a.

³³² Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 117.

³³³ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 285; Cüreysî, *Nihâye*, 73; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 108.

³³⁴ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tîlâve*, vr. 63a-64b.

³³⁵ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 117.

³³⁶ Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâîyye*, 39.

harfleri olduğunu söylediklerini ve bu kimselerin elif (ل), vâv (و) ve yâ (ي) harflerini beyniyye harfleri içinde saydıklarını söylemiştir. Müellif, Şeyh Ebû'l-Kâsım eş-Şâtıbî hazretlerinin bu üç harfi rihve harflerinden saydığını ve tercih edilen görüşün de bu olduğunu kaydetmiştir.³³⁷

2.18.1.6. Kalkale

Kalkale, sözlükte 'sallanmak', 'çalkalanmak' gibi anlamlara gelmektedir. Istılahta ise bir harfin vakf halindeki telaffuzu sırasında çıkan ziyade ses mânâsı taşımaktadır.³³⁸ Kendisinde bu sıfat bulunan harfler (قَطْبُ جَد) kavlinde olduğu üzere 5 tanedir.³³⁹

Muhammed b. Mustafa, kalkale konusunda, ek olarak, tâlî bu sıfatın harflerini edâ ederken harfin karar hali üzere bulunmadığını ve zayıf bir hareketle çıktığını belirtmiştir. Kalkale sıfatının vakfta da vaslta da kendini gösterdiğini ifade eden müellif, bu sığata 'lâklaka' diyenler olduğunu da zikretmiştir.³⁴⁰

2.18.1.7. İsti'lâ

Şâtıbî'nin (قَطْ خَصْ ضَغْط)³⁴¹ ve Dâni'nin (ضَغْطْ خَصْ قَطْ)³⁴² olarak sıraladığı 7 harfte isti'lâ sıfatı bulunmaktadır.³⁴³ Bu harfler telaffuz edilirken dil üst damağa doğru yükselir. Bu sebeple bu harflere 'hurûf-u müsta'liye' ya da 'hurûf-u isti'lâ' denmiştir.³⁴⁴

³³⁷ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 64b.

³³⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 148; Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 125; Dokgöz, *el-Mer'aşî ve Cühdü'l-Mukill*, 64.

³³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/203; Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 18; Ebû Rîme, *Hidâyetü'l-müsteftâ*, 31; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 125.

³⁴⁰ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 64b-64a.

³⁴¹ Ebû Muhammed el-Kâsım b. Firruh eş-Şâtıbî, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî* (Medine: Mektebetü Dâru'l-Hüdâ, 2010), 93.

³⁴² Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, 106.

³⁴³ Uzun, *Ca'berî'nin Ukûdü'l-Cümân*, 128.

³⁴⁴ Durmuş, "Harf", 165.

Ebû Tâhir de yedi harfte bulunan isti'lâ sıfatı harflerinin (خص ضغط قط) olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁵

2.18.1.8. Müsteflâ (İstifâle)

İsti'lânın zıddı olmakla birlikte sözlükte 'alçalmak', 'aşağı olmak' gibi anlamlara gelir. İstılahta ise bir harf telaffuz edilirken dilin üst damağa yükselmeyip aşağıda kalmasına denir. Müsteflâ harfleri (أَنْشُرُ حَدِيثَ عِلْمِكَ سَوْفَ تُجَهِّزُ بِذَا) cümlesindeki harflerdir.³⁴⁶ Bunlara 'hurûf-u müstefîle' de denmektedir.³⁴⁷

Müellif, Arap alfabesinde isti'lâ harfleri dışında kalanların istifâle harfleri olduğunu belirtmiş, bu harflerin 'müsteflâ' diye isimlendirilmesinin sebebinin, okuyucunun bu harfleri telaffuzu esnasında dilini üst damağa yükseltmeyip aşağıda bırakması olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁸

2.18.1.9. Mütbeke (İtbâk)

Lügatte 'ulaşmak', 'yapışmak', 'kapamak' gibi anlamlara gelen itbâk, tecvid ıstılahında ise dil kökünün üst damağa yükselmesi ve dilin üst damağa yapışmasına denir. Bu sıfat, sâd (ص), dâd (ض), tâ (ط) ve zâ (ظ)'ya mahsustur ve bu harflere 'hurûfü'l-mütbeke' denilmektedir.³⁴⁹

Ebû Tâhir, bu sıfatı "Nâtıkın bu harfleri okuması sırasında, dilin nefesle beraber üst damağa kapanmasıdır." şeklinde tarif etmiştir. O, burada latif bir nüktayı de şu şekilde zikretmiştir: "İsti'lâ ile itbâk sıfatlarının farkı nedir diye sorulacak olursa şu cevap verilir: İtbâk harfleri telaffuz olunurken dil üst damağa yükselir lakin dil ile dudak arasından nefes çıkmaz. Hâ (خا),

³⁴⁵ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 64a.

³⁴⁶ Hamza Hüdâî, *Tecvid-i Edâîyye*, 39-40.

³⁴⁷ Bayır, *Hamza Hüdâî ve Tecvid-i Edâîyye*, 56.

³⁴⁸ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 64a.

³⁴⁹ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 118-119.

ğayn (غين) ve kâf (كاف) harfleri edâ olunduğunda ise dil üst damağa yükselir ve dil ile dudak arasında nefes cereyan eder. Çünkü bu üç harfte infitâh sıfatı mevcuttur. İtbâk harfleri ise buna muhaliftir. İki zıt şey bir araya gelmez.”³⁵⁰

2.18.1.10. İnfitâh

Lügatte ‘ayrılmak’³⁵¹ ve ‘açılmak’³⁵² anlamlarına gelen infitâh, ıstılahta ise, telaffuz esnasında ‘dil ve üst damağın birbirlerinden ayrı olmaları’ manasına gelir.³⁵³ İnfitâh harfleri, itbâk harfleri haricindekilerdir.³⁵⁴ Kettânîzâde, infitâh sıfatını, ‘kârînin bu harfleri tilâveti esnasında, nefesin dil ile damak arasında sınırlandırılmadan çıkması’ şeklinde tarif etmiştir.³⁵⁵

2.18.1.11. Müzleka (İzlak)

İzlak, sözlükte ‘kolay olmak’, ‘süratli olmak’ ve ‘bir şeyin uç kısmı’ anlamlarına gelmektedir. Tecvid ıstılâhında ise (فَرَّ) harflerinin telaffuzu esnasında dilin çabuk olmasıdır.³⁵⁶ Kullanımlarının akıcı ve zahmetsiz olması sebebiyle bu harfler, kelime kalıplarında çokça kullanılmıştır.³⁵⁷ Müellif, ‘müzleka’ sıfatını, bu harflerin telaffuz esnasında ‘dil ve iki dudaktan kayması’ olarak açıklamış ve râ (ر), lâm (ل) ve nûn (ن) harflerinin dil ucundan, bâ (ب), tâ (ت) ve mîm (م) harflerinin ise şefeteynden yani dudaklardan kaydığını söylemiştir.³⁵⁸

³⁵⁰ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 64a-65b.

³⁵¹ Luvîs Ma'lûf el-Yesûî, *el-Müncid* (Beyrut: Matbaatü'l-Kâsûlîkiyye, 1956), 567.

³⁵² Muhammed b. Ebî Bekir er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1986), 205.

³⁵³ Cüreysî, *Nihâye*, 51; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 52.

³⁵⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 152-153; Dokgöz, *el-Mar'aşî ve Cühdü'l-Mukill*, 66.

³⁵⁵ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 65b.

³⁵⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 209.

³⁵⁷ Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/51-52; Tetik, *Tecvid İlmî*, 189.

³⁵⁸ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 65b; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 209.

2.18.1.12. Musmete (İsmat)

Sözlükte ‘susturmak’ ve ‘men etmek’ gibi anlamlara gelen ismat, izlak sıfatının zıddı olup harfleri de zatında müzleka sıfatı bulunan harflerin dışında kalanlardır.³⁵⁹ Tecvid ıstılâhında ise telaffuz esnasında dile ağır gelişinden dolayı bu sıfatın harflerinden ikisinin rubâî ve humâsî kelimelerde yan yana gelişinin engellenmesine denir. Bu harflere ‘musmete’ denmektedir.³⁶⁰

Muhammed b. Mustafa, Arap alfabesinde müzleka harfleri ve elif (ل) harfi dışında kalan yirmi iki harfin musmete harfleri olduğunu söylemiştir. Ona göre elif (ل) harfi musmete ve müzleka harflerine dahil değildir. Çünkü elif (ل) hevâiyye harflerinden biridir ve onun bir yerde istikrarı yoktur. Dolayısıyla elif (ل), bu sıfatlardan birisiyle vasıflanamaz.³⁶¹

2.18.1.13. Safîra (Safîr)

Safîr, sözlükte ‘ıslık’ ya da ‘kuş sesi’ anlamına gelmektedir. Istilahta ise bu sıfatın harflerinin telaffuzu sırasında ıslık sesine benzeyen şiddetli bir savtın ortaya çıkmasıdır. Zây (ز), sîn (س) ve sâd (ص), safîr harfleridir. Safîr sıfatının zıddı bulunmamaktadır.³⁶² Bu sıfatı ilk kez Müberred³⁶³ zikretmiş ve “Safîr harflerinin

³⁵⁹ Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 16; Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 65.

³⁶⁰ Gök, *Mağnîsî'nin Terceme-i Cezerî'si*, 90.

³⁶¹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tîlâve*, vr. 65b-65a.

³⁶² Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, 41; Bayır, *Hamza Hüdâî ve Tecvîd-i Edâiyye*, 59.

³⁶³ Tam adı Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî'dir. 210/826 yılında Basra'da dünyaya gelen Müberred, dil, tarih ve şiir gibi farklı ilim dallarında birçok hocadan öğrenim görmüştür. Sîbeveyhi'den sonra Basra dil mektebinin otoritesi sayılan ve Arap dili ve edebiyatına dair üstünlüğüyle meşhur olan Müberred, 286/900 yılında Bağdat'ta vefat etmiş ve Bâbülkûfe'deki kabristana defnedilmiştir. *el-Kâmil ve el-Müktedâb* önemli eserleri arasındadır. Bk. İsmail Durmuş, “Müberred”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/430-433.

mahreci, dil ucuyla ön orta kısımda bulunan dişlerin keşiştiği yerdir.” demiştir.³⁶⁴

Na'îmî, bu sığata saffır denmesinin nedeni olarak, kârînin bu harfleri telaffuz ettiği esnada, yaban hayvanlarından birinin sesine benzer bir sesin ortaya çıkışını göstermiştir.³⁶⁵

2.18.1.14. Tefeşşî

Sözlükte ‘yayılmak’, ‘geniş olmak’ ve ‘çok olmak’ gibi anlamlara gelen tefeşşînin istilâhî manası ise harfin telaffuzu esnasında sesi yaymaktır.³⁶⁶ Tefeşşî harfi, Dâni ve Ca'berî'ye göre şîn (ش)'dır.³⁶⁷ Mekki ise buna sâ (ث) ve fâ (ف) harflerini ilâve etmiştir.³⁶⁸

Kimi âlimler, şîn (ش)'deki gibi fâ (ف)'daki teeffüf, dâd (ض)'daki istitâleyi, râ (ر)'daki tekrîri, sâd (ص) ve sîn (س)'deki saffırı, sâ (ث)'daki sesin yayılmasını ve mîm (م)'deki ğunneyi sebep göstermişler ve bu harflerde dahi tefeşşî sıfatı bulunduğunu söylemişlerdir. İbnü'l-Cezerî ise bu görüşü tamamen kabul etmemiştir.³⁶⁹

Ebû Tâhir, yukarıda verilen bilgilere ilaveten, bazı kimse-lerin yâ (ي)'da da tefeşşî sıfatı bulunduğunu söylediklerini; hatta İbnü'l-Cezerî hazretlerinin vâv (و)'da dahi tefeşşî vardır dediğini ifade etmiştir.³⁷⁰ O, vâv (و) ile yâ (ي)'da tefeşşî sıfatı olduğunu söyleyenlerin, bunu bu iki harfte bulunan meddiyye sıfatıyla ilişkilendirdiklerini kaydetmiştir. Kettânîzâde, şîn (ش) tefeşşîsinin hakîki, diğerlerinin ise mecâzî olduğunu kendi

³⁶⁴ Tetik, *Tecvid İlmî*, 192.

³⁶⁵ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 65a.

³⁶⁶ Kadir Güneş, *el-Mu'cem* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2010), 896; Uzun, *Ca'berî'nin Ukûdü'l-Cümân'ı*, 132.

³⁶⁷ Şâtibî, *Hırzû'l-Emânî*, 93; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, 107.

³⁶⁸ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 134-135, 227.

³⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 228; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/205; Bayır, *Hamza Hüdaî ve Tecvid-i Edâiyye*, 61.

³⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 96-97.

görüŖü olarak belirtmiŖtir. Müellif, sîn (س) ile sâd (ص)'da safîr sıfatına ek olarak tefeŖŖî de vardır diyenlerin bir diğeri safîr harfi olan zây (ز)'da da tefeŖŖî bulunduğunu söylemelerinin gerekli olduğunu söylemiŖtir.³⁷¹

2.18.1.15. İstîtâle

Lügat anlamı 'uzatmak' olan istitâlenin ıstılâhî anlamı dilin yanından başlamak suretiyle 'sesi mahreç üzerinde uzatmak'tır. Bu sığata mahsus olan harf, (ض)'dır. İstîtâlenin süresi, hurûf-u meddinkine yakındır.³⁷² Kettânîzâde, bu sıfatı Ŗöyle tanımlamaktadır: "İstîtâle, tâlînin bu harfi telaffuz ederken sesin ağızda uzaması hatta lâm (ل) mahrecine bitiŖmesidir."³⁷³

2.18.1.16. İnhirâf

Lügatte 'sapma' ve 'meyletme' gibi anlamlara gelen inhirâf,³⁷⁴ tecvid ıstılahında harfin telaffuzu esnasında dilin 'başka mahrece meyletmesine' denir.³⁷⁵ İnhirâf sıfatı lâm (ل) ve râ (ر)'da bulunur. Bunlardan lâm (ل), dil ucuna doğru râ (ر) ise dilin üst tarafına meyleder.³⁷⁶ Müellif, inhirâf sıfatının zikredilen iki harfte zuhûr ettiğini belirtmiŖ ve bu sıfatın tanımını Ŗu Ŗekilde yapmıŖtır: "İnhirâf, kârinin tilâveti esnasında bu harflerin mahreçlerinden meyletmeleri diğeri harfin mahrecine bitiŖmesi ve sıfatlarından ayrılıp diğeri harfin sıfatıyla vasıflanmalarıdır."³⁷⁷

³⁷¹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 65a-66b; Gök, *Mağnîsî'nin Terceme-i Cezerî'si*, 101.

³⁷² Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 161.

³⁷³ Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, 108; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 66b; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 125.

³⁷⁴ Râzî, *Muhtârû's-Sihâh*, 131; Yesûî, *el-Müncid*, 126, 128; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 54.

³⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-NeŖr*, 1/204; Cüreysî, *Nihâye*, 56.

³⁷⁶ Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiiyye*, 41; Bayır, *Hamza Hüdâî ve Tecvid-i Edâiiyye*, 59.

³⁷⁷ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 66b.

2.18.1.17. Tekrîr

Râ (ﺭ) 'ya mahsus bir sıfat olan tekrîr, lügatte 'tekrarlamak', 'art arda gelmek' ve 'iade etmek' gibi manalara gelmektedir. Tekrîrin terim anlamı ise telaffuz esnasında dilin kıvrılması suretiyle 'harfin mahrecinde tekerrür etmesi' şeklinde bir durumun ortaya çıkmasıdır. Râ (ﺭ) harfi müşedded olarak geldiğinde, yeni bir râ (ﺭ) ortaya çıkarırcasına tekrara varan telaffuzdan uzak durulmalıdır.³⁷⁸ Mekkî, râ (ﺭ) 'nın tekrîrinin, bu harf müşedded vâki olduğunda belirgin hâle geldiğini, harf harekeli iken de bu belirginliğin kaybolduğunu zikretmiştir.³⁷⁹

Muhammed b. Mustafa, tekrîri, lâfızın bu harfi okuması sırasında, 'dilte tekerrürün ortaya çıkması ve dil ucunun titremesi' şeklinde ifade etmiştir. O, Kur'ân kârîsine gerekenin, tilâvet esnasında bu harfin tekrîrini özellikle şeddeli olduğunda gizlemesi olduğunu söylemiştir. Ayrıca o, bu harfte tekrardan sakınılmadığı durumda iki veya üç râ (ﺭ) sesinin ortaya çıkışının kaçınılmaz olacağını belirtmiştir.³⁸⁰

Kettânîzâde, tekrîr sıfatı ile ilgili açıklamalar yaptıktan sonra şu latif nüktayı zikretmiştir: "Tekrîr râ (ﺭ) 'nın zâtî sıfatı olduğu halde neden tekrîrden sakınılması gerekir diye sorulursa cevabı şudur: Bir şey başka bir şeyle vasıflanırsa yaygın hâle gelir. Bir şeyin bilfiil bulunmayıp bilkuve bulunması bile yeterlidir. Râ (ﺭ) 'nın bilfiil tekrarı lahndır. Lahn ise haramdır ve râ (ﺭ) harfinin tekrîrini gizleyip Kur'ân'ı okuması kârînin üzerine vâciptir. Yani tekrîr her ne kadar râ (ﺭ) harfinin lâzımî sıfatı olsa da onun bilfiil bulunması zarûrî değildir. Bu sıfatın bilkuve bulunması da lâzımî olmasına aykırı değildir. Kârî bu harfi tilâvet ederken dilinin sırtını üst damağa bir seferde sakız gibi

³⁷⁸ Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 66.

³⁷⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 131; Cüreysî, *Nihâye*, 58; Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, 41; Bayır, *Hamza Hüdâî ve Tecvîd-i Edâiyye*, 60.

³⁸⁰ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 66b.

yapıştırırrsa tekrîrden sakınmış olur. Başka yollarla tekrîrden sakınmak çok zordur.³⁸¹

Ebû Tâhir, konuyla alâkalı bir nükte daha ifade etmiştir: “Mademki tekrîrden sakınmak gereklidir; neden bu sıfatı meşhur sıfatlar içinde zikrettiler diye sorulacak olursa cevabı şudur: Önde gelen ulemânın tekrîr sıfatını diğerlerinin içinde zikretmelerinin nedeni, kârînin bu sıfatı iyice bilip ondan sakınmasının gerekli oluşudur. Nasıl ki sihir ilminin bilinmesi câizdir ancak onunla amel câiz değildir; işte tekrîr sıfatının sıfât-ı meşhûra içerisinde anılmasının nedeni de kârînin bunu bilmesi ve tekrardan sakınmasının gerekliliğidir.”³⁸²

2.18.2. Meşhur olmayan sıfatlar

Bu kısımda harflerin meşhur olmayan sıfatlarından (sıfât-ı gayrı meşhûra) 21 tanesi zikredilecektir.

2.18.2.1. Zâide

İsim ve fiilin yapısında sadece zâid olarak bulunan harfler, ‘zevâid’ olarak bilinmektedirler. Sayısı 10 olmakla birlikte bunlar, ‘(اليوم تتساه)’ ya da ‘(سألتموניהا)’ ifadelerindeki harflerdir. Bu ziyade harfler, ‘(استكبر)’³⁸³ fiilindeki hemze (إ), sîn (س) ve tâ (ت) harfleri gibi fiillerde üç harfe kadar çıkabilir. Bunun yanı sıra, ‘(استكبراً)’³⁸⁴ kelimesindeki hemze (إ), sîn (س), tâ (ت) ve elif (ا) harfleri gibi mastarlarda da dört harfe kadar çıkabilir.³⁸⁵

Kettânîzâde, zâide harflerinin ‘(آتاه سليمان)’ ibaresindeki harfler olduğunu söylemiş, Arap kelâmında zâid olarak bu harfler

³⁸¹ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 66a.

³⁸² Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 67b.

³⁸³ Sâd, 38/74.

³⁸⁴ el-Fâtır, 35/43.

³⁸⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 120-121; Kurtubî, *el-Muvaddih*, 50; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 89; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 151.

dışında bir şey gelmemesi sebebiyle, bu harflere 'zâide' denildiğini ifade etmiştir.³⁸⁶

2.18.2.2. Müzebzebe

Kelimelerde yerine göre zâid veya asıl olarak kullanılabilen elif (ل) haricindeki 9 zâid harfe 'müzebzebe harfleri' denmiştir. Elif (ل) ise 'münkalib' (başka harflerden dönüşmüş olan) zâid bir harftir.³⁸⁷ Misal olarak, (إِسْتَفْتَحَ)³⁸⁸ fiilindeki tâ (ت) harfi bir müzebzebe harfidir.³⁸⁹ Mekkî, er-Ri'âye'de zâid harfler bahsinin sonunda, zâid harflerle müzebzebe harflerinin aynı olduğunu söylemiştir.³⁹⁰

Müelllif, Mekkî'nin görüşüne uymuş ve elif (ل) haricindeki 9 zâide harfte müzebzebe sıfatı bulunduğunu söylemiştir. O, bu harflere bazen aslî bazen de zâid olarak kullanılmaları sebebiyle müzebzebe harfleri denildiğini, elif (ل)'in ise başka harften dönüşmüş aslî bir harf olması sebebiyle daima zâid olarak geldiğini kaydetmiştir.³⁹¹

2.18.2.3. Asliyye

Arap dilinde isimlerde ve fiillerde aslî olarak mevcut olan ve zâid harflerin dışında kalan 19 harfe 'aslî harfler' denilmektedir. Bunlar, kelimenin fâe'l-fi'linde, 'ayne'l-fi'linde ve lâme'l-fi'linde bulunurlar.³⁹² Ebû Tâhir, bu harflere asliyye denmesinin nedeninin, bunların Arap kelâmında daima aslî olarak gelmeleri

³⁸⁶ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 67b.

³⁸⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 121; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 89.

³⁸⁸ İbrâhîm, 14/15.

³⁸⁹ Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 151.

³⁹⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 121; Uzun, *Ca'berî'nin Ukûdü'l-Cümân'ı*, 141.

³⁹¹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 67b.

³⁹² Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 121-122; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 89; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 150-151.

olduğunu söylemiştir. O, bu harflerin kelimenin ya ilk ya orta ya da son harfinde bulunduğunu belirtmiştir.³⁹³

2.18.2.4. Mübdele

‘Bir şeyin başka şeyle değişimi’ mânâsına gelen ibdal,³⁹⁴ (طال يوم أنجده) ifadesindeki harflerde bulunmaktadır.³⁹⁵ Ca’berî, bu sıfatın harflerinin on iki tane olduğunu söylemiş ve ibdalın sadece gerekli olduğunda yapıldığını belirtmiştir. Mekkî de bu hususta onunla aynı görüştedir.³⁹⁶

Na’îmî, ihtiyaç üzere başka bir harften dönüşmeleri sebebiyle bu harflere ‘mübdele’ harfleri dendiğini zikretmiştir. O, ‘emr-i lâzıb’ denecek yerde ‘emr-i lâzım’ denmesinde olduğu gibi³⁹⁷ mîm (م) harfinin bâ (ب) harfinden bedel olmasını bu meseleye örnek göstermiştir.³⁹⁸

2.18.2.5. Meddiyye

Sözlükte med, ‘çekmek’, ‘uzatmak’ ve ‘artırmak’ anlamlarına gelmektedir.³⁹⁹ Kendisinde uzama sıfatı mevcut olan elif (ل), vâv (و) ve yâ (ي) harflerine meddiyye (med harfleri) denmektedir. Bunlar, sonrasında geldikleri harfi, o harfin harekesine uygun şekilde uzatırlar.⁴⁰⁰ Kettânîzâde, bu harflerin sakin geldiği, öncelerindeki harflerin (harflerin harekelerinin) ise kendi cinslerinden olduğu durumlarda bunlarda meddiyye sıfatının aşikâr olacağını söylemiştir. O, bu harfler içinden elif (ل)’in asıl, diğer ikisinin ise bu harfe müşâbih olduğunu belirtmiştir.⁴⁰¹

³⁹³ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 67b.

³⁹⁴ Güneş, *el-Mu’cem*, 60.

³⁹⁵ Ca’berî, *Ukûdü’l-cümân*, 46; Uzun, *Ca’berî’nin Ukûdü’l-Cümân’ı*, 142.

³⁹⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 122; Uzun, *Ca’berî’nin Ukûdü’l-Cümân’ı*, 142.

³⁹⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 122; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 93.

³⁹⁸ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 67b-67a.

³⁹⁹ Güneş, *el-Mu’cem*, 1098.

⁴⁰⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 125; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 110.

⁴⁰¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 126; Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 67a.

2.18.2.6. Müleyyin

Lîn, sözlükte 'yumuşaklık' anlamına gelen ve sertlik sözcüğüne zıt olan bir kelimedir.⁴⁰² Mekkî, lîn harflerinin, evveli fethalı olan vâv-ı sakın ve evveli fethalı olan yâ-i sakın olduğunu söylemiştir. Vâv (و) ve yâ (ي) harflerine 'lîn harfleri', 'müleyyin' veya 'leyyiniyye' isminin verilme nedeni, onların dile az zorluk veren ve yumuşak harfler olmalarıdır. Bunlar, evvelerindeki harekeler kendi cinslerinden olmadığı için elif (ل) 'e benzemezler.⁴⁰³ Ebû Tâhir, bu harflerin dile zorluğunun çok az olduğunu, bunların öncelerindeki harekeler kendi cinslerinden farklı olduğu için leyyiniyyenin bunlarda baki olduğunu, bu sebeple de bunların elif (ل) 'e benzerlikte noksan olduklarını ifade etmiştir.⁴⁰⁴

2.18.2.7. Hevâiyye (Cevfiyye)

Elif (ل), vâv (و), yâ (ي) ve hemze (ء) 'ye, boğaza ve ağız boşluğuna nispet edilmeleri ve herhangi bir mahrece dayanmalarını sebebiyle 'hevâiyye' ya da 'cevfiyye' denmiştir. İmam Halîl, daha önce geçtiği üzere, boğaz harfleri içinde hemzeyi zikretmediği için "cevfiyye"nin hemze (ء) ve med olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁵ Ca'berî, hurûf-u meddin, cevfiyye ve cevviyye olduğunu zikretmiştir. Ona göre cevfiyye harfleri med harflerinden ibarettir.⁴⁰⁶

Müellif, hevâiyye sıfatının med ve lîn harflerinde bulunduğunu, yine elif (ل) 'in diğerlerine göre daha ziyade ağız boşluğundan çıktığını zikretmiştir.⁴⁰⁷

⁴⁰² Güneş, *el-Mu'cem*, 1086.

⁴⁰³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 126; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 92.

⁴⁰⁴ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 67a.

⁴⁰⁵ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/58; Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 141-142; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 85; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 98.

⁴⁰⁶ Ca'berî, *Ukûdü'l-cümân*, 47; Uzun, *Ca'berî'nin Ukûdü'l-Cümân'ı*, 147.

⁴⁰⁷ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 67a.

2.18.2.8. Hafıyye

Hafâ kelimesi lügatte gizlenmek mânâsına gelen ‘istitâr’ sözcüğüyle açıklanmıştır. Istılahta ise harfin sesinin gizlenmesidir.⁴⁰⁸ Ca’berî, hafıyye harflerinin elif (ا), vâv (و), yâ (ي) ve hâ (ه) olduğunu söylemiş,⁴⁰⁹ Kurtubî ise nûn-u muhfâtın da bunlar içinde yer aldığını belirtmiştir.⁴¹⁰ Muhammed b. Mustafa, bazı ulemânın, bu harflerin başka bir harften sonra gelmeleri durumunda, hemzede dahi az miktarda hafıyye sıfatı bulunacağını söylediklerini ifade etmiştir.

2.18.2.9. ‘İlle

Arap dilinde elif (ا), vâv (و), yâ (ي) ve hemze (ء), sık olarak başka harflere dönüşmektedirler. Bu sebeple bunlara ‘illetli harfler’ denmektedir. Bazı âlimler (ماء) ve (ماه) örneğinde görüldüğü üzere bunlara hâ (ه) harfini de eklemişlerdir.⁴¹¹ Kettânîzâde, mezkûr harflere ‘ille isminin verilmesinin nedeninin, Arap kelâmında tağyîr, ta’lîl ve inkılabın sadece bunlarla gerçekleşmesi olduğunu söylemiş,⁴¹² (قَالَ)⁴¹³ ve (رَأْسِهِ)⁴¹⁴ kelimelerini buna misal göstermiştir.⁴¹⁵

2.18.2.10. Cersıyye-Mehtûf

Mekkî, bu sıfatın hemze (ء)’ye mahsus olduğunu söylemiştir. Ona göre böğürtü gibi göğüsten çıkan bir ses olması sebebiyle bu harfe ‘cersıyye’ ya da ‘mehtûf’ denmiştir. O, hetfin ‘şiddetli ses’ anlamına geldiğini ve hemze (ء) harfinin de yüksek ve

⁴⁰⁸ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 295.

⁴⁰⁹ Ca’berî, *Ukûdü’l-cümân*, 44.

⁴¹⁰ Kurtubî, *el-Muvaddah*, 53; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 142.

⁴¹¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 128; Kurtubî, *el-Muvaddah*, 50; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 92; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 151.

⁴¹² el-Bakara, 2/126.

⁴¹³ el-İnsân, 76/21.

⁴¹⁴ Yûsuf, 12/41.

⁴¹⁵ Na’imî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 68b.

şiddetli bir sesle ortaya çıktığını ifade etmiştir.⁴¹⁶ Ebû Tâhir, hemze (ء)'nin kelâmda ağırlığının olması ve şiddetli bir sesle çıkması sebebiyle bu sığata cersiyye dendiğini, hâ (ه)'nin da bu harfle birlikte ortaya çıktığını söylemiştir. O, tahkîk, tahfîf, bedel, hazf, beyne beyne ve ilkâ-i hareke harfinin de hemze (ء) olduğunu burada belirtmiştir.⁴¹⁷

2.18.2.11. Ğunne

Ca'berî, ğunneyi 'hayşûmdan hurûç eden bir ses' olarak tarif etmiş ve mîm (م) ve nûn (ن)'da bu sıfatın bulunduğunu zikretmiştir. O, bu iki harfin sakın olduğu durumda ğunnenin tam yapılması gerektiğini de vurgulamıştır.⁴¹⁸ Husarî, ğunnenin ölçüsünün aslî medde gibi olduğu gibi bir elif miktarı olduğunu kaydetmiştir.⁴¹⁹

Müellif, ğunnenin iki harfte vaki olduğunu ve bunların sakın nûn ve sakın mîm olduğunu söylemiştir. O, ğunneyi, 'telaffuz esnasında hayşûm'dan zuhûr eden bir ses' olarak tanımlamış ve tenvinin de bunun gibi olduğunu belirtmiştir.⁴²⁰

2.18.2.12. Râcî'

Bu kelime lügatte 'geri dönmek' ve 'rücû etmek' mânâlarına gelmektedir.⁴²¹ Râcî' sıfatı, "Ğunnenin varlığı sebebiyle mîm (م) ve nûn (ن)'un sesinin mahreçlerinden hayşûma dönmesidir." şeklinde tarif edilmiştir.⁴²² Dâni ise yalnız mîm (م)'de bu sığa-

⁴¹⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 137; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 98; Mahmûd Halîl Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2002), 76-77; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 122.

⁴¹⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 133; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 96; Husarî, *Ahkâmü kırâat*, 76-77; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 68b.

⁴¹⁸ Ca'berî, *Ukûdü'l-cümân*, 45; Uzun, *Ca'berî'nin Ukûdü'l-Cümân'ı*, 138-139.

⁴¹⁹ Husarî, *Ahkâmü kırâat*, 78-79.

⁴²⁰ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 68b.

⁴²¹ Cevherî, *es-Sihâh tacü'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, 3/1217.

⁴²² Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 138; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 98-99; Önder, *Harflerin*

tın bulunduğunu söylemiştir.⁴²³ Kettânîzâde, bu sıfatla alâkalı olarak Dâni'nin görüşüne uymuştur.⁴²⁴

2.18.2.13. Mehtût

'Kırmak', 'şiddetli basmak' gibi anlamlara gelen mehtût, hemze (ء) ve hâ (ه) 'nın sıfatıdır. Hett sıfatı zayıf bir sıfat olup, hâ (ه) harfi zayıflığı bulunduğu için, hemze (ء) harfi ise vâv (و) ve yâ (ي) 'ya meyli olduğu için zayıf bir harftir. İbn Cinnî ve Kurtubî bu sıfatın, zayıflık ve hafâ sıfatlarından dolayı hâ (ه) harfi için kullanıldığını iddia etmişlerdir.⁴²⁵ Ebû Tâhir de mehtût sıfatının hemze (ء) ile hâ (ه) 'da bulunduğunu, bu sıfata mehtût ismi verilmesinin sebebinin, bu iki harfte zâfiyet bulunması olduğunu söylemiştir.⁴²⁶

2.18.2.14. Muttasıl

İttisâl, lügatte 'bağlanmak', 'ilişki kurmak' ve 'bağlanmak' anlamlarına gelmektedir.⁴²⁷ Vâv (و) 'a, kendi mahrecinden lîn sıfatı vesilesiyle elif (ل) mahrecine ulaşması sebebiyle 'harfû'l-muttasıl' denmiştir.⁴²⁸ İbnü'l-Cezerî, yâ (ي) 'da da ittisâl sıfatı bulunduğunu söylemiştir.⁴²⁹ Muhammed b. Mustafa, bu sıfatla alâkalı olarak İbnü'l-Cezerî'nin görüşüne uymuştur. O, bu sıfata muttasıl ismi verilmesinin sebebinin bu iki harfin telaffuzu esna-

Mahreç ve Sıfatları, 99.

⁴²³ Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, 104; Kurtubî, *el-Muvaddah*, 97; Uzun, *Ca'berî'nin Ukûdû'l-Cümân* 'ı, 139.

⁴²⁴ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 68b-68a.

⁴²⁵ İbni Cinnî, *Sırru smâ'ati'l-i'râb*, 1/64; Kurtubî, *el-Muvaddah*, 52; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 122.

⁴²⁶ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 68a.

⁴²⁷ Cevherî, *es-Sihâh tacü'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, 5/1842.

⁴²⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 138.

⁴²⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 99.

sında ağızda kendi mahreçlerinden yükselip elif (ل) 'e bitişmeleri olduğunu kaydetmiştir.⁴³⁰

2.18.2.15. Nefh

Sözlükte 'üfleme' ve 'şişirme' anlamlarına gelen nefh,⁴³¹ zâl (ذ), zây (ز), dâd (ض) ve zâ (ظ) 'da bulunan bir sıfattır.⁴³² Bu sıfatın başka bir tarifi 'dâd (ض) 'daki gibi göğüs bölgesinden çıkan sesin senâ-yâ dişleri arasından dışarı sızması sırasında ortaya çıkan ses' şeklindedir.⁴³³ Bir diğer görüşe göre ise harfin telaffuzu esnasında 'arı sesine benzer bir vızıltının ortaya çıkması' nefh sıfatını tanımlamaktadır.⁴³⁴ Ca'berî, bu harflerdeki nefh sıfatını, 'kalkalede görülen baskı bulunmaksızın vakf halinde ortaya çıkan bir durum' olarak ifade etmiştir.⁴³⁵

Müellif, dört harfte ortaya çıkan nefh sıfatını, şöyle tanımlar: "Tâlî, bu harfleri telaffuz ederken vakf anında ilaveten bir ses çıkar. İşte o sese nefh derler." Na'îmî, bu konuyla ilgili latif bir nüktelyi şu şekilde zikretmiştir: "Nefh ile safîra sıfatının farkı nedir diye sorulacak olursa cevabı şudur: Safîra sıfatı iki halde yani vaslâ ve vakfta bulunur. Nefh sıfatı ise yalnız vakfta ortaya çıkar."⁴³⁶

2.18.2.16. Mahzûfe

Hazf, lügatte 'bir şeyin bir yanını kesmek', 'atmak', 'düşürmek' gibi anlamlara gelmektedir.⁴³⁷ Istılahta ise 'bir harfin yerine başka harf koymaksızın düşmesi' anlamı taşımaktadır. Bu

⁴³⁰ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 68a.

⁴³¹ Güneş, *el-Mu'cem*, 1194.

⁴³² Ebü'l-Asbağ Abdülazîz b. Alî es-Sümâtî el-İşbîlî İbnü't-Tahhân, *Mehâricü'l-hurûf ve Ssâfâtühâ* (Beyrut: y.y., 1984), 92; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 139.

⁴³³ İbnü't-Tahhân, *Mehâricü'l-hurûf ve sâfâtühâ*, 96-97.

⁴³⁴ Hamed, *ed-Dirâsât*, 233.

⁴³⁵ Ca'berî, *Ukûdü'l-cümân*, 44; Uzun, *Ca'berî'nin Ukûdü'l-Cümân'ı*, 130.

⁴³⁶ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 68a.

⁴³⁷ İsmail Durmuş, "Hazîf", *DîA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/122.

sıfatın harfleri (الوا حنيفة) olup, bunların ‘mahzûfe harfleri’ olarak isimlendirilmesinin nedeni, bu harflerde bulunan noksanlıktır.⁴³⁸ Müellif, bu sıfatın zikredilen dokuz harfte bulunduğunu; yine hazfin, harfin düşürülmesi manasına geldiğini söylemiştir.⁴³⁹

2.18.2.17. Maklûbe

Kalb, lügatte ‘bir şeyi başka şeyle değiştirmek’, ‘bir şeyi dönüştürmek’ ve ‘altını üstüne getirmek’ gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁴⁰ Ca’beri, elif (ا), vâv (و) ve yâ (ي)’da görülen kalb sıfatını, bu harflerin ‘birini diğerine çevirmek’ şeklinde açıklamıştır.⁴⁴¹ Kettânîzâde, konuyla ilgili olarak, harfler içinde zikredilen bu üç harf dışında bir sebebe bağlı olarak kalb edilen başka harf olmadığını söylemiştir.⁴⁴²

2.18.2.18. Sutmiyye

Lügatte, ‘kapamak’, ‘tıkamak’, ve ‘sağır olmak’ gibi anlamlara gelen sutm,⁴⁴³ elifle (ا) boğaz harfleri dışında kalan ve muhkem mahreçleri bulunan harflerin sıfatıdır.⁴⁴⁴ Ebû Tâhîr’e göre sutmiyye sıfatı, boğaz harfleri dışındaki 22 harfte bulunur.⁴⁴⁵ O, kârînin bu harfleri edâsı esnasında bunların mahreçlerinde yerleşik olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁶

⁴³⁸ Uzun, *Ca’berî’nin Ukûdû’l-Cümân’ı*, 142.

⁴³⁹ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 69b.

⁴⁴⁰ Süleyman Uludağ, “Kalb”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/229-230.

⁴⁴¹ Ca’berî, *Ukûdû’l-cümân*, 46.

⁴⁴² Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 69b.

⁴⁴³ Cevherî, *es-Sihâh tacü’l-lûga ve sıhâhu’l-‘Arabîyye*, 6/1967-1968; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/342-348.

⁴⁴⁴ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Rî’âye*, 137; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 98; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 99.

⁴⁴⁵ Müellif, elif (ا)’i boğaz harflerinden saymadığı için burada zikretmemiştir.

⁴⁴⁶ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 69b.

2.18.2.19. Tefhîm

Tefhîm, sözlükte 'tâzim', 'doyurmak' ve 'bir harfi' kalın okumak' gibi anlamlara gelmekte olup,⁴⁴⁷ ıstılahta ise 'harfi şişirip sesiyle ağız doldurmak' mânâsına gelmektedir.⁴⁴⁸ Mekkî, tefhîm hakkında 'Kendisiyle lafzın kalınlaştığı şeydir' demiş ve bunların itbâk harfleri olduğunu, bunların yanı sıra elif (ا), râ (ر) ve lâm (ل) da da tefhîm sıfatı bulunduğunu zikretmiştir.⁴⁴⁹ Taşköprizâde ise 'tefhîmü'l-müsta'li' tâbirini kullanmış ve bu sıfatı isti'lâ sıfatı içinde zikretmiştir.⁴⁵⁰

Muhammed b. Mustafa, bu sıfatın dört harfte zuhûr ettiğini ve bunların sâd (ص), dâd (ض), tâ (ط) ile zâ (ظ) olduğunu söylemiştir. Ona göre Verş kıraatine göre okunan (رَجِيمٌ)⁴⁵¹, (رَجِيمٌ)⁴⁵², (رَجِيمٌ) (وَاللَّهُ) ⁴⁵³ ve (الطَّلَاق) ⁴⁵⁴ kelimelerinde olduğu gibi bazı harfle de tefhîm olunabilmektedir.⁴⁵⁵ Müellif, elif (ا) ile birlikte yazılan tâ (ط)'nın (ط) tefhîminin diğerlerinden güçlü olduğunu kaydetmiştir.⁴⁵⁷

2.18.2.20. Mümâle

İmâle, sözlükte 'bir şeyi başka şeye meyllettirmek' anlamında

⁴⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/449-450.

⁴⁴⁸ Ebü'l-Asbağ Abdülazîz b. Alî es-Sümâtî el-İşbîlî İbnü't-Tahhân, *el-Enbâ fî usûli'l-edâ* (Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü's-Sahâbe, 2007), 39; Uzun, *Ca'berî'nin Ukûdû'l-Cümân'ı*, 126.

⁴⁴⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 128-129.

⁴⁵⁰ Ebü'l-Hayr 'İsâmüddîn Ahmed er-Rûmî el-Hanefî Taşköprizâde, *Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî* (İstanbul: Âsitâne, ts.), 30.

⁴⁵¹ el-Bakara, 2/21.

⁴⁵² el-Bakara, 2/192.

⁴⁵³ el-Bakara, 2/96.

⁴⁵⁴ en-Nisâ, 4/142.

⁴⁵⁵ el-Bakara, 2/229.

⁴⁵⁶ Ebû Amr Osmân b. Saîd el-Endülüî ed-Dânî, *et-Teyisîr fî'l-kırâati's-seb'* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2016), 283; Mehmet Ali Kaya, *Asım Ravilerinden Hafz b. Süleyman ile Nâfi' Ravilerinden Verş Arasındaki İhtilaflı Okuyuşların Mukâyesesi* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 31.

⁴⁵⁷ Husarî, *Ahkâmü kırâat*, 147-154; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 69b; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 146.

olup, istılahta ise fetha harekeyi kesre gibi, elif (ل)‘i de yâ (ي) gibi okumaya denir.⁴⁵⁸ Mekkî, imâle harflerinin elif (ل), râ (ر) ve hâ-i te‘niste (ة) olduğunu söylemiştir. Ona göre, elif (ل) ve te‘nis hâsındaki (ة) imâle, bunlardan evvelki harf ileidir. Mekkî, (ة) ile olan imâlenin sadece vakfta, elif (ل) ve râ (ر)‘daki imâlenin ise vakf ve vaslta gerçekleştiğini zikretmiştir.⁴⁵⁹ Ca‘berî ise imâlenin yalnız elif (ل) olduğunu, diğer harflerde imâle olmayacağını ifade etmiştir.⁴⁶⁰

Na‘îmî, konuyla alakalı olarak, tilâvet esnasında fethadan kesraya meylin her halde olmayacağını ve imâlenin gerçekleşmesi için imâle sebeplerinden birisinin bulunması gerektiğini söylemiştir. Ona göre imâlenin sebepleri yedidir. Bunlar; kesre, yâ (ي), kesradan ve yâ (ي)‘dan kalb edilmiş elif (ل), yâ-i meftûhadan diğerlerine olan imâle, fevâsıl için olan imâle ve önceki harfin imâlesidir. Bu yedi sebebe (⁴⁶³(مُوسَى), ⁴⁶²(نَارًا), ⁴⁶¹(دَارَ), ⁴⁶⁴(الدُّنْيَا), ⁴⁶⁵(خَافَ), ⁴⁶⁶(طَابَ), ⁴⁶⁷(شَاءَ), ⁴⁶⁸(جَاءَ), ⁴⁶⁹(ذُكِرَى) ve ⁴⁷⁰(الْعُلَى))⁴⁷¹ kelimeleri örnek gösterilebilir.⁴⁷²

2.18.2.21. Müşrabe ve Mühâlita

Müşrabe, bir harfin başka bir harfle iç içe girdirilmesidir. Muhâlita ise aslî harfi fer‘îye karıştırmaya denir. Bu iki sıfat,

⁴⁵⁸ Güneş, *el-Mu‘cem*, 1140.

⁴⁵⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 129.

⁴⁶⁰ Ca‘berî, *Ukûdü’l-cümân*, 45.

⁴⁶¹ el-A‘râf, 7/145.

⁴⁶² en-Nisâ, 4/14.

⁴⁶³ en-Neml, 27/7.

⁴⁶⁴ Tâhâ, 20/75.

⁴⁶⁵ el-Enfâl, 8/42.

⁴⁶⁶ el-Bakara, 2/182.

⁴⁶⁷ en-Nisâ, 4/3.

⁴⁶⁸ Yûnus, 10/49.

⁴⁶⁹ el-Hicr, 15/61.

⁴⁷⁰ Sâd, 38/46.

⁴⁷¹ el-Bakara, 2/144.

⁴⁷² Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 69b-69a.

aslîlerle fer'î harflerde bulunur.⁴⁷³ Kettânîzâde, bu harflerin 29 harfin dışında kalan harfler olduğunu söylemiştir. Ona göre, telaffuz olunduklarında lafızları başka lafız ile karıştığı için bunlara müşrabe ve mühâlita isimleri verilmiştir.⁴⁷⁴

Ebû Tâhir, buraya kadar zikredilen sıfatların iki çeşit olduğunu ifade etmiştir. Bunların ilkinde mûtezat (zıddı bulunan) sıfatlar dendiğini ve bunlardan iki sıfatın aynı harfte bulunamayacağını söyleyen müellif, hems ve cehri buna örnek göstermiştir.⁴⁷⁵ O, diğerine ise gayrı mûtezat (zıddı bulunmayan) sıfatlar dendiğini, bunların içinden iki ya da üç sıfatın aynı harfte bulunmasının mümkün olduğunu kaydetmiş ve buna hems, safîr ve tefeşşî sıfatlarını misal vermiştir.⁴⁷⁶

Muhammed b. Mustafa, sıfatların bir başka açıdan üç kısma ayrıldıklarını söylemiştir. Ona göre, sıfatların bir kısmı mutlak olarak güçlüdür. Cehr, şiddet, isti'lâ, itbâk, safîr, tefeşşî, istitâle, kalkale ve ismat buna örnektir. Bir kısmı mutlak olarak zayıftır. Hems, rihve, istifâle, infitah ve hafâ buna misaldir. Bir kısmı ise biraz güçlü ve biraz zayıftır; beyniyye sıfatı harfleri olan (ن) غَمَرٌ gibi.⁴⁷⁷

2.19. Harflerin Müstakil Sıfatları

Kettânîzâde, bu bölümde, yukarda geçmiş olan sıfatları her bir harf için müstakil olarak zikretmiştir. Bu sayede hangi sıfatın hangi harfe mahsus olduğu aşikâr olacaktır. O, fer'î harfler bahsinde geçen nûn-u muhfât, elif-i mümâlâ, lâm-ı müfehhamme, sâd-ı müşemm, hemze-i beyne beyne, tâ-i mehmûse, bâ-i müteeffife, kâf-ı mehmûse, dâd-ı müstehcene, cîm-i mehmûse,

⁴⁷³ Ca'berî, *Ukûdû'l-cümân*, 141.

⁴⁷⁴ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 69a.

⁴⁷⁵ Cüreysî, *Nihâye*, 44; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 43.

⁴⁷⁶ Müellif, sîn (س) ve sâd (ص) de tefeşşî sıfatı olduğunu söyleyenlerin görüşüne göre bu misali vermiş olmalıdır. Bk. Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 69a.

⁴⁷⁷ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, 69a-70b; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri*, 198.

sîn-i müfehame, şîn-i ğayr-ı mütefeşşî, kâf-ı esamm ve zây-ı müşemmin, farklı harflerden bir araya gelmeleri nedeniyle müş-rabe ve muhâlita sıfatıyla vasıflandıklarını ifade etmiştir.⁴⁷⁸

Hemze (ء) harfinin sıfatları mechûra, şedîde, cersiyye, mün-fetiha, müstefile, musmete, 'ille, mübeddele, mezîde, müzebzebe ve halkîdir. Hâ (هـ) harfinin sıfatları mehmûse, rihve, müstefile, münfetiha, hafıyye, musmete, estem, mezîde, müzebzebe, mü-beddele, mahzûfe ve halkîdir. Elif (الف) harfinin sıfatları mechûra, rihve, münfetiha, müstefile, hafıyye, mümeddede, mûmâle, hâvî, 'ille, zâide, müzebzebe, musmete, mübeddele, mahzûfe ve cevfidir. 'Ayn (عين) harfinin sıfatları mechûra, beyniyye, münfe-tiha, müstefile, musmete, sahîha, asliyye ve halkîdir. Hâ (ح) har-finin sıfatları mehmûse, münfetiha, müstefile, rihve, musmete, asliyye, sahîha ve halkîdir. Ğayn (غين) harfinin sıfatları mechûra, münfetiha, müsta'liye, rihve, musmete, asliyye, mübeddele ve şecerîdir. Hâ (خ) harfinin sıfatları mehmûse, münfetiha, müsta'liye, rihve, musmete, asliyye ve halkîdir. Kâf (كاف) har-finin sıfatları mechûra, şedîde, müsta'liye, kalkale, münfetiha, musmete, estem, asliyye ve lehvîdir. Kâf (كاف) harfinin sıfatları mehmûse, münfetiha, müstefile, musmete, sutmiyye, asliyye ve lehvîdir. Cîm (جيم) harfinin sıfatları mechûra, şedîde, münfetiha, müstefile, musmete, kalkale, sutmiyye, asliyye, mübeddele ve şecerîdir. Şîn (شين) harfinin sıfatları mehmûse, şedîde, tefeşşî, münfetiha, müstefile, musmete, sutmiyye, asliyye ve şecerîdir.⁴⁷⁹ Yâ (يا) harfinin sıfatları mechûra, münfetiha, musmete, müstefile, hafıyye, hâvî, memdûde, 'alîle, zâide, müzebzebe, mübeddele ve şecerîdir.⁴⁸⁰ Dâd (ضاد) harfinin sıfatları mechûra, müsta'liye, mütbeke, müfehame, müstedîle, rihve, musmete, nefhiyye, sut-miyye, asliyye ve şecerîdir. Lâm (لام) harfinin sıfatları mechûra,

⁴⁷⁸ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 71b.

⁴⁷⁹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 70b.

⁴⁸⁰ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 70b-70a.

münfetiha, mürakkaka, beyniyye, müstefile, münharife, sutmiyye, zâide, müzebzebe, mübeddele ve zekîdir. Nûn (نون) harfinin sıfatları mechûra, beyniyye, gunne, münfetiha, müstefile, sutmiyye, zâide, müzebzebe, mübeddele ve zekîdir. Râ (را) harfinin sıfatları mechûra, beyniyye, müstefile, müfehame, mûmâle, münharife, mükerrara, sutmiyye, asliyye ve zekîdir. Tâ (طا) harfinin sıfatları mechûra, şedîde, mütbeka, müsta'liye, müfehame, mükalkale, musmete, sutmiyye, asliyye, mübeddele ve nit'îdir. Dâl (دال) harfinin sıfatları mechûra, şedîde, münfetiha, müstefile, mükalkale, musmete, sutmiyye, asliyye, mübeddele ve nit'îdir. Tâ (تا) harfinin sıfatları mehmûse, şedîde, müstefile, münfetiha, musmete, sutmiyye, zâide, müzebzebe, mübeddele ve nit'îdir. Zâ (ظا) harfinin sıfatları mechûra, mütbeka, müfehame, müsta'liye, rihve, musmete, sutmiyye, asliyye ve lesvîdir. Zâl (ذال) harfinin sıfatları mechûra, rihve, münfetiha, müstefile, musmete, sutmiyye, asliyye ve lesvîdir. Sâ (ثا) harfinin sıfatları mehmûse, rihve, münfetiha, müstefile, mütefeşşî, musmete, sutmiyye, asliyye ve lesvîdir. Sâd (صاد) harfinin sıfatları mehmûse, rihve, mütbeka, müsta'liye, müfehame, musmete, sutmiyye, asliyye, safîra ve eselîdir.⁴⁸¹ Sîn (سين) harfinin sıfatları mehmûse, rihve, münfetiha, müstefile, musmete, sutmiyye, zâide, müzebzebe, safîra ve eselîdir.⁴⁸² Zây (زای) harfinin sıfatları mechûra, rihve, münfetiha, müstefile, safîra, musmete, sutmiyye, asliyye ve eselîdir. Fâ (فا) harfinin sıfatları mehmûse, rihve, müstefile, münfetiha, müteeffîf, musmete, sutmiyye, asliyye ve şefevîdir. Bâ (با) harfinin sıfatları mechûra, şedîde, münfetiha, müstefile, müzleka, sutmiyye, asliyye ve şefevîdir. Mîm (ميم) harfinin sıfatları mechûra, beyniyye, münfetiha, müstefile, gunne, müzleka, râci' iyye, sutmiyye, zâide, müzebzebe, mübeddele ve şefevîdir.

⁴⁸¹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 70a.

⁴⁸² Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 70a-71b.

Vâv (و) harfinin sıfatları mechûra, rihve, münfetiha, müstefile, memdûde, müleyyine, ‘alîle, sutniyye, musmete, hafıyye, muttasîle, zâide, mübeddele, müzebzebe, hevâî ve şefevîdir.⁴⁸³

2.20. Harflerin Tecvidiyle Alâkalı Meseleler

Bu kısımda, müellifin Arap alfabesinde bulunan her bir harfin tecvidi ile ilgili alâkalı görüşleri açıklanacaktır. Ebû Tâhir’in bu bölümde Mekki’nin *er-Ri’âye* isimli eserinden faydalandığı gözlemlenmiştir.

Hemze (ء) harfi: Kur’ân metninin ilk defa yazıldığı Hatt-ı Osmânî’de hemze işareti (ء) bulunmamaktadır. Bunun nedeni, mezkûr mushafın, hemzelerin tahfif durumuna göre elif (إ), vâv (و) ya da yâ (ي) biçiminde görüldüğü Hicaz lehçesine göre yazılmasıdır.⁴⁸⁴

Kettânîzâde, bu harfin Osman hattında sureti olmayan, tilâvet esnasında kendini gösteren, şekil ve müşâfehe yoluyla bilinen bir harf olduğunu söylemiştir. O, insanların bu harfi farklı okuduklarını, bazılarının onu teşdîd ile okuyup bununla tahkîk üzere okuyuşu kastettiklerini, bazılarının ise onu teshil ile okuduklarını ve bu okuyuşun da hemzenin teshil ile okunacağına dair rivayetler hariç câiz olmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Kur’ân kârîsinin, hemze sakın ya da harekeli olarak geldiğinde, o hemzeyi kolaylıkla ve mahreç sınırlarının dışına çıkmadan okuması gerektiğini belirten Na’îmî, ehl-i femin uygun gördüğü ve tercih edilen vechin de bu olduğunu kaydetmiştir. O, her kârînin bu vecih üzere edâya muktedir olmadığını, bu harfin öğrenimi için ciddi bir eğitime ihtiyaç gerektiğini, Hamza hazretlerinin bu konuyla alâkalı “Hemze terbiyedir.” buyurduğunu söylemiştir. Ebû Tâhir, hemzeyle alâkalı bazı uygulamaları

⁴⁸³ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 71b.

⁴⁸⁴ İsmail Durmuş, “Hemze”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/190.

şu şekilde zikretmiştir: Kârî hemzeyi teshîl ile okumak isterse, hemze ile teshîl olunacak harfin arasından yani hâlis bir teshîl ile okumalıdır. Bunun örnekleri Kur'ân'da mevcuttur. Hemze, (وَالْحَجَارَةُ أُعِدَّتْ) ⁴⁸⁵ ve (وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ) ⁴⁸⁶ ifadelerindeki gibi mazmûm veya meksûr gelip öncesindeki ya da sonrasındaki harf de mazmûm veya meksûr gelirse ihfâ edilmez. Her harf sakın olduğunda tahfif olunur. Hemzede ise bunun aksine bir durum vardır. Hemze sonda gelip üzerine sükûn ile vakıf yapılmak istenirse o hemzeyi teskîl ile okumak gerekir. Özellikle hemzenin ma-kabli sakın olduğunda durum budur. (سَوَاءٌ) ⁴⁸⁸ (هُوَ أَمْ) ⁴⁸⁹ (مَاءٌ) ⁴⁹⁰. ⁴⁹¹ (يَفْءٌ) ⁴⁹² ve (شَيْءٌ) ⁴⁹³ kelimeleri buna misaldır. Eğer iki hemze (أَعْنَاءٌ) ⁴⁹⁴ ve (أَوْتَيْنُكُمْ) ⁴⁹⁵ misallerindeki gibi yan yana gelseler, ikinci hemzeyi teshîl ile zorlanmadan okumak kârînin üzerine vâciptir. ⁴⁹⁷ Hemze meksûr olup öncesindeki harf de şeddeli gelirse o hemzeyi (وَمَكَرَ السَّيِّئِ) ⁴⁹⁸ örneğindeki gibi âşikâr bir şekilde okumak gerekir. Hemze mazmûm olup öncesindeki harf şeddeli lîn harfi olursa, o hemzeden sonra başka bir hemze gelse bile ilk hemzeyi beyan etmek gerekir. (وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا) ⁴⁹⁹ lafzı bunun misalidir. Hemzeden sonra elif (ا) gelse elif

⁴⁸⁵ Âi-i İmrân, 3/133.

⁴⁸⁶ el-Bakara, 2/24.

⁴⁸⁷ et-Tekvîr, 81/8.

⁴⁸⁸ el-Bakara, 2/6.

⁴⁸⁹ İbrâhîm, 14/43.

⁴⁹⁰ el-Mâide, 5/6.

⁴⁹¹ en-Neml, 27/25.

⁴⁹² en-Nahl, 16/5.

⁴⁹³ el-Bakara, 2/20.

⁴⁹⁴ el-Bakara, 2/6.

⁴⁹⁵ es-Sâffât, 37/53.

⁴⁹⁶ Âi-i İmrân, 3/15.

⁴⁹⁷ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 92.

⁴⁹⁸ el-Fâtır, 35/43.

⁴⁹⁹ el-Fâtır, 35/43.

(l) lafzını hemze lafzına katmaktan sakınmak gereklidir. (أَمَنْ)⁵⁰⁰, (آتَى)⁵⁰¹ ve (آخِرُهُ)⁵⁰² kelimeleri buna örnektir.⁵⁰³

Hâ (هـ) harfi: Bu harften sonra (هَآ أَنْتُمْ)⁵⁰⁴ ve (هُوَ لَاَءِ)⁵⁰⁵ ifadele-
rindeki gibi sonrasında (l) vâkî olursa, hâ (هـ) harfini terkîk ile
okumanın vâcîp olduğunu, (يَأْفُواهُمْ)⁵⁰⁶, (إِنَّهُ هُوَ)⁵⁰⁷ ve (جِبَاهُهُمْ فِيهِ)⁵⁰⁸
örneklerindeki gibi iki hâ (هـ)'nın bir kelimedede veya iki kelime-
de birlikte bulunmaları durumunda bu harfleri beyan etmenin
tâlînin üzerine vâcîp olduğunu, yine (أَيْنَمَا يُوجِهُهُ)⁵⁰⁹ kelimesindeki
gibi iki hâ (هـ) harfinin bir kelimedede cem olup, bunların ilkinin
sakin, ikincisinin harekeli olduğu ve öncelerinde de mechûra
harflerinden birinin geldiği durumda, bu hâ (هـ) harflerini de
âşikâr etmenin gerekli olduğunu söylemiştir. O, (مَالِيَهُ هَلَاكَ)⁵¹⁰ gibi
iki farklı kelimedede bulunan hâ (هـ) harflerinin ilkinin hâ-i sekte
olması durumunda, hâ (هـ) harfini idgamsız, kolay bir edâ ile
kıraat etmenin vâcîp olduğunu, bazı kimselerin bu harfi idgam
ve teşdîd ile kıraat ettiklerini fakat tercih edilen görüşün ilki
olduğunu kaydetmiştir. (فَسَبِّحْهُ)⁵¹¹ ve (وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ)⁵¹² misal-
lerinde görüldüğü üzere, hâ (هـ) harfinin hâ (ح) harfinden önce
ya da sonra gelmesi durumunda, onu izhar ile okumanın vâcîp
olduğunu kaydeden Na'îmî, (صُحَّاهَا)⁵¹³ ve (تَلَّاهَا)⁵¹⁴ lafızlarındaki
gibi hâ (هـ) harfinin iki elif (l) arasında gelmesi durumunda, onu

⁵⁰⁰ el-Bakara, 2/13.

⁵⁰¹ el-Bakara, 2/177.

⁵⁰² Âl-i İmrân, 3/72.

⁵⁰³ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 145-154; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 71b-72a.

⁵⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/119.

⁵⁰⁵ el-Hicr, 15/66.

⁵⁰⁶ et-Tûr, 52/28.

⁵⁰⁷ et-Tevbe, 9/32.

⁵⁰⁸ et-Tevbe, 9/35.

⁵⁰⁹ en-Nahl, 16/76.

⁵¹⁰ el-Hâkka, 69/28-29.

⁵¹¹ Kâf, 50/40.

⁵¹² ez-Zümer, 39/67.

⁵¹³ en-Nâzi'ât, 79/29.

⁵¹⁴ eş-Şems, 91/2.

terkîk ile okumanın gerekli olduğunu, (مُنْتَهَاهَا)⁵¹⁵ kelimesindeki gibi ilk elif (ا) harfinden önce yine hâ (ها) harfinin vâkî olması durumunda ise ziyade tekit ile okumanın gerekli olduğunu ifade etmiştir. Müellif son olarak, (فَبَايَعُنَّ)⁵¹⁶ ve (كَالْعِهْنِ)⁵¹⁷ örneklerinde görüldüğü gibi, hâ (ها) harfinin öncesinde veya sonrasında 'ayn (ع) gelmesi durumunda o hâ (ها) harfini beyan etmenin gerekliliğine işaret etmiştir.⁵¹⁸

Elif (الف) harfi: Bu harf daima sakın olup öncesindeki harf de meftûh olarak gelir. Bu harfle ibtidâ olunmaz ve bu harf her zaman harekeli harften sonra gelir. Zira elif (ا) harfi ölü ve sakın menzilindedir; bununla ibtidâ olunması imkansızdır. Hece harflerinin birer harfle, elif (ا)'ın ise iki harfle yazılmasının nedeni budur. Bunda nice ilâhî hikmet vardır ve ebedî olan Allah, tüm noksanlıklardan münezzehtir. Eğer elif (ا) bir başka harften kalp olunmamışsa zâit olarak vâkî olur. Eğer ki o, (جَاءَ)⁵²⁰, (كَأَدَ)⁵¹⁹, (قَالَ)⁵²¹ ve (شَاءَ)⁵²² kelimelerindeki gibi bir başka harften kalp olunmuşsa aslî olur. Elif (ا) harfi, (حَكِيمًا)⁵²³, (عَلِيمًا)⁵²⁴ ve (خَلِيمًا)⁵²⁵ misallerindeki gibi mansûb tenviden bedel olursa vakıf hâlinde tefhîmden sakınmak gerekir. (شَاءَ)⁵²⁶, (جَاءَ)⁵²⁷ ve (سَمَاءَ)⁵²⁸ kelimelerindeki gibi elif (ا) harfinden sonra hemze (ء) gelirse onun med ölçüsünü aşmamak lâzımdır. Zira bu kötü bir iştir.⁵²⁹

⁵¹⁵ en-Nâzi'ât, 79/44.

⁵¹⁶ el-Mümtehine, 60/12.

⁵¹⁷ el-Kârî'a, 101/5.

⁵¹⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 155-159; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 72a-73b.

⁵¹⁹ el-Bakara, 2/33.

⁵²⁰ et-Tevbe, 9/117.

⁵²¹ el-İsrâ, 17/104.

⁵²² el-Bakara, 2/220.

⁵²³ el-Ahzâb, 33/54.

⁵²⁴ en-Nisâ, 4/111.

⁵²⁵ el-Fâtır, 35/41.

⁵²⁶ et-Tevbe, 9/90.

⁵²⁷ et-Tekvîr, 81/28.

⁵²⁸ el-Fussilet, 41/12.

⁵²⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 160-161; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 73b.

‘Ayn (عین) harfi: Bu harften sonra (الْعَالَمِينَ)⁵³⁰ ve (عَابِدُونَ)⁵³¹ kelimelerinde olduğu gibi elif (ل) gelse ‘ayn (ع)’ı yumuşak bir şekilde, elif (ل)’i de terkîk ile edâ etmek kârîye vâciptir. ‘Ayn (ع) harfi, (أَنْ)⁵³² ve (فَزَعْ عَنْ)⁵³³ örneklerindeki gibi tekerrür etse bu ‘ayn (ع)’ları beyan etmek vâciptir. ‘Ayn (ع) sakın olup sonrasında hâ (ها) gelirse ‘ayn (ع)’ı şeddeli hâ (حا) yapmaktan sakınmalıdır. (مَعَهُمْ)⁵³⁴ kelimesini (مَحَهُمْ) okumak gibi.⁵³⁵

Hâ (حا) harfi: Bu harften sonra (أَحْمَ)⁵³⁶ ve (الْحَاكِمِينَ)⁵³⁷ misallerindeki gibi elif (ل) gelse onu terkîk ile edâ etmek kârîye vâciptir. Hâ (حا) harfinin sonrasında (زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ)⁵³⁸ ve (فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا)⁵³⁹ lafızlarında olduğu gibi ‘ayn (ع) gelse hâ (حا)’yı âşikâr etmek vâciptir. Hâ (حا) harfi (أَبْرَحَ حَتَّى)⁵⁴⁰ ve (عُقِدَ النِّكَاحُ حَتَّى)⁵⁴¹ misallerindeki gibi tekerrüren gelse iki hâ (حا) harfini de beyan etmek gereklidir. Hâ (حا) harfi (فَسَبِّحْهُ)⁵⁴² kelimesindeki gibi hâ-i sakine’den önce gelirse hâ (حا)’yı beyan etmek lâzımdır.⁵⁴³

Hâ (خا) harfi: Bu harften sonra (خَالِقُ)⁵⁴⁴, (خَاسِرِينَ)⁵⁴⁵ ve (خَانِفِينَ)⁵⁴⁶ kelimelerindeki gibi elif (ل) gelse hâ (خا)’yı tefhîm ile edâ etmek kârîye gereklidir. Hâ (خا) (نَخْشَى)⁵⁴⁷ ve (وَاخْتَارَ مُوسَى)⁵⁴⁸ lafızlarındaki

⁵³⁰ el-Fâtiha, 1/2.

⁵³¹ el-Kâfirûn, 109/3.

⁵³² el-Hac, 22/65.

⁵³³ es-Sebe’, 34/23.

⁵³⁴ Sâd, 38/43.

⁵³⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 162-163; Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 73b-73a.

⁵³⁶ el-Mü’min, 40/1.

⁵³⁷ et-Tîn, 95/8.

⁵³⁸ Âi-i İmrân, 3/185.

⁵³⁹ el-Bakara, 2/230.

⁵⁴⁰ el-Kehf, 18/60.

⁵⁴¹ el-Bakara, 2/235.

⁵⁴² et-Tûr, 52/49.

⁵⁴³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 164-167; Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 73a.

⁵⁴⁴ eş-Şûrâ, 42/45.

⁵⁴⁵ el-En’âm, 6/102.

⁵⁴⁶ el-Bakara, 2/114.

⁵⁴⁷ el-Mâide, 5/52.

⁵⁴⁸ el-A’râf, 7/155.

gibi sakın olarak gelirse onun lafzını beyan etmek gereklidir. Çünkü hâ (خا) diğer harfe tebdîl olur.⁵⁴⁹

Ğayn (غين) harfi: Bu harften sonra (غَافِرِ الذَّنْبِ)⁵⁵⁰ ve (وَالْغَارِمِينَ)⁵⁵¹ kelimelerindeki gibi elif (ا) gelse bunu tefhîm ile okumak vâciptir. Ğayn (غ) harfi (رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا)⁵⁵² örneğindeki gibi boğaz harflerinden biriyle bitişik olarak gelirse onu izhar etmek lâzımdır. Ğayn (غ) harfi (لَا تَرْغُ قُلُوبَنَا)⁵⁵³ misalindeki gibi kâf (ق) ile karşılaşırsa ğayn (غ)'ı izhar etmek gereklidir. (غ) harfi (وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ)⁵⁵⁴ lafzındaki gibi tekraren gelse onu âşikâre okumak gerekir. Sakın ğayn (غ) harfinden sonra (يُعْشَى الْيَلِ)⁵⁵⁵ ve (يُعْشَى الْيَلِ)⁵⁵⁶ örneklerinde olduğu gibi şîn (ش) gelirse ğayn (غ)'ı beyan etmek vâciptir.⁵⁵⁷

Kâf (قاف) harfi: Bu harften sonra (قَالُوا)⁵⁵⁸ ve (قَالَ)⁵⁵⁹ kelimelerindeki gibi elif (ا) gelse bunu tefhîmle okumak lâzımdır. Kâf (ق) harfi (قَالُوا)⁵⁶⁰ ve (قَالَ)⁵⁶¹ kelimelerindeki gibi münferit olarak mazmûm ya da meftûh gelirse onu yine tefhîmle edâ etmek vâciptir. Kâf (ق) harfinden sonra (أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ)⁵⁶² örneğindeki gibi kâf (ك) harfi vâkî olursa o kâf (ق)'ı kâf (ك)'ta idgam etmek vâciptir. Burada kâf (ك)'ı kâf (ق) kılıp tefhîm ile ya da kâf (ق)'ı kâf (ك) kılıp terkîk ile edâ câizdir. Bunların her

⁵⁴⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 168; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 127-129; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 73a.

⁵⁵⁰ el-Mü'min, 40/3.

⁵⁵¹ et-Tevbe, 9/60.

⁵⁵² el-Bakara, 2/250.

⁵⁵³ Âi-i İmrân, 3/8.

⁵⁵⁴ Âi-i İmrân, 3/85.

⁵⁵⁵ el-Ankebût, 29/55.

⁵⁵⁶ el-A'râf, 7/54.

⁵⁵⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 169-170; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 73a-74b.

⁵⁵⁸ el-Bakara, 2/133.

⁵⁵⁹ el-Cin, 72/19.

⁵⁶⁰ el-Bakara, 2/11.

⁵⁶¹ en-Nisâ, 4/142.

⁵⁶² el-Mâide, 5/13.

⁵⁶³ el-Bakara, 2/136.

⁵⁶⁴ el-Mürselât, 77/20.

ikisi de sahihtir. Kâf (ق) harfi (وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ) ⁵⁶⁵ ve (وَيَوْمَ تَسْفُكُ) ⁵⁶⁶ lafızlarındaki gibi tekrür etse onun izharı vâciptir. ⁵⁶⁷

Müellif, bu harfle ilgili bazı uyarı ve nasihatlerde bulunmuştur: “Bil ki zamanımızda bazı kârîler kâf (ق) harfinin isti’lâsını büsbütün giderip onu hems sıfatıyla okumaktadırlar. Hatta bu okuyuşları neticesinde gayr-ı meşhûra harfleri içinde yer alan bu harfi aslî ve meşhur harflerden saymaktadırlar. Oysa böyle bir harf Furkân-ı Hakîm’de zikredilmemiştir. Ey kârî! Büyük bir ihtimâm ve sürekli bir gayretle Kur’ân-ı ‘Azîm’in içinde olmayan bir harf ile edâ etmeyip Şâh-ı Rusûl’ün (s.a.v.) Ashâb-ı Kirâm hazerâtına tâlim buyurdukları gibi okumaya çalış. Önceki üstatların tâlim eyledikleri gibi, onlardan alınan edâ ile Kur’ân’ı tilâvet etmek lâzımdır. Her ne kadar selevin edâları gibi kıraat etmek mümkün olmasa da taklit yoluyla onlara bu hususta tâbî olmak şarttır. Derin bir nazarla tedebbür eylesen Allah başarıyı sana kolaylaştırır. ⁵⁶⁸

Kâf (كاف) harfi: Bu harften sonra (كَانُوا) ⁵⁶⁹ ve (كَافِرٍ) ⁵⁷⁰ kelimele-
rindeki gibi elif (ا) gelirse kâf (ك)’ı terkîk ile edâ etmek lâzımdır. Kâf (ك) harfi (مَا سَلَكَكُمْ) ⁵⁷¹ ve (مَنَاسِكُكُمْ) ⁵⁷² ve (تُسَبِّحُكَ كَثِيرًا) ⁵⁷³ misallerin-
deki gibi tekraren gelse onu izhar ile okumak gerekir. İbn-i Mesud’un kıraatine göre (إِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ) ⁵⁷⁴ âyetindeki (كُشِطَتْ) kelimesi (قُشِطَتْ) olarak gelmiştir. Burada kâf (ك) harfinin kâf (ق)’a tebdîli câizdir. ⁵⁷⁵

⁵⁶⁵ en-Nisâ, 4/115.

⁵⁶⁶ el-Furkân, 25/25.

⁵⁶⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 171-172; Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 74b.

⁵⁶⁸ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 74b-74a.

⁵⁶⁹ el-Bakara, 2/61.

⁵⁷⁰ el-Bakara, 2/41.

⁵⁷¹ el-Bakara, 2/200.

⁵⁷² el-Müddessir, 74/42.

⁵⁷³ Tâhâ, 20/33.

⁵⁷⁴ et-Tekvîr, 81/11.

⁵⁷⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 173-174; Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 74a.

Müellif, kâf (ك) harfiyle ilgili bazı uyarılarda bulunmuştur: Ey tâlî! Bil ki, zamanımızda tilâvet olunan kâf (ك) harflerinin çoğu hatalıdır. Çünkü bu harfi şiddet sıfatını tamamen mahvedip edâ etmek, üstatlardan alınana muhaliftir. Bundan sakınmak ise vâcibtir. Hakk Teâlâ'nın kelâmı belîğdir ve bu kelâmda kendinden harf peydâ etmek çok büyük hatadır. Bu durumda sevap alacağın yerde günahkar olursun.⁵⁷⁶

Şîn (شین) harfi: Bu harf, (اَشْتَرَاهُ)⁵⁷⁷ ve (اَشْدُدُ)⁵⁷⁸ kelimelerindeki gibi sakın veya şeddeli olursa tefeşşisini göstermek gerekir. Şîn (ش) harfinden sonra (فِيْمَا سَجَرَ بَيْنَهُمْ)⁵⁷⁹ ve (وَسَجَرَةٌ تَخْرُجُ)⁵⁸⁰ lafızlarındaki gibi cîm (ج) gelirse şîn (ش)'i beyan etmek gereklidir.⁵⁸¹

Cîm (جيم) harfi: Bu harften sonra (جَاءَ)⁵⁸² ve (جَاؤُا)⁵⁸³ kelime-lerindeki gibi elif (ا) gelirse cîm (ج) harfini terkîk ile edâ etmek gerekir. (وَلْيُخْزَى)⁵⁸⁴, (رَجَزًا)⁵⁸⁵ ve (لَا تُخْزَى)⁵⁸⁶ ifadelerindeki gibi cîm (ج) sakın olup sonrasında zây (ز) gelirse cîm (ج)'i izhar ile okumak gerekir. (رَجَسًا)⁵⁸⁷ kelimesindeki gibi cîm (ج) harfinden sonra sîn (س) gelirse cîm (ج)'i beyan etmek gereklidir. (خَرَجْتُمْ)⁵⁸⁸ ve (خَرَجْتَ)⁵⁸⁹ örneklerindeki gibi sakın cîm (ج)'den sonra tâ (ت) gelse cîm (ج)'i hakkıyla beyan etmek lâzımdır. (الْأَجْدَاثِ)⁵⁹⁰ ve (وَجِدْكُمْ)⁵⁹¹ misallerindeki gibi cîm (ج) harfinin sonrasında dâl

⁵⁷⁶ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 74a-75b.

⁵⁷⁷ Yûsuf, 12/21.

⁵⁷⁸ Tâhâ, 20/31.

⁵⁷⁹ en-Nisâ, 4/65.

⁵⁸⁰ el-Mü'minûn, 23/20.

⁵⁸¹ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 175; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 75b.

⁵⁸² el-En'âm, 6/160.

⁵⁸³ Âi-i İmrân, 3/184.

⁵⁸⁴ el-Ankebût, 29/34.

⁵⁸⁵ el-Câsiye, 45/22.

⁵⁸⁶ el-Bakara, 2/48.

⁵⁸⁷ et-Tevbe, 9/125.

⁵⁸⁸ el-Mümtehine, 60/1.

⁵⁸⁹ el-Bakara, 2/149.

⁵⁹⁰ Yâsîn, 36/51.

⁵⁹¹ et-Talâk, 65/6.

(د) gelmesi durumunda cîm (ج) 'i âşikâr etmek gerekir. Cîm (ج) harfi (حَاجِئُمْ)⁵⁹² ve (وَحَاجَّهُ)⁵⁹³ kelimelerindeki gibi müşedded veya mükerrer vâkî olursa cîm (ج) 'i beyan etmek kârînin üzerine vâciptir. (أَيْنَمَا يُوجِّهُهُ)⁵⁹⁴ örneğinde olduğu gibi cîm (ج) harfinden sonra hâ (ه) gelirse cîm (ج) 'i izhar ile okumak gereklidir.⁵⁹⁵

Yâ (ي) harfi: Bu harften sonra (يَا أَيُّهَا)⁵⁹⁶ ve (شَاطِئِنَهُمْ)⁵⁹⁷ lafızlarındaki gibi elif (ا) vâkî olursa yâ (ي) harfini terkîk ile okumak gerekir. Yâ (ي) harfi, (يَاكَ)⁵⁹⁸, (يَاكَ)⁵⁹⁹ ve (يَايَ)⁶⁰⁰ kelimelerindeki gibi şeddeli olup bir kelimenin sonunda ya da ortasında gelirse o yâ (ي) 'yı ve teşdîdi ferden beyan etmek lâzımdır. Yâ (ي) harfi (رَبُّونَ)⁶⁰¹, (مِنْ ذُرِّيَّتِهِ)⁶⁰² ve (السَّيِّئَاتِ)⁶⁰³ ifadelerinde olduğu gibi müşedded gelip öncesindeki harf de müşedded gelirse o yâ (ي) harfini tekit ile beyan etmek gerekir. Yâ (ي) harfi (يُحْيِيكُمْ)⁶⁰⁴ ve (يُخَيِّ وَيُمِيتُ)⁶⁰⁵ misallerindeki gibi tekerrüren gelirse ve ilk yâ (ي) 'nın öncesi sakın olursa yâ (ي) 'yı teşdidsiz ve kolaylıkla beyan etmek vâciptir. Yâ (ي) harfi (إِنَّ وَلِيِّيَ اللَّهَ)⁶⁰⁶ ve (وَإِذَا خُيِّئْتُمْ)⁶⁰⁷ lafızlarındaki gibi tekerrür ederse ve öncesi de müşedded ve meksûr olursa o yâ (ي) 'yı beyan etmek vâciptir.⁶⁰⁸

⁵⁹² Âl-i İmrân, 3/66.

⁵⁹³ el-En'âm, 6/80.

⁵⁹⁴ en-Nahl, 16/76.

⁵⁹⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 176-178; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 75b.

⁵⁹⁶ el-Bakara, 2/21.

⁵⁹⁷ el-Bakara, 2/14.

⁵⁹⁸ el-Fâtîha, 1/5.

⁵⁹⁹ en-Nisâ, 4/131.

⁶⁰⁰ el-Ankebût, 29/56.

⁶⁰¹ el-En'âm, 6/84.

⁶⁰² Âl-i İmrân, 3/146.

⁶⁰³ el-A'râf, 7/153.

⁶⁰⁴ el-Câsiye, 45/26.

⁶⁰⁵ el-Bakara, 2/258.

⁶⁰⁶ el-A'râf, 7/196.

⁶⁰⁷ en-Nisâ, 4/86.

⁶⁰⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 179-183; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 75b-75a.

Dâd (ضاد) harfi: Bu harften sonra (وَلَا الضَّالِّينَ)⁶⁰⁹ ve (بِضَارَيْنِ)⁶¹⁰ lafızlarında olduğu gibi elif (ل) gelirse dâd (ض) 'ı tefhîm ile edâ etmek gereklidir. Dâd (ض) harfinden sonra (فَمَنْ اضْطُرَّ)⁶¹¹ ve (انْقَضَ)⁶¹² örneklerindeki gibi itbak harflerinden biri gelirse dâd (ض) 'ı izhar etmek gerekir. Dâd (ض) harfi (يَوْمَ) (يَعُضُّ الظَّالِمُ)⁶¹³ ve (تَنَبَّضُ)⁶¹⁴ misallerindeki gibi müşedded vâkî olursa onu tekit ile beyan etmek vâciptir. Dâd (ض) harfi (يَغْضُضُنَّ)⁶¹⁵ ve (وَاعْغُضُّ)⁶¹⁶ kelimelerinde olduğu gibi tekraren gelirse onu yine beyan etmek gerekir. Dâd (ض) harfinin öncesinde ya da sonrasında (تَرَضَّيْتُمْ)⁶¹⁷ ve (تَقْبِضُونَ)⁶¹⁸ (أَقْبِضُوا)⁶¹⁹ örneklerindeki gibi sakın yâ (ي) gelirse dâd (ض) 'ı izhar ile okumak vâciptir. Sakin dâd (ض) harfinden sonra (فَرَضْتُمْ)⁶²⁰ ve (عَرَضْتُمْ)⁶²¹ (خَضْتُمْ)⁶²² kelimelerindeki gibi tâ (ت) gelse dâd (ض) 'ı beyan ile okumak vâciptir.⁶²³

Müellif, bu harfle ilgili bazı tembih ve tavsiyelerde bulunmuştur: Ey kârî! Bil ki Kur'ân-ı Şerîf'in harfleri içinde dâd (ض) harfi kadar lisâna zorluğu âşikâr olan başka harf yoktur. Zamanımızda insanlar bu harfin edâsından gâfildirler. Şamlıların çoğu ve bazı şark ehli bu harfi mutlak olarak zâ (ظ) harfine benzer okumaktadırlar. Bu, mânânın değişmesinden ötürü haramdır. Mısırlıların çoğu ve bazı garb ehli de bu harfi mahrecine ulaştırmayıp tâ (ط) gibi okurlar. Bu da lahdır. Bazısı lââm-ı müfeh-

⁶⁰⁹ el-Fâtiha, 1/7.

⁶¹⁰ el-Bakara, 2/102.

⁶¹¹ el-Bakara, 2/173.

⁶¹² el-İnşirâh, 94/3.

⁶¹³ el-Furkân, 25/27.

⁶¹⁴ Âl-i İmrân, 3/106.

⁶¹⁵ en-Nûr, 24/31.

⁶¹⁶ Lokmân, 31/19.

⁶¹⁷ en-Nisâ, 4/24.

⁶¹⁸ el-Ahkâf, 46/8.

⁶¹⁹ el-Bakara, 2/199.

⁶²⁰ el-Bakara, 2/235.

⁶²¹ el-Bakara, 2/237.

⁶²² et-Tevbe, 9/69.

⁶²³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 184-187; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 75a-76b.

hame gibi, bazısı ise dâl (ذ) harfi gibi okurlar. Hâsılı, bu harfin edâsı bireysel tâlim ile olmaz. Bu harf, kıraat ilmi ve tecvidden haberi olmayan bazı kürsü şeyhleri ile kendilerine şeyhlik yapmış kimselerden hiç öğrenilmez. Bu meseleleri rüyâsında dahî görmemiş kişilerden tâlim görmek câiz değildir. Bu husus ancak işin ehli ve kıraat ilmine vâkıf olan zât-ı mükerrerlerden sahih isnatla almak ve talim etmekle, hatta onların edâsına yakın bir edâ ile tilâvet etmekle doğru öğrenilebilir. Yoksa boş lakırdı ile öğrenilemez. Zira Hakk Te'âlâ Hazretleri, Kur'ân'ı Habîbine konuşma yoluyla inzal etmedi; onu Cibrîl-i Emin vasıtasıyla kırâaten ve tilâveten inzal eyledi. Bu hususlarda bilgisi olmayan ve kendi zanları üzere hareket edenler, düşünmemeleri sebebiyle akli kısılar için harf icat ederler. İlmi-i Furkân ise aklen edâ olunmaz; naklen ve mütevâtîren edâ olunur. Dünya kadar malın da olsa onu kıyas edemezsin. Hazreti Allah'ın (c.c.) kelâmı tebdîl olunmaz. Hüdâ'dan korkmaz mısın ki ey adam, böyle hareket edersin! Bu, ne büyük fenalık ve ne büyük kabahattir. Allah Teâlâ'ya muhalefetten sakın!⁶²⁴

Lâm (لام) harfi: Bu harften sonra (لَا رَيْبَ فِيهِ)⁶²⁵ misalindeki gibi elif (إِ) vâkî olursa lââm (لِ) 'ı terkîk ile edâ etmek gerekir. Lââm (لِ) harfi (وَرَتَّلْنَا)⁶²⁶ ve (إِنَّا أَرْسَلْنَا)⁶²⁷ ve (وَجَعَلْنَا)⁶²⁸ örneklerindeki gibi sakın olup sonrasında nûn (ن) gelse lââm (لِ) 'ı beyan ile okumak gerekir. Lââm (لِ) 'dan sonra (قَالَ اللَّهُ)⁶²⁹ ve (اللَّهُ لَطِيفٌ)⁶³⁰ lafızlarındaki gibi bir lââm-ı müfehhame ya da itbak harfi gelirse ilk lââm (لِ) 'ı terkîk ile okumak vâciptir. Eğer lââm (لِ) harfi (قَالَ لَهُمُ)⁶³¹ misalinde olduğu

⁶²⁴ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 76b-76a.

⁶²⁵ el-Bakara, 2/2.

⁶²⁶ Hûd, 11/70.

⁶²⁷ el-Furkân, 25/32.

⁶²⁸ el-Mâide, 5/13.

⁶²⁹ el-Mâide, 5/115.

⁶³⁰ eş-Şûrâ, 42/19.

⁶³¹ Tâhâ, 20/61.

gibi tekerrür ederse onu beyan ile okumak gerekir. Lâm (ل) harfi, (قُلْ لِلَّذِينَ) ⁶³² ve (عَلَّ لِلَّذِينَ) ⁶³³ örneklerindeki olduğu gibi ikiden fazla tekrar ederse bu râ (ر) harflerinin hepsini terkîk ile okumak vâciptir. ⁶³⁵

Müellif, bu harfle ilgili latif bir kâideyi eserinde zikretmiştir: Ey kârî! Bil ki lafzatullahın lâm (ل) ı ibtidâ hâlinde daima tefhîm ile edâ olunur. (قَالَ اللَّهُ) ⁶³⁶ gibi. Ancak (قَالَ اللَّهُ) ⁶³⁷ lafzındaki gibi lâm (ل) ın öncesi vasıl hâlinde meftûh ya da mazmûm olursa tefhîm ile kıraat olunur. Lâm (ل) harfinin öncesi (يَعْلَمُ اللَّهُ) ⁶³⁸ örneğindeki gibi meksûr olur ise terkîk ile tilâvet olunması gereklidir. ⁶³⁹

Nûn (ن) harfi: Bu harfi, (إِنَّا) ⁶⁴⁰ ve (إِنَّا) ⁶⁴¹ kelimelerindeki gibi sonrasında elif (ا) gelmesi durumunda terkîk ile okumak lâzımdır. Nûn (ن) harfi (وَنَحْنُ نُسَبِّحُ) ⁶⁴² ve (نَحْنُ نُحْيِي) ⁶⁴³ örneklerindeki gibi tekrar vâkî olursa onu izhar etmek vâciptir. Nûn (ن) harfi (أَتَعِدُّونَنِي) ⁶⁴⁴ misalindeki gibi aynı kelimedede tekrar gelirse onu yine beyan etmek lâzımdır. ⁶⁴⁵

Râ (ر) harfi: Bu harfin kalın okunuşuna 'tefhîm' denmektedir. ⁶⁴⁶ Âsım kıraatinin Hafs rivâyetine göre, râ (ر) ın beşi ince, dördü kalın, üçü hem kalın hem ince olmak üzere 12 hâli bulunmak-

⁶³² el-Haşr, 59/10.

⁶³³ el-Bakara, 2/79.

⁶³⁴ Âl-i İmrân, 3/12.

⁶³⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 188-192; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 76a.

⁶³⁶ el-Bakara, 2/15.

⁶³⁷ Yûsuf, 12/66.

⁶³⁸ Âl-i İmrân, 3/142.

⁶³⁹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 76a-77b.

⁶⁴⁰ el-Bakara, 2/119.

⁶⁴¹ Tâhâ, 20/45.

⁶⁴² el-Bakara, 2/30.

⁶⁴³ Kâf, 50/43.

⁶⁴⁴ el-Ahkâf, 46/17.

⁶⁴⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 193-194; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 77b.

⁶⁴⁶ İbn Bâzî, *Kitâbü'l-iknâ' fi'l-kirââtî's-seb'*, 1/324; Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 29; Dimyâtî, *el-İthâf*, 1/295; Cüreysî, *Nihâye*, 93; Ebû Rîme, *Hidâyetü'l-müstefid*, 29; Yahya Abdürrezzak el-Gavsânî, *'İlmü't-tecvîd* (Dimeşk: Dâru'l-Gavsânî, 2011), 101; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 117.

tadır. Râ (ر), harekesi fetha ya da damme olduğunda, kendisi sakın olup, ondan evvelki harf fethalı ya da dammeli, kendisi ve öncesi sakın olup, daha öncesi fethalı ya da dammeli, kendisi sakın, öncesi kesreli ve sonrası fethalı isti'lâ harfi, kendisi sakın olup öncesi kesreli bir hemze-i vasıl olursa kalın okunur. Bu harf, kesre harekeli olursa, kendisi sakın, öncesi kesreli ve sonrası isti'lâ harfi olmazsa, kendisi ve öncesi sakın olup, daha öncesi kesreli, kendisi sakın olup öncesindeki harf lîn harflerinden yâ (ي) olursa ince okunur. Eğer râ (ر) harfi, kendisi sakın, öncesi kesreli ve sonrası kesreli bir isti'lâ harfi olursa, kendisi sakın, öncesi sâd (ص) ya da tâ (ط) harflerinden biri olup daha öncesi de kesreli olursa, yine sonundaki yâ (ي) harfi hafzedilmiş olan (أَشْرَ)⁶⁴⁷ ve (يَسْرَ)⁶⁴⁸ kelimelerindeki gibi kesreli gelirse hem ince hem de kalın okunabilir.⁶⁴⁹

Müellif, bu harften sonra (خَبِيرًا بَصِيرًا)⁶⁵⁰ örneğindeki gibi elif (ا) vâkî olduğunda, râ (ر)'yı tefhîmle edâ etmenin vacip olduğunu ifade etmiştir. O, râ (ر)'nın şeddeli olarak vukû ettiği durumlarda ise onun tekrîrini gizlemenin kârînin üzerine vacip olduğunu zikretmiş, (الرَّحْمَانُ)⁶⁵¹, (كَرَّةً)⁶⁵², (مَرَّةً)⁶⁵³ ve (الرَّكْبَيْنِ)⁶⁵⁴ kelimelerini buna örnek göstermiştir. Kettânîzâde, (شَهْرَ رَمَضَانَ)⁶⁵⁵ ve (مُحَرَّرًا)⁶⁵⁶ misallerindeki gibi râ (ر)'nın tekerrür ettiği durumlarda, ilk râ (ر), müşedded yahut muhaffef gelirse onun izhar edilmesi gerektiğini söylemiştir. Muhammed b. Mustafa, bu harfin incelik-kalınlık durumuyla alakalı yukarıda zikredilen kaide-

⁶⁴⁷ ed-Duhân, 44/23.

⁶⁴⁸ el-Fecr, 89/4.

⁶⁴⁹ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 202-204.

⁶⁵⁰ el-İsrâ, 17/17.

⁶⁵¹ el-En'âm, 6/94.

⁶⁵² el-Bakara, 2/167.

⁶⁵³ er-Rahmân, 55/1.

⁶⁵⁴ el-Bakara, 2/43.

⁶⁵⁵ el-Bakara, 2/185.

⁶⁵⁶ Âl-i İmrân, 3/35.

ler çerçevesinde bazı örnekler getirmiştir: Râ (ر), meftûh veya mazmûm olursa (رَبِّحْتَ)⁶⁵⁷ örneğindeki gibi tefhimle; (وَالْفَجْرِ)⁶⁵⁸ ve (فِي الرَّقَابِ)⁶⁵⁹ misallerindeki gibi meksûr olursa terkîkle; (وَلَا وَبَصِيرٌ)⁶⁶³ örneğindeki gibi öncesi meksûr ya da sakın olursa vakf hâlinde terkîkle; (شِرْعَةً)⁶⁶⁴ ve (فَرَعُونَ)⁶⁶⁶ kelimelerindeki gibi sakın olup sükûnu lâzım ya da 'âriz olup, mâ-kabli kesre-i lâzıme ve mâ-ba'dine de isti'lâ harfi bitişmemiş olsa terkîkle; (ارْجُوا)⁶⁶⁷ ve (أَمِ ارْتَأُوا)⁶⁶⁸ misallerindeki gibi râ (ر), sakın olup mâ-kabli kesre-i ârıza olursa tefhimle; (فَرَطَاسٍ)⁶⁷⁰ ve (مَرْصَادًا)⁶⁷¹ lafızlarındaki gibi râ (ر) sakın olup mâ-ba'dinde meftûh bir isti'lâ harfi gelse tefhimle; bu isti'lâ harfi (كُلُّ فَرْقٍ)⁶⁷² ifadesinde geldiği üzere meksûr olursa câiz olan iki vecihle yani hem tefhîm hem de terkîkle; râ (ر), (نَهْرٍ)⁶⁷³ ve (الْقَنْدَرِ)⁶⁷⁵ kelimelerindeki gibi meksûr olup öncesi meftûh, mazmûm ya da sakın olursa vakf hâlinde terkîkle;

⁶⁵⁷ el-Bakara, 2/16.

⁶⁵⁸ el-Fecr, 89/1.

⁶⁵⁹ et-Tevbe, 9/60.

⁶⁶⁰ et-Târik, 86/10.

⁶⁶¹ el-Kamer, 54/12.

⁶⁶² el-Bakara, 2/20.

⁶⁶³ el-Enfâl, 8/39.

⁶⁶⁴ el-Mâide, 5/48.

⁶⁶⁵ Hûd, 11/17.

⁶⁶⁶ el-Bakara, 2/50.

⁶⁶⁷ en-Nûr, 24/50.

⁶⁶⁸ Yûsuf, 12/81.

⁶⁶⁹ Hûd, 11/41.

⁶⁷⁰ el-En'âm, 6/7.

⁶⁷¹ en-Nebe', 78/21.

⁶⁷² Şu'arâ, 26/63.

⁶⁷³ el-Kamer, 54/54.

⁶⁷⁴ el-Kamer, 54/13.

⁶⁷⁵ el-Kadir, 97/1.

(خَيْرٍ)⁶⁷⁶ ve (السَّيْرِ)⁶⁷⁷ kelimelerindeki gibi râ (ر) 'nın öncesinde lîn harfi bulunursa, vakf hâlinde terkîkle tilâvet olunur.⁶⁷⁸

Tâ (ط) harfi: Bu harften sonra (طَالُوْتُ)⁶⁷⁹ ve (طَابَ لَكُمْ)⁶⁸⁰ kelime-lerindeki gibi elif (ل) vâkî olursa tâ (ط) 'yı tefhîm ile edâ etmek kârînin üzerine vaciptir. Eğer tâ (ط) harfi (شَطَطًا)⁶⁸¹ misalindeki gibi tekerrür etse onu tekit ile beyan etmek gerekir. Yine tâ (ط) harfi (اَطْيَرُنَا)⁶⁸² ve (يَطْوَفُ)⁶⁸³ gibi müşedded gelirse onu yine beyan etmek lazımdır. Bunun yanı sıra tâ (ط) 'dan sonra sâd (ص) veya dâd (ض) gelmesi halinde o tâ (ط) 'yı hakkını vererek beyan etmek elzemdir. Tâ (ط) 'nın (أَحَطْتُ)⁶⁸⁴, (لَئِنْ بَسَطْتُ)⁶⁸⁵ ve (فَرَطْتُ)⁶⁸⁶ örneklerindeki gibi tâ (ت) 'ya idğâmı durumunda ise tâ (ط) 'yı beyan gereklidir.⁶⁸⁷

Dâl (دال) harfi: Bu harften sonra (دَائِبِينَ)⁶⁸⁸ ve (دَاوُدَ)⁶⁸⁹ kelimele-ri-ndeki gibi elif (ل) vâkî olursa dâl (د), terkîkle edâ olunur. Eğer dâl (د), sakın olup sonrasında (أَنْتَى)⁶⁹⁰ ve (وَأَعْدْنَا)⁶⁹¹ örneklerindeki gibi nûn (ن) gelirse dâl (د) 'ı beyan etmek vâciptir. Yine dâl (د), (وَيُؤْمِنُكُمْ)⁶⁹² misalindeki gibi tekerrüren gelirse onu tekit ile beyan etmek lâzımdır. Bununla beraber dâl (مُرْدَجَرُ)⁶⁹³ ve (تَرْدَرِي)⁶⁹⁴

⁶⁷⁶ el-Bakara, 2/110.

⁶⁷⁷ es-Sebe', 34/18.

⁶⁷⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 195-197; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 77b-78b.

⁶⁷⁹ el-Bakara, 2/247.

⁶⁸⁰ en-Nisâ, 4/3.

⁶⁸¹ el-Cin, 72/4.

⁶⁸² en-Neml, 27/47.

⁶⁸³ el-Bakara, 2/158.

⁶⁸⁴ el-Mâide, 5/28.

⁶⁸⁵ en-Neml, 27/22.

⁶⁸⁶ ez-Zümer, 39/56.

⁶⁸⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 198-200; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 78b.

⁶⁸⁸ İbrâhim, 14/33.

⁶⁸⁹ el-Bakara, 2/251.

⁶⁹⁰ el-Bakara, 2/61.

⁶⁹¹ el-A'râf, 7/142.

⁶⁹² Nûh, 71/12.

⁶⁹³ el-Kamer, 54/4.

⁶⁹⁴ Hûd, 11/31.

kelimelerindeki gibi tâ (ت) 'dan bedel olursa o dâl (د) 'ı izhâr ile beyan etmek gereklidir.⁶⁹⁵

Tâ (ت) harfi: Bu harften sonra (تَائِبَاتٍ)⁶⁹⁷ ve (قَالَتَا)⁶⁹⁶ kelimelerinde olduğu gibi elif (ل) gelirse tâ (ت) 'yı terkîk ile edâ etmek lâzımdır. Eğer tâ (ت) harfi (وَدَّتْ طَائِفَةً)⁶⁹⁹ ve (وَقَالَتْ طَائِفَةٌ)⁶⁹⁸ misallerindeki gibi tâ (ط) 'da idğam olursa o tâ (ت) 'nın idğamını beyan etmek vâcibtir. Bunun yanı sıra iki tâ (ت) harfi (وَرَبِحْتَ بَجَارَتُهُمْ)⁷⁰⁰ ve (زَالَتْ)⁷⁰¹ örneklerindeki gibi birbirinde idğam olursa onları beyan etmek lâzımdır.

Tâ (ت) harfi (تَتَجَافَى)⁷⁰³ ve (تَتَوَفَّاهُمْ)⁷⁰² lafızlarındaki gibi tekra- ren gelirse onu beyan ile okumak gereklidir. Üç tâ (ت) harfi, (الرَّاجِفَةُ تَتَّبِعُهَا الرَّادِفَةُ)⁷⁰⁴ misalindeki gibi mürâdif olursa bunların her birini hakkı üzere beyan etmek vaciptir. Eğer tâ (تَسْتَطِيعُ), (ت)⁷⁰⁵ ve (اسْتَطَاعَ)⁷⁰⁶ lafızlarındaki gibi harekeli olup sonrasında da tâ (ط) gelirse tâ (ت) 'yı izhâr ile telaffuz etmek gerekir. Şuna da değinmek gerekir ki tâ (ت) harfi (وَأَعْتَدْنَا)⁷⁰⁷ ve (وَأَعْتَدْتُ)⁷⁰⁸ örnek- lerindeki gibi müteharrik olup öncesinde de dâl (د) gelirse tâ (ت) 'nın beyanı elzemdir.⁷⁰⁹

Müellif, bu harfle ilgili bazı uyarı ve tavsiyelerde bulunmuş- tur: “Ey tâlî! Bil ki zamanımızda çoğu insan tâ (ت) 'yı, hemsini ziyadeleştirip aşırıya kaçmak suretiyle sîn (س) 'e yakın edâ eder-

⁶⁹⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 201-203; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 78b-78a.

⁶⁹⁶ el-Fussilet, 41/11.

⁶⁹⁷ et-Tahrîm, 66/5.

⁶⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/72.

⁶⁹⁹ Âl-i İmrân, 3/69.

⁷⁰⁰ el-Bakara, 2/16.

⁷⁰¹ el-Enbiyâ, 21/15.

⁷⁰² el-Nahl, 16/28.

⁷⁰³ es-Secde, 32/16.

⁷⁰⁴ en-Nâzi'ât, 79/6-7.

⁷⁰⁵ el-Kehf, 18/41.

⁷⁰⁶ Âl-i İmrân, 3/97.

⁷⁰⁷ el-Mülk, 67/5.

⁷⁰⁸ Yûsuf, 12/31.

⁷⁰⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 204-208; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 78a.

ler. Bu, lahn-ı hafîye dahildir. Kur'ân-ı 'Azîm'de ifrat ve tefrit caiz değildir. Bazısı ise bu harfin hems sıfatını tamamen giderir ki bu da yasaklanmıştır. Velhâsıl bu iki durumdan da sakınmak gereklidir. Kârîye lâyıık olan, tâ (ت)'yı üstadından aldığı şekliyle ve kolay bir edâ ile tilâvet etmesidir. Kârî, tilâvetine gösterdiği önem karşılığında, Allah'ın izniyle kendisine vad olunan sayısız nimetlere nâil olacaktır. Allah en iyi bilendir.⁷¹⁰

Zây (زای) harfi: Bu harften sonra (الْأَيْنَةُ وَالزَّائِي) ⁷¹¹örneğindeki gibi elif (ا) vâkî olursa zây (ز)'ı terkîkle edâ vaciptir. Eğer zây (ز) misalinde olduğu gibi tekerrüren gelirse sikletten dolayı onu beyan etmek gerekir. Bununla beraber zây (ز)'dan önce veya sonra (مُرْجَاة) ⁷¹³ ve (يُزْجِي) ⁷¹⁴ ve (رِجْرَا) ⁷¹⁵ kelimelerindeki gibi cîm (ج) gelse iki harfi de ferden beyan etmek elzemdir. Yine sakın zây (ز)'dan sonra (مَا كُنْزُتُمْ) ⁷¹⁶ ve (تَزْدَرَى) ⁷¹⁷ lafzlarındaki gibi tâ (ت) veya dâl (د) gelirse zây (ز)'ı beyan etmek lâzımdır.⁷¹⁸

Sîn (سين) harfi: Bu harften sonra (سَاء) ⁷¹⁹ kelimesindeki gibi elif (ا) vâkî olursa sîn (س)'i terkîk ile okumak gerekir. Sîn (س)'den sonra (وَسَطًا) ⁷²⁰ ve (بَاسِطًا) ⁷²¹ kelimelerindeki gibi itbâk harflerinden biri cari olursa sîn (س)'i izhâr ile beyan etmek vaciptir. Eğer sîn (س) (يَسْجُدُونَ) ⁷²² ve (الْمَسْجِدِ) ⁷²³ lafızlarında olduğu gibi sakın olup sonrasında da cîm (ج) gelirse sîn (س)'i beyan etmek vacip

⁷¹⁰ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 78a-79b.

⁷¹¹ en-Nûr, 24/2.

⁷¹² Yâsîn, 36/14.

⁷¹³ en-Nûr, 24/43.

⁷¹⁴ Yûsuf, 12/88.

⁷¹⁵ el-A'râf, 7/162.

⁷¹⁶ et-Tevbe, 9/35.

⁷¹⁷ Hûd, 11/31.

⁷¹⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 209-210; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 79b.

⁷¹⁹ en-Nisâ, 4/38.

⁷²⁰ el-Bakara, 2/143.

⁷²¹ el-Kehf, 18/18.

⁷²² en-Neml, 27/24.

⁷²³ el-İsrâ, 17/1.

olur. Sîn (س) (أَفَمَنْ أَسَّسَ) ⁷²⁴örneğindeki gibi tekerrür ederse yine beyanı lâzımdır. Sîn (س) (وَأَسْرُوا، وَأَصْرُوا) ⁷²⁵(يُصْحَبُونَ، يُصْحَبُونَ) ⁷²⁶ve (فَصَمْنَا، قَصَمْنَا) ⁷²⁷ve (تَصِيرُ، تَصِيرُ) ⁷²⁸ misallerinde olduğu gibi sâd (ص) 'a benzer olarak gelse bu iki harfin lafız benzerliğinden sakınmak elzemdir. ⁷²⁹

Sâd (ص) harfi: Bu harften sonra (صَادِقِينَ) ⁷³⁰ kelimesindeki gibi elif (ا) gelirse sâd (ص) 'ı tefhîm ile edâ vâcib olur. Sâd (ص) 'dan sonra (اِصْطَفَى) ⁷³¹ örneğindeki gibi itbâk harflerinden biri gelirse o sâd (ص) 'ı kolay bir şekilde beyan etmek lâzımdır. Eğer (يَصْدُرُ) ⁷³² ve (أَصْدَقُ) ⁷³³ kelimelerindeki gibi sâd (ص) , sakın olup sonrasında dâl (د) vaki olursa sâd (ص) 'ı beyan etmek gerekir. Sâd (ص) 'dan sonra (حَرَصْتُ) ⁷³⁴ ve (حَرَصْتُ) ⁷³⁵ misallerinde olduğu gibi tâ (ت) gelse sâd (ص) 'ı izhâr ile okumak vâciptir. ⁷³⁶

Müellif eserinde bu harfe dair şu şekilde bazı uyarılarda bulunmuştur: “Ey kârî! Bil ki zamanımızda insanların bir kısmı zây (ز) , sîn (س) ve sâd (ص) harflerinin saffıra sıfatını gerektiği gibi edâ etmekten gafilidirler. Onlar bu harfleri hakkını vermeksizin ne şekilde olursa olsun okumaktadırlar. Bu ise hatadır ve bundan sakınmak gerekir ve zikredilen harfleri, hakkını vererek, tam bir gayretle okumak gereklidir. Zira Hakk'ın kelâmı belîğdir. Ayrıca

⁷²⁴ et-Tevbe, 9/109.

⁷²⁵ Yûnus, 10/54.

⁷²⁶ el-Kamer, 54/48.

⁷²⁷ ez-Zuhrûf, 43/32.

⁷²⁸ et-Tûr, 52/10.

⁷²⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 211-214; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 79b-79a.

⁷³⁰ el-Bakara, 2/23.

⁷³¹ Âl-i İmrân, 3/33.

⁷³² ez-Zilzâl, 99/6.

⁷³³ en-Nisâ, 4/122.

⁷³⁴ en-Nisâ, 4/129.

⁷³⁵ Yûsuf, 12/103.

⁷³⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 215-219; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 79a.

bu harfleri böyle önem vermeden okumak ağır bir kabahat ve büyük bir kötülüktür. Bunu iyice fehmet.”⁷³⁷

Zâ (ظ) harfi: Bu harften sonra (ظَالِمَةً)⁷³⁸ ve (ظَالِمِينَ)⁷³⁹ kelimele-
rindeki gibi elif (ل) vaki olursa zâ (ظ)’yı tefhîm ile edâ gerekir. Eğer
zâ (ظ)’dan sonra (أَنْقَضَ ظَهْرَكَ)⁷⁴⁰ ve (يَعْضُ الظَّالِمُ)⁷⁴¹ misallerindeki
gibi dâd (ض) gelirse iki harfi de ferden beyan etmek gerekir.
Zâ (ظ)’dan sonra (مَخْذُورًا)⁷⁴² ve (مَخْذُورًا)⁷⁴³ örneklerinde olduğu gibi zâl (ذ)
harfine müşâbih olarak gelirse o zâ (ظ)’yı tekit ile beyan etmek
gerekli olur. Bunun aynı sıra sakın zâ (ظ)’dan sonra (أَوْعَظْتَ)⁷⁴⁴
kelimesindeki gibi tâ (ت) gelirse zâ (ظ)’yı beyan etmek kârînin
üzerine vaciptir.⁷⁴⁵

Müellif, bu harfle ilgili bazı uyarı ve tavsiyelerde bulunmuş-
tur: “Bil ki zamanımızda insanların çoğu (ظ)’nın hakkını verme
hususunda acizdirler. Onlar, bu harfin cehr ve itbâk sıfatını
vermede ihtimam göstermez ve çabalamazlar. Yine onlar, bu
harfi ne şekilde olursa olsun tilâvet ederler. Özellikle de zan-
larıyla hareket eden bilgisizlerin edâlarında olan zâ (ظ)’lar gibi
okurlar. Bunların Vahy-i Belîğ’e yaptıkları şey büyük fenalıktır,
bunun dille anlatılması da mümkün değildir. Kelâm-ı Bârî’ye
böyle ezâ etmek hak mıdır? Allah’tan kork ve onun azabından
sakın.”⁷⁴⁶

Sâ (ث) harfi: Bu harften sonra (ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ)⁷⁴⁷ (ثَالِثَةُ)⁷⁴⁸ örneklerin-
deki gibi elif (ل) vaki olursa sâ (ث)’yı terkîk ile edâ etmek kârînin

⁷³⁷ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 79a-80b.

⁷³⁸ el-Hac, 22/48.

⁷³⁹ el-Bakara, 2/35.

⁷⁴⁰ el-İnşirâh, 94/3.

⁷⁴¹ el-Furkân, 25/27.

⁷⁴² el-İsrâ, 17/20.

⁷⁴³ el-İsrâ, 17/57.

⁷⁴⁴ eş-Şu’arâ, 26/136.

⁷⁴⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 220-222; Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 80b.

⁷⁴⁶ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 80b.

⁷⁴⁷ en-Necm, 53/20.

⁷⁴⁸ el-Mâide, 5/73.

üzerine vaciptir. Eğer sâ (ث) ⁷⁴⁹, (حَيْثُ تَقِفْتُمُوهُمْ) misalindeki gibi tekraren gelirse sâ (ث)'yı beyan etmek lâzımdır. ⁷⁵⁰ Müellife göre insanlar sâ (ث)'yı edâ etmekte ihtimam göstermezler. Onların çoğu bu harfi sîn (س) mahrecinden okurlar. Yine onlar, sâ (ث) harfinde bulunan mecâzî tefeşşîyi safıra sıfatıyla değiştirip bu harfi tamamıyla hece harfi olmaktan çıkarırlar. Oysa bu harfi özenle ve gerektiği şekilde okumak vaciptir. Hatta bu harfte lahna düşmekten de kaçınmak gerekir. ⁷⁵¹

Zâl (ذال) harfi: Bu harften sonra (ذَلِكَ) ⁷⁵² ve (ذَلِكَ) ⁷⁵³ kelimele-
rindeki gibi elif (ا) vâkî olursa zâl (ذ) harfini terkîk ile edâ etmek lâzımdır. Zâl (ذ) harfinden sonra (إِلَى الْأَذْقَانِ) ⁷⁵⁴ misalindeki gibi kâf (ق) gelirse zâl (ذ)'ı tekî ile beyan etmek gerekir. Zâl (ذ)'dan sonra (ذَرَأَكُمْ) ⁷⁵⁵, (يَذُرُّكُمْ) ⁷⁵⁶ ve (ذَرَأَكُمْ) ⁷⁵⁷ kelimelerindeki gibi kalın okunan bir harf gelirse zâl (ذ)'ı terkîk ile beyan etmek vacip olur. Eğer zâl (ذ) (ذِي الذِّكْرِ) ⁷⁵⁸ örneğindeki gibi tekerrür ederse onu izhâr ile beyan etmelidir. ⁷⁵⁹

Fâ (فا) harfi: Bu harften sonra (وَفَارَ التَّوْرُ) ⁷⁶⁰ örneğindeki gibi elif (ا) cârî olursa fâ (ف)'yı terkîk ile okumak lâzımdır. Fâ (ف) harfi (فَلَيْسَتْغَفُ) ⁷⁶² ve (أَنْ يُخَفِّفَ) ⁷⁶¹ lafızlarındaki gibi tekraren gelirse iki fâ (ف)'yı da ferden beyan etmek vâcibtir. ⁷⁶³

⁷⁴⁹ el-Bakara, 2/191.

⁷⁵⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 223; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 80b-80a.

⁷⁵¹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 80a.

⁷⁵² el-Bakara, 2/2.

⁷⁵³ en-Nisâ, 4/24.

⁷⁵⁴ Yâsîn, 36/8.

⁷⁵⁵ eş-Şûrâ, 42/11.

⁷⁵⁶ el-Mülk, 67/24.

⁷⁵⁷ en-Nahl, 16/13.

⁷⁵⁸ Sâd, 38/1.

⁷⁵⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 224-226; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 80a.

⁷⁶⁰ Hûd, 11/40.

⁷⁶¹ en-Nisâ, 4/28.

⁷⁶² en-Nisâ, 4/6.

⁷⁶³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 227-228; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 80a.

Bâ (با) harfi: Bu harften sonra ⁷⁶⁴(بَاسِطٌ) ⁷⁶⁵(بَارِكُمْ) ve ⁷⁶⁶(بَالِغٌ) ke-
limelerinde olduğu gibi elif (ا) vâkî olursa bâ (ب) 'yı terkîk ile
edâ etmek gerekir. Bâ ⁷⁶⁷(ب) ve ⁷⁶⁸(وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ) ⁷⁶⁹(ب) , (لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ)
örneklerindeki gibi tekerrür etse onu beyan ile okumak vaciptir.
Eğer bâ ⁷⁷⁰(عَبْرَةً) ⁷⁶⁹(ب) , (رَبُّوْهُ) gibi sakın olarak
gelirse onu da terkîk ile okumak gerekir.⁷⁷¹

Mîm (ميم) harfi: Bu harften sonra ⁷⁷²(بِمَا) ⁷⁷³(مَاءٍ) ve ⁷⁷⁴(وَمَا) ke-
limelerindeki gibi elif (ا) gelirse mîm (م) 'i terkîk ile okumak ge-
reklidir. Eğer mîm ⁷⁷⁵(م) , (هُمْ بِرَبِّهِمْ) ⁷⁷⁶(فَأَخَذُكُمُ بَيْنَهُمْ) ve ⁷⁷⁷(وَلَهُمْ مَا يَدْعُونَ) ⁷⁷⁸(وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ) örneklerinde olduğu
gibi sakın olursa onu izhar ile beyan etmek vaciptir. Yine sakın
mîm (م) 'e ⁷⁷⁷(وَلَهُمْ مَا يَدْعُونَ) ve ⁷⁷⁸(وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ) örneklerinde olduğu
gibi bir başka mîm (م) bitişirse idğamını beyan etmek lâzımdır.
Mîm (م) harfi ⁷⁷⁹(أَظْلَمُ مِمَّنْ) ⁷⁸⁰(وَاضْمُمْ) ve ⁷⁸¹(مِمَّنْ) kelimelerindeki gibi tek-
raren gelirse de bu mîm (م) 'leri beyan etmek elzemdir.⁷⁸¹

Vâv (واو) harfi: Bu harften sonra ⁷⁸²(وَاسِعٌ عَلِيمٌ) misalindeki
gibi elif (ا) gelirse vâv (و) 'ı terkîk ile edâ gereklidir. Vâv (و) 'ın
mâ-kabli ⁷⁸³(مِنْ خَوْفٍ) ve ⁷⁸⁴(وَلَا نُؤْمِ) örneklerindeki gibi meftûh

⁷⁶⁴ el-Bakara, 2/54.

⁷⁶⁵ el-Kehf, 18/18.

⁷⁶⁶ el-Mâide, 5/95.

⁷⁶⁷ el-Bakara, 2/20.

⁷⁶⁸ en-Nisâ, 4/36.

⁷⁶⁹ el-Mü'minûn, 23/50.

⁷⁷⁰ Yûsuf, 12/111.

⁷⁷¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 229-231; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 80a-81b.

⁷⁷² el-Bakara, 2/164.

⁷⁷³ el-Bakara, 2/59.

⁷⁷⁴ el-Bakara, 2/4.

⁷⁷⁵ el-Mü'minûn, 23/59.

⁷⁷⁶ el-Mâide, 5/48.

⁷⁷⁷ Yâsin, 36/57.

⁷⁷⁸ Yûnus, 10/40.

⁷⁷⁹ el-Bakara, 2/114.

⁷⁸⁰ Tâhâ, 20/22.

⁷⁸¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 232-234; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 81b.

⁷⁸² el-Bakara, 2/115.

⁷⁸³ el-Kureys, 106/4.

⁷⁸⁴ el-Bakara, 2/255.

gelirse vâv (و), harf-i lîn olur. Eğer vâv (و)'ın öncesi (أَعُوذُ)⁷⁸⁵ ve (مِنْ ذُنُوبِي)⁷⁸⁶ ifadelerindeki gibi mazmûm veya meksûr olursa vâv (و) harf-i med olur. Yine vâv (عَصَا وَكَانُوا)⁷⁸⁷ örneğindeki gibi sakın olup öncesi meftûh olsa ve sonrasında bir başka vâv (و) daha gelse idğamı tekit ile vaciptir. Bunun yanı sıra vâv (و) (لَهُوَ وَلَعِبًا)⁷⁸⁸ ve (لَوْأَ رُؤُسُهُمْ)⁷⁸⁹ misallerindeki gibi tekerrüren gelirse kârîye o harfi izhâr etmek vâcib elzemdir.⁷⁹⁰

Müellif, zikredilen son dört harfle ilgili şu şekilde bazı tembih ve tavsiyelerde bulunmuştur: “Ey tâlî! Bil ki zamanımızda insanlar fâ (ف), bâ (ب), mîm (م) ve vâv (و) harflerini gerektiği şekilde ve haklarını vererek edâ etmede ihtimam etmeyip onları ne yolla olursa olsun okurlar. Onlar, fâ (ف)'nın teeffûf sıfatını, bâ (ب)'nın cehr-i müşeddidesini, vâv (و)'ın ittisal sıfatını ve mîm (م)'in râcî' sıfatını tamamıyla ortadan kaldırırlar. Onların bu yaptıkları şüphesiz lahındır. Üstatlarımızın tilâvetini muhafaza eyle ve kiraatlerine muhalefetten sakın. Allah sırları en iyi bilendir.”⁷⁹¹

2.21. Sakin Nûn ve Tenvinin Hükümleri

Bu bölümde, sakin nûn ve tenvinin hükümlerinin neler olduğu zikredilecek, sonrasında bunlarla ilgili tecvid kuralları açıklanacaktır.

Lügatte ‘nûnlama’ mânâsına gelen tenvin, ıstilahta ise ‘iki üstün’, ‘iki esre’ ve ‘iki ötre’ olarak ifade edilen ve sadece isimlerin sonunda bulunan zâid nûn (ن)’a denmektedir. Tenvin, sonrasında gelen harfle bağlanırsa okunup, üzerinde durulması

⁷⁸⁵ el-Felak, 113/1.

⁷⁸⁶ el-İsrâ, 17/2.

⁷⁸⁷ el-Bakara, 2/61.

⁷⁸⁸ el-A'râf, 7/51.

⁷⁸⁹ el-Münâfikûn, 63/5.

⁷⁹⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 235-239; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 81b-81a.

⁷⁹¹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 81a.

halinde okunmaz. Sakin nûn ise harekeli olmayan cezm almış nûn (ن) 'a denilmektedir. Sakin nûn ve tenvin, kendilerinden sonraki harfe göre izhâr, ihfâ, iklâb ve idğâm adı verilen şekillerin birisiyle okunmaktadır.⁷⁹²

Müellif, tenvin ve sakin nûnu yukarıdaki açıklamaya benzer şekilde tarif etmiştir. Ona göre tenvin, Furkân-ı Hakîm'de bulunan, ismin sonuna eklenen ve okuyuşta ortaya çıkıp, hatta görülmeyen sakin bir nündür. Müellif, sakin nûnun ise tenvin-den farklı olarak lafızda da âşikâr olup, kelimenin sonunda ve ortasında bulunabildiğini zikretmiştir. Muhammed b. Mustafa, hayşûmdan çıkan, 'ğunne' denilen ve genizden cereyan eden sesin, sakin nûn ve tenvine tabi olduğunu söylemiştir. Ğunne'nin ne olduğunu bilmek isteyen kimsenin, tenvini veya sakin nûnu okuduğunda burnunu sıkmasını tavsiye eden müellif, bu şekilde ğunne sesinin çıkışının mümkün olamayacağını belirtmiş, meseleyi örneklendirerek, "Sen (عَنْكَ) ⁷⁹³ (بَلَدُ طَيْبَةٍ) ⁷⁹⁴ ve (مَنْكَ) ⁷⁹⁵ lafızlarını okurken burnunu sıkarsan, nûn ile tenvinin sesi bozuk bir şekilde çıkar." demiştir. Na'îmî, 29 Arabî harfin, sakin nûn ve tenvin hususunda beş kısma ayrıldığını ve bu beş maddeye eserin de değindiğini ifade etmiştir.⁷⁹⁶

2.21.1. İzhâr

Sözlük anlamı, 'açıklamak', 'beyan etmek' olan izhâr, ıstılahta 'her bir harfi ğunnesiz bir şekilde mahrecine göre çıkarmak', 'iki harfi ayırmak, birbirinden uzak tutmak' ya da 'sakin nûn veya tenvini âşikâr edip, ğunne sıfatlarını belli etmeden okumak' anlamlarına gelir. İzhâr harfleri elif (ا), hâ (ح), hâ (خ), 'ayn (ع), ğayn

⁷⁹² Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 161-162.

⁷⁹³ Sebe', 34/15.

⁷⁹⁴ el-Bakara, 2/120.

⁷⁹⁵ el-Mâide, 5/114.

⁷⁹⁶ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 81a-82b.

(غ) ve hâ (ه) olmak üzere altı tanedir. Buna göre tenvin ya da sakın nûn, bu altı harften önce gelirse izhâr edilerek okunur.⁷⁹⁷

Müellif, tilâvet esnasında iki harfin arasını ayırıp onları birbirinden uzak kılan şeye izhâr denildiğini, izhârın altı harfte bulunduğunu ve bunların esmâ-i şerîfin yani (اللَّهُ هَادٍ حَكِيمٌ غَفُورٌ خَالِقٌ مِنْ إِلَهِ) 798 (مِنْ هَادٍ), 799 (مِنْ حَكِيمٍ), 800 (مِنْ عِنْدٍ), 801 (مِنْ غَفُورٍ), 802 (مِنْ خَالِقٍ), 803 (مِنْ إِلَهِ) 808 ve ((عُتَاءٌ أَحْوَى), 804 (جُرْفٌ هَارٍ), 805 (غُفُورٌ حَلِيمٌ), 806 (جَنَّةٌ عَالِيَةٌ), 807 (مَاءٌ غَيْرٌ) 809 örneklerindeki gibi tenvin ile sakın nûnun bu harflerden birisiyle karşılaşması durumunda izhâr olacağını kaydetmiştir. İzhâr olunacak harflerin mahreçlerinin boğaz harflerinin mahrecinden uzak olduğunu, idğamın ise çoğu kelimada mahreçlerin yaklaşmasıyla gerçekleştiğini belirten Ebû Tâhir, harflerin mahreçlerinin birbirinden uzaklaşması durumunda izhârın vâcip olacağını söylemiştir. O, bazı üstatların, günne sıfatının tenvin ve sakın nûnda bâki olduğunu söylediklerini, meşâyıhın ekseriyetle dil bilginlerinin ise böyle bir durumda günnenin düşeceğini ifade ettiklerini ve kabul edilen görüşün de bu olduğunu dile getirmiştir.⁸¹⁰

⁷⁹⁷ Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 62.

⁷⁹⁸ el-Mâide, 5/73.

⁷⁹⁹ ez-Zümer, 39/23.

⁸⁰⁰ el-Fussilet, 41/42.

⁸⁰¹ Âl-i İmrân, 3/7.

⁸⁰² el-Fussilet, 41/32.

⁸⁰³ el-Fâtır, 35/3.

⁸⁰⁴ el-A'lâ, 87/5.

⁸⁰⁵ et-Tevbe, 9/109.

⁸⁰⁶ el-Bakara, 2/225.

⁸⁰⁷ el-Gâşiye, 88/10.

⁸⁰⁸ Muhammed, 47/15.

⁸⁰⁹ en-Nisâ, 4/35.

⁸¹⁰ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 82b-82a.

2.21.2. İhfâ

Lügatte ‘gizlemek’ anlamına gelen⁸¹¹ ihfâ, tecvid istilâhında ise ‘izhârla idğâmın arasında, ğunneli ama şeddesiz bir okuyuş’ şeklinde tarif edilmiştir. Şöyle ki ihfâ kuralının uygulamasında, izhâr ya da idğâm yapılmadığı gibi ğunneli okuyuşa dikkat edilir.⁸¹² tâ (ت), sâ (ث), cîm (ج), dâl (د), zâl (ذ), zây (ز), sîn (س), şîn (ش), sâd (ص), dâd (ض), tâ (ط), zâ (ظ), fâ (ف), kâf (ق) ve kâf (ك) harfleri ihfâ harfleridir ve sayıları 15’tir. Sakin nûn ya da tenvin, bu harflerden biriyle karşılaşırsa ihfâ gerçekleşir. Bununla beraber Eskicizâde, hâ (خ) ve ğayn (غ) harflerinde ihfânın câiz olduğunu söylemiştir.⁸¹³

Muhammed b. Mustafa, tenvin ile sakin nûnun kendilerinde gizlendiği 15 harfe ihfâ harfleri dendiğini, bunların tam ve nâkıs olmak üzere iki kısım olduğunu ifade etmiştir. O, tenvin ya da sakin nûndan sonra gelen harfin mahrecinin bu harflere yakın olması durumunda tam ihfâ, uzak olması durumunda ise nâkıs ihfâ olacağını söylemiştir. İhfâyla alâkalı, (أَنْ صَدُّكُمْ),⁸¹⁴ (مِنْ ذَلِكَ),⁸¹⁵ (الْمُنْذِرِينَ),⁸¹⁶ (فَمَنْ تَقَلَّتْ),⁸¹⁷ (فَذِيَّةٌ طَعَامٌ مِنْ) ve (فَوَاقٍ)⁸²⁰ misallerini getiren Na’îmî, ihfâ yapılacak harfte kendi mahreci ve ğunnesi olmak üzere iki mahreç bulunduğunu ve

⁸¹¹ Râzî, *Muhtâru’s-Sihâh*, 183; Muhammed Arabî el-Kabbânî, *Kifâyetü’l-müstefid fi ‘ilmi’l-kirâeti ve’t-tecvîd* (Beyrut: Dâru’l-Hayr, 1991), 37; Gavsânî, *‘İlmü’t-tecvîd*, 32; Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 107.

⁸¹² Kaysî, *el-Keşf*, 1/166-167; Cüreysî, *Nihâye*, 124; Mehmed Zihni, *el-Kavlü’l-sedîd fi ‘ilmi’t-tecvîd* (İstanbul: Dâru’t-Tibâati’l-Âmire, 1898), 75.

⁸¹³ Eskicizâde Seyyid Ali Mehdi b. Hüseyin Eskicizâde, *Terceme-i Dürr-i yetîm* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1837), 13; Ercan Çaylar, *Eskicizâde’nin Tecvid İlmine İlişkin Görüşleri ve Terceme-i Dürr-i Yetîm Adlı Eseri* (Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 39.

⁸¹⁴ el-Mâide, 5/2.

⁸¹⁵ el-Fecr, 89/22.

⁸¹⁶ el-Mâide, 5/60.

⁸¹⁷ eş-Şu’arâ, 26/194.

⁸¹⁸ el-Mü’minûn, 23/102.

⁸¹⁹ el-Bakara, 2/184.

⁸²⁰ Sâd, 38/15.

ihfâ yapılırken mahreçte genişleme olması nedeniyle tüm ağız harflerinin kuşatıldığını kaydetmiştir.⁸²¹

2.21.3. İklâb

İklâb, lügatte 'çevirmek' ve 'değiştirmek' gibi anlamlara gelirken, tecvid ıstılahında ise tenvinin ya da sakin nûnun bâ (ب) la karşılaştıklarında mîm (م) e çevrilmelerine, çevrilen bu harfin de ğunne ile okunmasına denir. (مِنْ بَقَلَهَا)⁸²² ve (لِيُنْبَذَنَّ)⁸²³ lafızları bu kâideye örnek gösterilebilir. İklâbın hükmü, kıraat imamlarının ittifakıyla vaciptir.⁸²⁴

Müellif, eserinde yukarıda zikredilen tarifi yinelemiş; iklâba (مِنْ بَعْدُ)⁸²⁶, (أَنْ بُرِكَ)⁸²⁵ ve (جُدَّ بِيضُ)⁸²⁸ ifadelerini örnek vermiştir. O, buna ek olarak mîm (م) ile nûn (ن) un ğunne ve cehr sıfatları yönünden kardeş olduklarını, bâ (ب) ile de mahreçte ortaklıklarının bulunduğunu söylemiş, bu sebeple nûn (ن) un bâ (ب) dan evvel gelmesi halinde idğâmın mümkün olmayacağını ve mîm (م) e kalb olunacağını ifade etmiştir.⁸²⁹

2.21.4. İdğâm-ı Me'a'l-Ğunne

Tenvin ya da sakin nûn, (يَمْنُو) harflerinden biriyle karşılaştığında idğâm-ı me'a'l-ğunne olur. Bu idğâm çeşidinde ğunneli okuma gereklidir. Bu ğunne, mîm (م) ile nûn (ن) da vacip iken, vâv (و) ile yâ (ي) da ise caizdir. İdğâm-ı me'a'l-ğunnede nâkıs idğâm vardır. Şöyle ki idğâm-ı nâkıs, müdğâmın zâtının yok

⁸²¹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 82a-83b.

⁸²² el-Bakara, 2/61.

⁸²³ el-Hümeze, 104/4.

⁸²⁴ Tuğral, *Kur'ân Tecvidi*, 48-49.

⁸²⁵ en-Neml, 27/8.

⁸²⁶ el-Bakara, 2/74.

⁸²⁷ el-Bakara, 2/33.

⁸²⁸ el-Fâtır, 35/27.

⁸²⁹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 83b.

olup, sıfatının bâkî kalmasına denir ki burada bu sıfat ğunnedir.⁸³⁰ Bu kurala, (أُمَّةٌ وَسَطًا) ⁸³² (بِمَاءٍ مَعِينٍ),⁸³¹ (مِنْ مَسَدٍ),⁸³³ ve (مِنْ يَوْمِهِم) ⁸³⁴ lafızları örnek gösterilebilir.⁸³⁵

Müellif, bu kâidenin üstteki kalıptan farklı olarak (يومن) harflerinde bulunduğunu zikretmiş; (مَاءٍ),⁸³⁷ (مِنْ مَاءٍ),⁸³⁶ (مِنْ نِعْمَةٍ),⁸³⁶ (فَمَنْ يَعْمَلُ) ⁸³⁸ (مُبَارَكًا),⁸³⁹ ve (مِنْ وَاقٍ),⁸⁴⁰ ifadelerini bu kurala örnek vermiştir. Zikredilen harflerin birbirlerine benzerliği olması sebebiyle idğâm olunduklarını kaydeden Na'îmî, nûn (ن) 'un idğâmının, misleynin bir araya gelmesinden, vâv (و) ile yâ (ي) 'nın idğâmlarının benzerlikten yani tenvin ile sakın nûnda olan olan ğunnenin medd-i lîne benzer olmasından, mîm (م) 'in idğâmının ise tenvin ile sakın nûnun ğunnesine yakınlığından kaynaklandığını söylemiştir. O, sakın nûn ile vâv (و) ya da yâ (ي) 'nın, (فَنُونَ),⁸⁴² (صِنُونٍ),⁸⁴¹ (الدُّنْيَا),⁸⁴³ ve (بُنْيَانٍ),⁸⁴⁴ kelimelerinde olduğu üzere aynı kelimedede bulunması durumunda idğâmın câiz olmayacağını,⁸⁴⁵ çünkü bu durumda onların muzâ'a fâ benzer

⁸³⁰ Müberra Cantürk, *Şaban b. Mustafa'nın (ö. 1097/1686) Kitabı Güzide fi İlmi't-Tecvîd Adlı Eserinin Tenkitli Neşri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 56-57.

⁸³¹ et-Tebbet, 111/5.

⁸³² el-Mülk, 67/30.

⁸³³ el-Bakara, 2/143.

⁸³⁴ ez-Zâriyât, 51/60.

⁸³⁵ Ramazan Öz, *Mehmed Zihni Efendi'nin İlmi Şahsiyeti, Kıraat İlmine Katkısı, Tecvid İlmi Açısından el-Kaolü's-Sedîd fi İlmi't-Tecvid Adlı Eserin Değerlendirilmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 144.

⁸³⁶ el-Leyl, 92/19.

⁸³⁷ el-Bakara, 2/164.

⁸³⁸ Kâf, 50/9.

⁸³⁹ ez-Zilzâl, 99/7.

⁸⁴⁰ er-Ra'd, 13/34.

⁸⁴¹ el-Bakara, 2/85.

⁸⁴² er-Ra'd, 13/4.

⁸⁴³ el-En'âm, 6/99.

⁸⁴⁴ es-Saff, 61/4.

⁸⁴⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 265; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 199; Dokgöz, *el-Mar'aşî ve Cühdü'l-Mukill*, 81.

olacaklarını belirtmiştir. Kettânîzâde, (يَسْ وَالْقُرْآنِ)⁸⁴⁶ ve (نَ وَالْقَلَمِ)⁸⁴⁷ misallerindeki gibi sakin nûn ile vâv (و) 'ın ayrı kelimelerde bulunması halinde ise izhârın da idğâmın da caiz olduğunu fakat Hafs için izhârın sahîh olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴⁸ Ebû Tâhir, eserinde bu son kuralla ilgili zarif bir nükte paylaşmıştır: “Sakin nûn ile vâv (و) ayrı kelimede bitişirlerse kurala göre idğâm olunmaları gereklidir, Hafs neden burada izhârı tercih etti diye sorulacak olursa cevabı şudur: Hecâ harflerine (hurûf-i mukattaa)⁸⁴⁹ hak olan üzerlerine vakftır. Bir birleşme olmamasından dolayı bu harflerin vaslı dahi vakf niyetiyledir. Burada da vakfın hükmünü verip izhâr etmişlerdir.”⁸⁵⁰

Muhammed b. Mustafa'ya göre kurrâlar vâv (و) ile yâ (ي) 'da bulunan günnenin, müdğâmın günnesi olması hususunda ittîfak etmişlerdir. Burada nûn (ن) 'da olan günne müdğâmün fihîn (idğâm olunanın) günnesidir. Ancak mîm (م) 'deki gunnede ihtilâf vardır. Bazısı buna nûn (ن) 'un günnesidir bazısı da mîm (م) 'in günnesidir, demişlerdir. Doğru olan ikincisidir.”⁸⁵¹

2.21.5. İdğâm-ı Bilâ-Ğunne

Sakin nûn ve tenvinin ardından (مِنْ رَبِّكَ)⁸⁵² ve (وَيْلٌ لِّكَ)⁸⁵³ misallerindeki gibi râ (ر) ve lâm (ل) 'dan biri gelecek olursa idğâm-ı bilâ günne olur. Tenvin ya da sakin nûn, sonralarında gelen bu iki harften birine katılarak günnesiz olarak okunur. Bu idğâm,

⁸⁴⁶ Yâsîn, 36/1-2.

⁸⁴⁷ el-Kalem, 68/1.

⁸⁴⁸ Bu lafızları İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Hafs, Hamza ve Kalûn izhârla okumuşlar, diğer imamalar ise günneyle idğâm etmişlerdir. Bk. Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 322; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 240.

⁸⁴⁹ Hecâ harflerine 'hurûf-i mukattaa' denilmesiyle alakalı bk. M. Zeki Duman - Mustafa Altundağ, “Hurûf-i Mukattaa”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/402.

⁸⁵⁰ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 83b-83a.

⁸⁵¹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 83a-84b.

⁸⁵² el-Bakara, 2/147.

⁸⁵³ el-Hümeze, 104/1.

tam idğâma örnektir.⁸⁵⁴ Ebû Tâhir, kendisinde ğunne bulunmadığı için bu idğâma ‘idğâm-kâmil’ isimlendirilmesi yapıldığını kaydetmiştir. Na’îmî, bu kurala (مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ)⁸⁵⁵ ve (مِنْ رَبِّكُمْ)⁸⁵⁶ (هُدًى لِلنَّاسِ)⁸⁵⁷ lafızlarını örnek vermiştir.⁸⁵⁸

2.22. İdğâm

Lügatte ‘katmak’ anlamına gelen idğâm, ıstılahta ise ‘birbirinin misli olan, mahreçleri bir olup sıfatları farklı olan ya da mahreç veya sıfat yönünden yakınlığı bulunan iki harfi birbirine katmak’ şeklinde tarif edilmiştir.⁸⁵⁹ Burada ilk ve sakın olan harfe ‘müdğâm’, ikinci ve harekeli harfe ise ‘müdğamün fih’ denmektedir. Bu iki harf, aynı kelimedede birleşirlerse şeddeli biçimde yazılırlar.⁸⁶⁰

İdğâm, idğâm-ı kâmil ve idğâm-ı nâkıs olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan idğâm-ı kâmil, (وَدَّتْ طَائِفَةٌ)⁸⁶¹ lafzındaki gibi idğâm sırasında sadece müdğamün fihin ses ve sıfatını belirginleştirmek suretiyle yapılan idğâmdır. İdğâm-ı nâkıs ise (أَحَطْتُ)⁸⁶² kelimesindeki gibi müdğamı sıfat cihetiyle değil, yalnız zatı yönünden müdğamün fihe dercetmek yani müdğamın sesini az da olsa belirgin olarak okumaktır.⁸⁶³

Kettânîzâde, idgamın üç kısım olduğunu ve bunların inceleneyeceğini ifade etmiştir.⁸⁶⁴

⁸⁵⁴ Sarı, *Kur’ân-ı Kerîm’i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 91.

⁸⁵⁵ el-Hadîd, 57/21.

⁸⁵⁶ el-Fetih, 48/29.

⁸⁵⁷ el-Bakara, 2/185.

⁸⁵⁸ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 84b.

⁸⁵⁹ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 175.

⁸⁶⁰ Mehmed Zihni, *el-Kavlü’l-sedîd*, 57-58.

⁸⁶¹ Âl-i İmrân, 3/69.

⁸⁶² en-Neml, 27/22.

⁸⁶³ Ünlü, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvidi*, 67.

⁸⁶⁴ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 84b. İdğâm-ı me’a’l-ğunne ve idğâm-ı bilâ-ğunne kuralları, tenvin ve sakın nûn ile ilgili olduğundan idğâm bahsinde değil, ‘Sakın nûn ve Tenvinin Hükümleri’ başlığı altında incelenmiştir.

2.22.1. İdğâm-ı Misleyn

Arap alfabesindeki harflerden birisi, (رَبِحْتُ تَجَارْتُهُمْ)⁸⁶⁵ ve (مِنْ)⁸⁶⁶ misallerinde olduğu gibi sakın iken müteharrik olan misline uğrarsa buna 'idğâm-ı misleyn' denir.⁸⁶⁷ Birbirine uğrayan aynı harfler, mîm (م) ya da (ن)'dan biri olursa 'idğâm-ı misleyn me'a'l-ğunne', bu ikisinin dışındaki harfler olursa 'idğâm-ı misleyn bilâ-gunne' şeklinde isimlendirilir.⁸⁶⁸

Na'îmî, (رَبِحْتُ تَجَارْتُهُمْ)⁸⁶⁹ ve (أَوْوَا وَنَصَرُوا)⁸⁷⁰ lafızlarını idğâm-ı misleyn'e örnek vermiş, mîm-i sakının üç durumundan burada bahsetmiştir. O, mîm-i sakinin mîm (م)'e uğraması durumunda 'idğâm-ı misleyn me'a'l-ğunne', (عَلَيْهِمْ يَكْأُسُ)⁸⁷¹ örneğindeki gibi bâ (ب) harfine bitişmesi halinde ihfâ ve (هُمْ فِيهِ)⁸⁷² ifadesindeki gibi, bâ (ب) ve mîm (م) dışındaki harflere uğraması durumunda ise izhar olacağını söylemiştir.⁸⁷³

2.22.2. İdğâm-ı Mütecâniseyn

Mahreçleri bir, sıfatları farklı iki harften birinci ve sakın olanın, ikinci ve müteharrik olana katılarak okunmasına denir.⁸⁷⁴ Bu idğâmın üç çeşidi bulunmaktadır ki bunlar aşağıda incelenecektir.

Tâ (ت), dâl (د) ve tâ (ط)'daki idğâm, kendi içinde dört kısma ayrılır ki birincisi, (أَنْقَلَبْتُ دَعْوَا اللَّهِ)⁸⁷⁵ misalindeki gibi sakın tâ (ت)'nın

⁸⁶⁵ el-Bakara, 3/16.

⁸⁶⁶ er-Rahmân, 55/15.

⁸⁶⁷ Cantürk, Şaban b. Mustafa'nın Güzide'si, 57.

⁸⁶⁸ Önder, Harflerin Mahreç ve Sıfatları, 236-237.

⁸⁶⁹ el-Bakara, 3/16.

⁸⁷⁰ el-Enfâl, 8/74.

⁸⁷¹ es-Sâffât, 37/45.

⁸⁷² el-A'râf, 7/139.

⁸⁷³ Na'îmî, Tezhîbü't-tilâve, vr. 84b; Çetin, Kur'ân Okuma Esasları, 182.

⁸⁷⁴ Mehmed Zihni, el-Kavlü'l-sedîd, 61; Gavsânî, 'İlmü't-tecvîd, 104; Dağdeviren, Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid, 100.

⁸⁷⁵ el-A'râf, 7/189.

müteharrik dâl (د)‘a idğâmıdır. İkincisi, (لَقَدْ تَابَ)⁸⁷⁶ örneğindeki gibi sakın dâl (د)‘ın harekeli tâ (ت)‘ya idğâmıdır. Üçüncüsü, (وَدَّتْ طَائِفَةٌ)⁸⁷⁷ de görüldüğü üzere, sakın tâ (ت)‘nın müteharrik tâ (ط)‘ya idğâmıdır. Dördüncüsü ise (أَحَطْتُ)⁸⁷⁸ örneğindeki gibi sakın tâ (ط)‘nın harekeli tâ (ت)‘ya idğâmıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de, sakın tâ (ط)‘nın müteharrik dâl (د)‘a idğâmına dair örnek yer almamaktadır. Sâ (ث), zâl (ذ) ve zâ (ظ)‘daki idğâm da kendi içinde iki kısma ayrılır: Bunların ilki, (يُهَيِّئْ ذَلِكَ)⁸⁷⁹ misalindeki gibi sakın sâ (ث)‘nın harekeli zâl (ذ)‘a idğâmıdır. İkincisi ise (إِذْ ظَلَمْتُمْ)⁸⁸⁰ örneğindeki gibi sakın zâl (ذ)‘in müteharrik zâ (ظ)‘ya idğâmıdır. Bâ (ب) ve mîm (م)‘deki idğâm da ise bâ (ب), sakın olarak harekeli mîm (م)‘den önce gelmelidir. Mevzubahis iki harfin idğâmına dair Kur’ân’da sadece bir örnek bulunmaktadır. O da (بَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا)⁸⁸¹ lafzıdır.⁸⁸²

Müellif, yukarıda zikredildiği üzere idğâm-ı mütecâniseyni üçe ayırmış, tâ (ت), dâl (د) ve tâ (ط) için (فَدْتَبَيَّنَ)⁸⁸³ ve (وَقَالَتْ طَائِفَةٌ)⁸⁸⁴ örneklerini, sâ (ث), zâl (ذ) ve zâ (ظ) için (يُهَيِّئْ ذَلِكَ)⁸⁸⁵ ve (إِذْ ظَلَمْتُمْ)⁸⁸⁶ ifadelerini ve bâ (ب) ve mîm (م) için de (ارْكَبْ مَعَنَا)⁸⁸⁷ misallerini zikretmiştir.⁸⁸⁸

2.22.3. İdğâm-ı Mütekâribeyn

Mahreç ve sıfatları birbirine yakın olan iki harften, sakın

⁸⁷⁶ et-Tevbe, 9/117.

⁸⁷⁷ Âl-i İmrân, 3/69.

⁸⁷⁸ en-Neml, 27/22.

⁸⁷⁹ el-A’râf, 7/176.

⁸⁸⁰ ez-Zuhrûf, 43/39.

⁸⁸¹ Hûd, 11/42.

⁸⁸² Tuğral, *Kur’ân Tecvidi*, 56-57.

⁸⁸³ el-Bakara, 3/256.

⁸⁸⁴ Âl-i İmrân, 3/72.

⁸⁸⁵ el-A’râf, 7/176.

⁸⁸⁶ ez-Zuhrûf, 43/39.

⁸⁸⁷ Hûd, 11/42.

⁸⁸⁸ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 84b-84a.

durumda olan birinci harfin müteharrik olan ikinci harfe katılmasına denir. Bu idğâmın iki çeşidi bulunmaktadır. İlki, (قُلْ رَبِّ) ⁸⁸⁹ lafzındaki gibi sakın lââm (ل) 'ın harekeli râ (ر) 'ya bitişmesiyle oluşan idğâmdır. İkincisi ise (أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ) ⁸⁹⁰ ifadesinde görüldüğü üzere, sakın kâf (ق) 'ın müteharrik kâf (ك) 'a idğâmıdır. ⁸⁹¹ Kettânîzâde, bu bilgilere ilâveten, lââm (ل) ve râ (ر) 'nın idğâmına (بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ) ⁸⁹² lafzını örnek göstermiştir. ⁸⁹³

2.23. Lâm-ı Ta'rîf

İsimlerin başında bulunan, nekre (belirsiz) bir kelimeyi mârife (belirli) kılan, elif (ا) ve lââm (ل) dan mürekkep takıya denir. Bu (ل) takısındaki lââm (ل), sonrasında gelen şemsî ya da kamerî denilen harflere göre izhâr veya idğâm edilerek okunur. ⁸⁹⁴ Ebû Tâhir, eserinin bu bölümünde lââm-ı ta'rîf ile idğâm ve izhâr olunan harflerin açıklanacağını ifade etmiştir. ⁸⁹⁵

2.23.1. İdğâm-ı Şemsiyye

Lâm-ı tarifteki lââm (ل) 'ın, kendisinden sonra gelen ve (تُبْنُ) ⁸⁹⁶ ifadesinde yer alan 14 harften birisiyle idğâm edilmesine denmektedir. Bu 14 harf, lââm (ل) ile idğâm edildiğinde ⁸⁹⁶ misalinde görüldüğü üzere şeddeli olarak okunur. Lâm-ı tariften sonraki harf nûn (ن) olursa idğâm-ı şemsiyye me'a'l-ğunne, kalan 13 harf olursa idğâm-ı şemsiyye bilâ-ğunne söz konusu olur. ⁸⁹⁷

Kettânîzâde, bu kuralın (ثَوَابَ دَاءٍ زَانَهُ ذُو شَفَارَ مَاءٍ سَهْمٍ صَائِبٍ لَحْظُهُ نَائِبَةٌ) ⁸⁹⁷

⁸⁸⁹ el-Mü'minûn, 23/93.

⁸⁹⁰ el-Mürselât, 77/20.

⁸⁹¹ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 242.

⁸⁹² en-Nisâ, 4/158.

⁸⁹³ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 84a.

⁸⁹⁴ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 243.

⁸⁹⁵ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 84a.

⁸⁹⁶ eş-Şems, 91/1.

⁸⁹⁷ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kiraat*, 193-194.

(ظَلُمَ طَبِيبٌ ضِفَا) kelimelerinin ilk harfleri olan on üç harfle⁸⁹⁸ alakalı olduğunu söylemiş ve idğâm-ı şemsiyyeye (900, 899 (النَّوَابِ), 900 (النَّوَابِ), 901 (النَّاسِ), 902 (الزَّائِي), 903 (الذَّاكِرِينَ) (الشَّرَابِ) 905 ve 904 (الدَّارِ))⁹⁰⁴ lafızlarını örnek göstermiştir. O, lââm-ı ta'rîfin, öncesinde geldiği bu harflerin yanında, güneşin doğuşunda yıldızların kaybolduğu gibi kaybolduğunu ifade etmiştir.⁹⁰⁶

2.23.2. İzhar-ı Kameriyye

Arap alfabesindeki 14 harf, kamerî harfleri ifade etmektedir. (إِنِّعَ حَجَّكَ وَ حَفَّ عَقِيمُهُ) ifadesinde⁹⁰⁷ yer alan bu harflerden biri, (الْفَرْقَانِ)⁹⁰⁸ kelimesindeki gibi lââm-ı ta'rîften sonra gelirse lââm (ل), sakın ve açık bir şekilde okunur. Buna da izhâr-ı kameriyye (kamerî izhâr) denir.⁹⁰⁹

Muhammed b. Mustafa, üstteki bilgilere ek olarak izhâr-ı kameriyyeye dair (وَالْقَمَرِ)⁹¹⁰ ve (وَالْقُرْآنِ)⁹¹¹ örneklerini vermiş, lââm-ı ta'rîfin bu harflere bitişmesi durumunda ayın or-

⁸⁹⁸ Bazı ulemâ, ل' şemsi harflerden saymamış, idğâm-ı şemsiyye harflerinin sayısının 13 olduğunu söylemişlerdir. Bk. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/457; Ebü'l-'Alâ' el-Hasen b. Ahmed el-Attâr el-Hemedânî, *et-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd* (Amman: Dâr-u Ammâr, 2000), 299; Kurtubî, *el-Muvaddah*, 98; Eskicizâde, *Terceme-i Dürr-i yeğim*, 12; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 245.

⁸⁹⁹ en-Nahl, 16/59.

⁹⁰⁰ el-Kehf, 18/31.

⁹⁰¹ er-Ra'd, 13/24.

⁹⁰² en-Nâs, 114/1.

⁹⁰³ en-Nûr, 24/3.

⁹⁰⁴ el-Ahzâb, 33/35.

⁹⁰⁵ el-Kehf, 18/29.

⁹⁰⁶ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 84a.

⁹⁰⁷ Kabbânî, *Kifâyetü'l-müstefid*, 47.

⁹⁰⁸ el-Enbiyâ, 21/48.

⁹⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/222; Kabbânî, *Kifâyetü'l-müstefid*, 46; Gavsânî, 'İlmü't-tecvîd, 103; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 90.

⁹¹⁰ el-Hicr, 15/87.

⁹¹¹ İbrâhîm, 14/33.

⁹¹² el-'Asr, 103/1.

taya çıkışında yıldızların kaybolduğu gibi âşikâre okunacağını belirtmiştir.⁹¹³

2.24. Med ve Kasrın Hükümleri

Med kelimesi sözlükte 'uzatmak', 'çekmek' ve 'ziyade etmek' gibi anlamlara gelirken, kasr ise 'kısa yapmak', 'hapsetmek', 'men etmek' mânâlarını taşır. İstilahta ise hurûf-i med ya da hurûf-i linden birisiyle sesi uzatmaya med denirken, med harfini ziyadesiz şekilde tabî meddi üzere bırakmaya kasr denir. Hurûf-u med (med harfleri), elif (ل), vâv (و) ve yâ (ي) harfleri olmak üzere üçtür.⁹¹⁴ Sebeb-i med (med sebepleri) ise 'sükûn' ve 'hemze' olmak üzere ikidir. Bunlar, aslî medden (medd-i tabî'î) daha fazla uzatmayı gerektiren sebeplerdir.⁹¹⁵

Bu bölümde med ve kasrın hükümlerinin beyan edileceğini ifade eden Na'îmî, meddin, tabî'î ve 'ârîzî olmak üzere iki kısım olduğunu, bunlara aslî med ve fer'î med de dendiğini kaydetmiştir. Kettânîzâde, med harfleri ve sebepleri ile ilgili yukarıda beyan edilenlerin aynını eserinde zikretmiştir.⁹¹⁶

2.24.1. Medd-i Aslî (Medd-i Tabî'î)

Med harfleri olarak bilinen elif (ل), vâv (و) ve yâ (ي) harflerinin, doğal halleri ile okunmasına 'aslî med' denir. Bu üç harf, sonrasında geldikleri harfi bir elif yani iki hareke miktarı uzatırlar.⁹¹⁷

⁹¹³ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 84a-85b.

⁹¹⁴ Karaçam, *Kur'ân Tîlâvetinin Esasları*, 247-248.

⁹¹⁵ Kaysî, *el-Keşf*, 1/45; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/302; Dimyâtî, *el-İthâf*, 1/157; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 67.

⁹¹⁶ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 85b.

⁹¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 54; Alataş, *Mustafa b. Ali ve Risâle-i Tecvîd*, 94.

Muhammed b. Mustafa, (مَا لَا) ⁹²⁰, (دِينِي) ⁹¹⁹, (فِي) ⁹¹⁸, (أَعُوذُ) ⁹²¹ ve (أَبْدًا) ⁹²² misallerindeki gibi bir kelimedede sadece harf-i med bulunması durumunda buna medd-i tabi'î denildiğini ifade etmiştir. O, Araplar'ın fıtratı ile alakalı olduğu için buna tabi'î med dendiğini, medd-i aslînin bir elif miktarı med olduğunu ve ıstılahta buna 'kasr' adı verildiğini ⁹²³ kaydetmiştir. ⁹²⁴

2.24.2. Medd-i Fer'î

Bu başlık altında zikredilecek meseleleri bilmek için öncelikle yukarıda zikredilmiş olan med sebeplerini (hemze ve sükûn) bilmek gerekmektedir. Müellif, iki ya da üç elif miktarı medde fer'î med dendiğini zikretmiştir. ⁹²⁵

2.24.2.1. Medd-i Muttasıl

Bir kelimedede med harflerinden birinin ardından med sebeplerinden hemze gelirse buna medd-i muttasıl denir. 'Bitişik med' anlamına gelen bu kural, hükmünden dolayı 'vacip med' ismiyle de zikredilmektedir. Kurrâların görüş farklılıkları sebebiyle 2, 3, 4 veya 5 elif miktarı uzattıkları bu meddi, vacip oluşu sebebiyle 1 elif miktarı uzatan olmamıştır. Medd-i muttasıl, kıraat-i Âsım ve rivâyet-i Hafs'a göre en az 2, en fazla 4 elif miktarı uzatılmaktadır. ⁹²⁶

Ebû Tâhir, medd-i muttasıla alakalı üstte geçen tarifi zikret-

⁹¹⁸ el-Mü'minûn, 23/97.

⁹¹⁹ el-Bakara, 2/10.

⁹²⁰ ez-Zümer, 39/14.

⁹²¹ Hûd, 11/29.

⁹²² el-Kehf, 18/3.

⁹²³ Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-sedid*, 43; Öz, Mehmed Zihni, 113.

⁹²⁴ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 85b.

⁹²⁵ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 85b; Mustafa Atilla Akdemir, "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 23.

⁹²⁶ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 143-144.

tikten sonra (هَوَاءٌ)⁹²⁷, (السَّمَاءُ)⁹²⁸ ve (سَوَاءٌ)⁹²⁹ kelimelerini bu kurala örnek göstermiş, medd-i muttasılda kasrın caiz olmadığını ve kasrın lahn olduğunu belirtmiştir.⁹³⁰

2.24.2.2. Medd-i Munfasıl

Med harflerinden birinin ardından başka kelimedede med sebeplerinden hemze gelirse buna medd-i munfasıl denir. Kurrâ, bu meddin ziyadesi hususunda ihtilaf ettiğiinden, medd-i munfasılın hükmü caiz kabul edilmiştir.⁹³¹ Âsım hazretleri, bu meddi 4 elif miktarı uzatarak okumuştur.⁹³²

Müellif, bir kelimedede harf-i med ve sonrasında sebab-i medden hemze gelirse buna medd-i munfasıl denileceğini, burada harf-i meddin takdîren ya da zâhiren gelmesinin durumu değiştirmeyeceğini ifade etmiştir. O, (يَأْيُهَا)⁹³⁴, (مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا)⁹³³, (بِمَا أَنْزَلَ)⁹³⁵ ve (أَبْنَى أَخَافُ)⁹³⁶ lafızlarını bu kurala örnek göstermiştir. Hafs'ın bu meddi ve medd-i muttasıl iki buçuk elif uzattığını⁹³⁷ kaydeden Na'îmî, bazı kimselerin ise medd-i munfasıl dört elif miktarı med ettiğini söylemiştir. Bu meddin daha fazla uzatılmaması gerektiğini belirten müellif, kabul edilen görüşün ilk görüş olduğunu ifade etmiştir.⁹³⁸

⁹²⁷ er-Rûm, 30/25.

⁹²⁸ İbrâhîm, 14/43.

⁹²⁹ el-Bakara, 2/6.

⁹³⁰ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 85b-85a.

⁹³¹ Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, 50; Bayır, *Hamza Hüdâî ve Tecvîd-i Edâiyye*, 81.

⁹³² Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 79.

⁹³³ el-Bakara, 2/285.

⁹³⁴ el-Bakara, 2/255.

⁹³⁵ Âl-i İmrân, 3/149.

⁹³⁶ el-En'âm, 6/15.

⁹³⁷ Cüreysî, *Nihâye*, 177-180.

⁹³⁸ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 85a. Müellifin görüşünün aksine, medd-i munfasılın Verş ve Hamza kıraatlerinde 4 elif miktarından fazla ve 5 elif (6 hareke) uzatılması gerektiğine dair görüşler vardır. Bk. Akdemir, "Med Mertebeleri", 34-35; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 260.

2.24.2.3. Medd-i Lâzım (Meddü'l-Hac)

Harf-i medden sonra med sebeplerinden sükûn-u lâzımın gelmesiyle ortaya çıkan meddir. Kıraat imamlarının tamamı, vacip olan bu meddin dört elif miktarı uzatılması hususunda aynı görüştedirler. Şuna da değinmek gerekir ki medd-i lâzım, kendi içinde dört kısımda incelenmiştir.⁹³⁹

Kettânîzâde, medd-i lâzımın üstte bahsedilen dört çeşidini eserinde örnekleriyle kısaca açıklamıştır. O, (كَافَّةً)⁹⁴⁰, (ذَاتُهُ)⁹⁴¹ ve (الضَّالِّينَ)⁹⁴² örneklerini vererek bunların ilkinde kelime-i müsekkel, (الرَّحْمَنِ)⁹⁴³ misalindeki gibi ikincisine kelime-i muhaffef, (الْمِ)⁹⁴⁴ in lââm (لِ) 'nda olduğu gibi üçüncüsüne harf-i müsekkel ve (نِ)⁹⁴⁵, (يَسِ)⁹⁴⁶ ve (الْمِ) 'in mîm (مِ) 'inde görüldüğü üzere dördüncüsüne de harf-i muhaffef dendiğini söylemiştir. Müellif, medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl da zikrettiklerine benzer şekilde medd-i lâzım konusunda da Mekki'nin görüşünü esas alarak kurrâların tamamının bunu üç elif miktarı med ettiklerini kaydetmiştir.⁹⁴⁷

2.24.2.4. Medd-i 'Ârız

Bir harf-i medden sonra sebeb-i medden sükûn-u ârız gelmesi durumunda 'medd-i ârız' olur.⁹⁴⁸ Sükûn-u ârız, bir kelimedeki son harfte durulunca var olan, bu harfin vasledilmesi halinde ise ortadan kalan sükûna denir. Bu sükûn-u ârızın bulunduğu harfteki hareke üstünse 3 (tûl, tevassut, kasr), esreyse 4 (tûl,

⁹³⁹ Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 50-51.

⁹⁴⁰ et-Tevbe, 9/36.

⁹⁴¹ en-Neml, 27/82.

⁹⁴² el-Vâkı'a, 56/92.

⁹⁴³ Yûnus, 10/91.

⁹⁴⁴ el-Bakara, 2/1.

⁹⁴⁵ el-Kalem, 68/1.

⁹⁴⁶ Yâsin, 36/1.

⁹⁴⁷ Cüreysî, *Nihâye*, 182; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 85a; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 200-201.

⁹⁴⁸ Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-sedîd*, 52; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 79.

tevassut, kasr, kasr ile revm), ötreys 7 vecihten (tûl, tevassut, kasr, tûl ile işmâm, tevassut ile işmâm, kasr ile işmâm, kasr ile revm) biriyle okumak caiz olur ki buna göre medd-i ârızın hükmü caizdir.⁹⁴⁹

Müellif, medd-i ârızın tarifini yaptıktan sonra sonra yukarıda zikredilen vecihleri örnekleriyle şu şekilde açıklamıştır: Eğer kelimenin sonu (صَادِقِينَ)⁹⁵⁰ kelimesindeki gibi meftûh olursa üç vecih caiz olur: Tûl, tevassut ve kasr. Eğer kelimenin sonu (وَلَا يُنْقَضُونَ)⁹⁵¹ örneğindeki gibi meksûr olursa dört vecih caizdir: Tûl, tevassut, kasr ve revm. Eğer kelimenin sonu (وَلَا يَكْأُذُّبِينَ)⁹⁵² ifadesindeki gibi mazmûm olursa yedi vecih câiz olur: Tûl, tevassut, kasr, tûl ile işmâm, tevassut ile işmâm, kasr ile işmâm ve revm. Tûl, üç; tevassut, iki ve kasr bir eliften ibarettir.⁹⁵³ Burada zikri geçen işmâm, sükûndan sonra dudakları yummaya denir ve sadece zamme harekede cârîdir.⁹⁵⁴ Revm ise harekenin ihtilâsına yani gizli bir sesle harekeyi belirtmeye denir.⁹⁵⁵ Bu, zamme ve kesrada bulunur.⁹⁵⁶

2.24.2.5. Medd-i Lîn

(نَوْمٍ)⁹⁵⁷ ve (خَوْفٍ)⁹⁵⁸ kelimelerindeki gibi mâ-kablindeki harf fethalı olan sakin vâv (و) ve yâ (ي) harflerine lîn harfleri denir. Bu harflerden sonra sükûn gelmesi durumunda ise medd-i lîn

⁹⁴⁹ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 219-220.

⁹⁵⁰ el-Bakara, 2/23.

⁹⁵¹ Yâsîn, 36/23.

⁹⁵² ez-Zuhrûf, 43/52.

⁹⁵³ Ahmed b. Ahmed Muhammed Abdullah et-Tavîl, *Teysîru 'ilmi't-tecvîd* (Riyad: Dâru İbni Huzeyme, 2000), 109; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 204.

⁹⁵⁴ Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 54.

⁹⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/121.

⁹⁵⁶ Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, 171; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 85a-86b; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 222.

⁹⁵⁷ el-Bakara, 2/255.

⁹⁵⁸ el-Kureys, 106/4.

olur. Meryem sûresinin başındaki (كَيْلَعَصَ)⁹⁵⁹ ve Şûrâ'daki (عَسَقَ)⁹⁶⁰ âyetlerindeki 'ayn (ع) harfleri bu kurala örnektir. Sükûn-u lâzım ile var olan bu medlerde tûl ve tevassut olmak üzere iki vecih caizdir. Medd-i lîn, (وَالصَّيْفِ)⁹⁶¹ ve (وَجَعَلَ اللَّيْلَ)⁹⁶² ve (وَلَا نَوْمَ)⁹⁶³ örneklerinde görüldüğü üzere sükûn-u ârız ile meydana gelirse, medd-i ârız kuralında olduğu gibi son harfin harekesine göre 3 şekilde okunması câiz olur.⁹⁶⁴

Kettânîzâde, bu kaideyle ilgili üstte verilen açıklamaların aynısını zikretmiş, sükûn-u ârız ile meydana gelen medd-i lîne üstte geçen kelimelere ilaveten (الطَّيْرِ)⁹⁶⁵ kelimesini örnek göstermiştir.⁹⁶⁶

2.25. Harf ve Harekenin Öncelik Bahsi

Kur'ân harflerinin tamamı sessizdir. Bu harflerin seslendirilmesine yarayan, Tükçe'deki sesli harflere benzeyen işaretlere hareke denmektedir. Hülâsa hareke, harfin ortaya çıktığı mahrecin hareketi anlamına gelmektedir. Hareke ve harfin her ikisi de belirli bir mahreçten doğduğu için bunların önceliği ya da sonralığı hususunda dilbilimciler muhtelif görüşler ortaya atmışlardır. Onların bir bölümü, mahreçte harfin harekeden önce ortaya çıktığını savunmuş, bir kısmı ise harekenin gelişmesi vesilesiyle harflerin vücut bulduğunu, fethadan elif (ا)'ın, kesradan yâ (ي)'nın ve zammeden de vâv (و)'ın doğduğunu ileri sürmüşlerdir. Pratikte fazlaca kıymeti olmayan bu görüşlerin her biri, doğru görünüyorsa bile öncelik bakımından

⁹⁵⁹ Meryem, 19/1.

⁹⁶⁰ eş-Şûrâ, 42/2.

⁹⁶¹ el-En'âm, 6/96.

⁹⁶² el-Kureyş, 106/2.

⁹⁶³ el-Bakara, 2/255.

⁹⁶⁴ Tuğral, *Kur'ân Tecvidi*, 36-37.

⁹⁶⁵ el-Mâide, 5/110.

⁹⁶⁶ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 86b.

harfin harekeden evvel gelmesi daha makul görünmektedir. Misal olarak, dudak harflerinden olan bâ (ب) 'yı çıkarmak için dudakların birbirine bastırılması ve böylece kısa bir ses çıkarılması gerekmektedir. Mahreçte vuku bulan bu sesin içinde harf ve hareke mevcuttur. Ancak bâ (ب) ya da herhangi bir alfabe harfini çıkarma amacı olmadan harfin mahreci de teşekkül etmeyeceği için harekenin önceliğinden söz edilmesi mümkün olamaz. Bu sebeple harekeyle birlikte ortaya çıksa da harfin önceliğinin bulunması tabîidir. Arap dilbilimcilerinden bazıları harfin hareke zorunluluğu olmadan sakın olarak okunabildiği, harekenin ise ancak harfle var olabildiğini öne sürerek harfin öncelikli olduğunu vurgulamışlardır.⁹⁶⁷

Ca'berî, bu konuyla alâkalı "Harf hakeresinden öncedir.", "Hareke harfinden öncedir." ve "İkisi de birbirinin aynısıdır ve birbirlerine tekaddüm etmezler." şeklinde üç farklı görüş zikretmiş ve ilk iki görüşün zayıf olduğunu, doğru olanın üçüncü görüş olduğunu söylemiştir.⁹⁶⁸

Ebû Tâhir, ulemânın ihtilâf ettiği bu konuyla alakalı üç farklı görüş olduğunu zikrettikten sonra bunları sırasıyla açıklamıştır: Bir grup, "Harfler harekelerden mukaddemdir." demiş, buna sebep olarak da harflerin sakın olup harekesiz gelmelerini göstermişlerdir. Onlara göre, harf sakın olduktan sonra harekelenir ve bu sebeple mukaddemdir. Ayrıca onlar, harflerin kendi zâtlarıyla var olduğu, harekenin ise buna muhâlif olduğu görüşündedirler. Onlar, "Harfler içinde elif (ا) hareke kabul etmez, bu sebeple yine hurûf önceliklidir." diyerek görüşlerini delillendirmişlerdir. İkinci grup ise "Harekeler harflerden mukaddemdir." demişlerdir. Onlara göre hareke işba' olursa zammeden vâv (و) 'a, kesreden yâ (ي) 'ya ve fethadan elif (ا) 'e

⁹⁶⁷ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 103; Sarı, *Kur'ân-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 55.

⁹⁶⁸ Ca'berî, *Ukûdü'l-cümân*, 48; Uzun, *Ca'berî'nin Ukûdü'l-Cümân* 'ı, 157.

dönüştüğü gibi harfe dönüşür. Bu da delâlet eder ki harf asıldır. Üçüncü grup ise “Hareke ve harf kullanımda cisim ve ‘araz gibi birbirine mukaddem olmaz hatta ikisi birlikte isti’ mâl olunur.” demişlerdir. Lâkin bu görüş yerilmiştir.⁹⁶⁹

Müellife göre ulemâ, üç hareketin med harflerinden alınıp alınmadığı noktasında da ihtilâf etmişlerdir. Buna göre nahivcilerin çoğu üç hareke “Üç med harfinden alınmıştır.” demişlerdir.⁹⁷⁰ Bunlar, bu konunun başında zikredilen hususta yer alan ilk grubun görüşüyle istidlâl etmişlerdir. Bazıları ise “Med harfleri üç harekeden alınmıştır.” şeklinde görüş beyan etmişler ve buna delil olarak da “Harekeler harflerden mukaddemdir.” diyenlerin görüşünü öne sürmüşlerdir.⁹⁷¹

2.26. Şeddeler Bahsi

İlk dönem kıraat âlimlerinin bir kısmı idğâmı ön planda tutmuş, bazıları da teşdîd kavramını öne çıkarmışlardır. Kıraat eserlerinde ise idğâm kavramının kullanıldığı görülmektedir.⁹⁷² Misal olarak Mekkî, idğâmı müşeddedât bahsi içinde değerlendirmiş,⁹⁷³ Kurtubî ise teşdîd başlığı altında idğâm konularını incelemeyi tercih etmiştir.⁹⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, şeddeli harfleri ‘şeddesi süratli olanlar’, ‘şeddesi ağır olanlar’ ve ‘şeddesi çok ağır olanlar’ şeklinde üç kısma ayırmıştır.⁹⁷⁵ Günümüz müelliflerinden İsmail Karaçam da şeddeli harfleri kuvvet yönünden incelemiş ve onları ‘şeddesi en kuvvetli olanlar’, ‘şeddesi orta kuvvette

⁹⁶⁹ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 86a.

⁹⁷⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/242.

⁹⁷¹ Ca’berî, *Ukûdü’l-cümân*, 48; Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 86a-87b; Uzun, *Ca’berî’nin Ukûdü’l-Cümân’ı*, 157.

⁹⁷² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 81; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/278; Dimyâtî, *el-İthâf*, 1/115; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 232.

⁹⁷³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 245-258, 263-265.

⁹⁷⁴ Kurtubî, *el-Muvaddah*, 76.

⁹⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 217-218.

olanlar' ve 'şeddesinin kuvveti noksan olanlar' şeklinde bir sınıflandırmaya tâbi tutmuştur.⁹⁷⁶

Mekkî, *er-Ri'âye*'sinde idğâmı, kemâlât derecesine göre üç bölüme ayırmış ve şu şekilde işlemiştir: Birincisi, kendisinde fazlalık bulunan idğâmdır ki bu, müşedded râ (ر) da olur. İkincisi, (لُجِّي) ⁹⁷⁷ misalindeki gibi, kendisinde ğunnenin izhârı, tekrîrin ihfâsı, isti'lâ ya da itbâk gibi bir fazlalık bulunmayan idğâmdır. Üçüncüsü ise (مَنْ يُؤْمِنُ) ⁹⁷⁸ ve (أَحَطْتُ) ⁹⁷⁹ lafızlarındaki gibi, kendisinde ğunne, isti'lâ ve itbâk yönünden bir noksanlığın bulunduğu idğâmdır. O, 'Bâbü'l-Müşeddedât' bahsinde teşdîdi nicelik yönünden yine üç kısma ayırarak şöylece açıklamıştır: Teşdîdin ilki, (عَلَّمَ) ⁹⁸⁰ ve (مَنِّتَ) ⁹⁸¹ kelimelerindeki gibi öncesinde veya sonrasında şeddeli harfin bulunmadığı müfred müşedded harftir. İkincisi, (قُلْ لِلَّهِ) ⁹⁸² misalindeki gibi iki müşedded harfin art arda gelmesidir. Üçüncüsü ise (لُجِّي يَعْشِيهِ) ⁹⁸³, (دُرِّي يُرْفَدُ) ⁹⁸⁴ ve (وَعَلَى أُمِّمٍ مِّمَّنْ مَعَكَ) ⁹⁸⁵ lafızlarındaki gibi üç müşedded harfin arkaya gelmesidir.⁹⁸⁶

Muhammed b. Mustafa, Furkân-ı Hakîm'de şeddeli harflerin çok sayıda bulunduğunu söylemiş, tâlînin nerede gelirse gelsin bu şeddeleri beyan etmesi gerektiğini ifade etmiştir. O, üstte belirtildiği gibi müşeddedâtı üç kısma ayırmış ve bu hususta Mekkî'nin çizgisini takip etmiştir. Müellif, müşeddedâtın ilkinin râ-i müşeddede gibi idğâm ile ziyade olunan müdğâm, ikin-

⁹⁷⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 232-233.

⁹⁷⁷ en-Nûr, 24/40.

⁹⁷⁸ Yûnus, 10/40.

⁹⁷⁹ en-Neml, 27/22.

⁹⁸⁰ 'Alak, 96/5.

⁹⁸¹ el-A'râf, 7/57.

⁹⁸² el-Enfâl, 8/38.

⁹⁸³ en-Nûr, 24/35.

⁹⁸⁴ en-Nûr, 24/40.

⁹⁸⁵ Hûd, 11/48.

⁹⁸⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 245-258; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 204-207; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 232-233.

cisinin (ذَرِيَّةً)⁹⁸⁷ kelimesinin yâ (ي) harfi gibi ziyade noksanlığı olmayan bir idğâm olup, zatında ihfâ, izhâr, itbâk ve isti'lâ bulunmadığını ve bunun idğâmının evvelden nâkıs olduğunu, üçüncüsünün ise (أَحَطْتُ)⁹⁸⁸, (مِنْ يَوْمِ)⁹⁸⁹ ve (أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ)⁹⁹⁰ örneklerindeki gibi kendisinde itbâk ve isti'lânın zâhir olduğu bir idğâm-ı nâkıs olduğunu zikretmiştir. Ebû Tâhir, (يَصْعَدُ)⁹⁹¹, (وَأَرْبَنَتْ)⁹⁹² ve (ذَرِيَّةً)⁹⁹³ gibi şeddeli iki harfin bir veya iki kelimedede vâkî olması durumunda bu şeddeleri lafızda beyan etmenin kârîye vâcip olduğunu belirtmiştir. O, (أُمِّ مَيْمُنْ مَعَكَ)⁹⁹⁴ lafzındaki gibi üç müşedded harfin iki kelimedede birleşmesi durumunda ise bu şeddelerin beyan edilmesi gerektiğini kaydetmiştir. Müellif, bu bölümü şu şekilde bir tembihle nihayete erdirmiştir: “Bil ki (مِنْ) (وَالنَّبِيِّ)⁹⁹⁵ ve (وَلِيِّ)⁹⁹⁶ (خَفَى)⁹⁹⁷ kelimelerinde olduğu gibi şeddeli harf üzerine vakfedilmek istenirse, lafızda teşeddüdü beyan vâcip olur.”⁹⁹⁸ Zira vakfta lisan üzere zorluk bulunur.”⁹⁹⁹

2.27. Vakf ve İbtidâ¹⁰⁰⁰

Vakf kelimesi lügatte ‘durmak’, ‘durdurmak’, ‘kelimeyi harekeden kesmek’ ve ‘kelimeyi sonrasındaki kelimedenden ayırmak’ gibi anlamlara gelmekte olup tecvid ıstılahında ise kıraate ye-

⁹⁸⁷ el-Bakara, 2/266.

⁹⁸⁸ el-Cum’a, 62/9.

⁹⁸⁹ en-Neml, 27/22.

⁹⁹⁰ el-Mürselât, 77/20.

⁹⁹¹ Yûnus, 10/24.

⁹⁹² el-En’âm, 6/125.

⁹⁹³ el-Bakara, 2/266.

⁹⁹⁴ Hûd, 11/48.

⁹⁹⁵ el-Bakara, 2/107.

⁹⁹⁶ el-Mâide, 5/81.

⁹⁹⁷ eş-Şûrâ, 42/45.

⁹⁹⁸ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 264.

⁹⁹⁹ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 87b-87a.

¹⁰⁰⁰ Müellif bu konuyu ‘Vakf ve İbtidâ’ başlığıyla ele almış ancak ibtidâ meselelerinden ayrıca bahsetmemiştir. Bu sebeple konu başlığı altında vakf ve vakfın çeşitleri bölümleri anlatılmıştır.

niden başlama niyetiyle, nefes alacak bir müddet kadar sesi kesmeye denir.¹⁰⁰¹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kıraatiyle ilgili Ümmü Seleme şunu söylemiştir: "O, Kur'ân okuduğu sırada kıraatini âyet âyet keserdi."¹⁰⁰²

Eserde vakf meselesi, 'vakf-ı tam', 'vakf-ı kâfi', 'vakf-ı hasen' ve 'vakf-ı kabîh' olmak üzere dört başlıkta incelenmiştir.¹⁰⁰³ Ayrıca Kettânîzâde, ulemânın vakfın kısımlarında ihtilaf ettiklerini belirtmiş, muhtar olanın tâm, kâfi, hasen ve kabih olmak üzere dört kısım olduğunu ifade etmiş ve bunları sırasıyla açıklamıştır. O, her yerde durmak uygun olmadığı için vakflara riayet etmenin gerekli olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰⁴

2.27.1. Vakf-ı Tâm

Sonrasıyla lafzen ve manen ilgisi bulunmayan yerde yapılan vakftır. Bu vakf türüne (وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ)¹⁰⁰⁵ ve وَجَعَلُوا أَعْرَٰةَ أَهْلِهَا)¹⁰⁰⁶ lafızlarının sonunda yapılan vakf örnek gösterilebilir. Bu vakfa uygun olan yerlerde durulursa okumaya kalınan yerden başlamak gerekir.¹⁰⁰⁷ Müellif, vakf-ı tam ile ilgili aynı tarifi yapmış ve örnek olarak (وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ)¹⁰⁰⁸ ve لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ)¹⁰⁰⁹ lafızlarını göstermiştir. O, vakf-ı tât'ında vakfın öncelikli olduğunu kaydetmiştir.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰¹ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 259.

¹⁰⁰² Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/350; Nihat Temel, *Kur'ân Kıraatında Vakf ve İbtidâ* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009), 46; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*, 89.

¹⁰⁰³ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 251.

¹⁰⁰⁴ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 87a.

¹⁰⁰⁵ el-Bakara, 2/5.

¹⁰⁰⁶ en-Neml, 27/34.

¹⁰⁰⁷ Hamza Hüdaî, *Tecvid-i Edâiyye*, 70-71; Bayır, *Hamza Hüdaî ve Tecvid-i Edâiyye*, 104.

¹⁰⁰⁸ el-Bakara, 2/46.

¹⁰⁰⁹ el-Furkân, 25/29.

¹⁰¹⁰ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 87a.

2.27.2. Vakf-ı Kâfî

Mana yönüyle sonrasıyla tealluku olan yerde yapılan vakftır. Buna (قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُضِلُّونَ)¹⁰¹¹ ve (قَالُوا أَنْتُمْ كَمَا أَمَنَ السُّفَهَاءُ)¹⁰¹² elfâzı misal gösterilebilir. Buna benzer yerlerde vakfedilirse, sonraki âyetle tilâvete devam edilir.¹⁰¹³

Na'îmî, vakf-ı kâfî için (وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعُجْلَ بِكُفْرِهِمْ)¹⁰¹⁴ ve (رَبَّنَا) (تَقَبَّلْ مِنَّا)¹⁰¹⁵ lafzını örnek göstermiştir. Ona göre vakf-ı kâfî'de vakfetme noktasında öncelik şartı bulunmamaktadır.¹⁰¹⁶

2.27.3. Vakf-ı Hasen

Kelam tamam olmasına rağmen sonrasıyla lafız ve mana yönünden alaka bulunan yerde yapılan vakftır. (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)¹⁰¹⁷ âyetindeki (الْحَمْدُ لِلَّهِ) lafzının sonunda durmak bu vakfa örnektir. (الْحَمْدُ لِلَّهِ) lafzında durulacak olursa, âyetin başından tekrar almak icap eder.¹⁰¹⁸ Kettânîzâde, bu vakfa zikri geçen âyeti misal getirmiş, devamında vakf-ı hasen'de durmanın câiz olduğunu ancak geçilmesinin daha evlâ olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹⁹

2.27.4. Vakf-ı Kabîh

Lafız ve mana açısından kelamın tamam olmadığı, bunun yanı sıra kelamın sonrasıyla önemli bir bağının olduğu yerde yapılan vakftır. (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)¹⁰²⁰ âyetinde (الْحَمْدُ) deyip durmak böyledir. Böyle yerlerde durulacak olursa kastedilen

¹⁰¹¹ el-Bakara, 2/11.

¹⁰¹² el-Bakara, 2/13.

¹⁰¹³ Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 109.

¹⁰¹⁴ el-Bakara, 2/93.

¹⁰¹⁵ el-Bakara, 2/127.

¹⁰¹⁶ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 87a.

¹⁰¹⁷ el-Fâtîha, 1/2.

¹⁰¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/228-229; Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 91.

¹⁰¹⁹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 87a.

¹⁰²⁰ el-Fâtîha, 1/2.

mananın anlaşılması mümkün olmaz ki bu sebeple bu vakfa kabîh (çirkin) isimlendirmesi uygun görülmüştür.¹⁰²¹

Ebû Tâhir, bu vakf türüne (إِنَّ اللَّهَ لَا) ¹⁰²³ (فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ), ¹⁰²² (بِسْمِ) ¹⁰²⁴ (إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي), ¹⁰²⁵ (وَمَا مِنْ إِلَهٍ) ¹⁰²⁶ (إِنِّي كَفَرْتُ) ¹⁰²⁷ ve (يَهْدِي) ¹⁰²⁸ lafızlarında durulmasını örnek göstermiş; vakf-ı kabih'te vakfın câiz olmayışının kesin olduğunu ifade etmiştir.¹⁰²⁸

2.28. Aded İlmine Dair Meseleler¹⁰²⁹

Kur'ân-ı Kerîm'in harfleri, kelimeleri ya da âyetlerinin sayılması meselesi sahâbe devrinde başlamış, tâbiîn döneminde devam ettirilmiştir. Sonraki dönemlerde ise edinilmiş olan birikimle birlikte bir ilim dalı ortaya çıkmıştır. Böylelikle söz konusu ilim dalı, sayı i'câzı, hakkında çok sayıda eserin yazıldığı Kur'ânî ilimlerden biri haline gelmiştir.¹⁰³⁰ Kur'ân'ın sûre, âyet, kelime ve harf sayısını ele alan çalışmaların bir kısmı 'ilmü'l-aded', bir kısmı ise 'addü'l-ây' başlığı altında zikredile gelmiştir.¹⁰³¹ Bu bölümde sırasıyla, Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan

¹⁰²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/229; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 270.

¹⁰²² el-Fâtîha, 1/1.

¹⁰²³ el-Mâ'ûn, 107/4.

¹⁰²⁴ el-En'âm, 6/144.

¹⁰²⁵ el-Bakara, 2/26.

¹⁰²⁶ Sâd, 38/65.

¹⁰²⁷ İbrâhîm, 14/22.

¹⁰²⁸ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 87a-88b.

¹⁰²⁹ Bu konu eserin 88. sayfasından 91. sayfa sonuna kadar devam etmektedir. Ancak baştan ve sondan sayfaları eksiktir. Bu eksik konular ilave bilgilerle tamamlanmıştır.

¹⁰³⁰ Çânim Kaddûrî el-Hamed, "Kur'ân-ı Kerîm'in Sayı İ'câzı Tevehhüm mü Gerçek mi?", çev. Halil Sağlamoğlu, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2015), 150.

¹⁰³¹ Ömer b. Muhammed b. 'Abdî'l-Kâfi Ebû'l-Kâsım, *'Adedü's-süveri'l-Kur'ân ve âyâtihî ve kelimâtihî ve hurûfihî*, thk. Hâlid Hasen Ebû'l-Cûd (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2010), 1/13; Yasin Bedir, *İbrahim b. Halil el-Ca'berî* (ö. 732/1332'nin Hayatı ve el-Meded fî Marifeti'l-Aded isimli Eserinin Değerlendirilmesi) (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 30.

harf, kelime, âyet ve sûre sayıları ve bunlarla ilgili ihtilâflar kısaca zikredilecektir.

2.28.1. Kur'ân'da Bulunan Toplam Harf Sayısı

Kur'ân'da yer alan harf sayısı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu miktar, Mücâhid'e (ö. 103/721) göre 323671, Atâ'ya (ö. 114/732) göre 323015, Yahyâ ez-Zimârî'ye (ö. 145/672) göre 320250, İbn Mes'ûd'd'a (ö. 32/652-53) göre 323690, Himmânî'ye (ö. ?) göre 360023, Hamza'ya (ö. 156/773) göre 321250, İbn Kesîr'e (ö. 120/738) göre 321138, Ebû Hayve'ye (ö. 158/775 [?]) göre 323695 ve Kisâî'ye (ö. 189/805) göre 325250'dir.¹⁰³² Harf sayısıyl alakalı ihtilâfların sebepleri içerisinde şunları zikretmek mümkündür: Bazı âlimlerin şeddeli harfleri tek harf sayarken bazısının iki harf sayması; (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ)¹⁰³³ âyetinde mîm (م)'in bazı mushaflarda elif (ل) ile bazılarında ise (ل) olmadan yazılmasında olduğu gibi ferşü'l-hurûfa dair farklılıkların bulunması.¹⁰³⁴

Kettânîzâde, Kur'ân'daki harf sayısının Mücâhid rivayetine göre 321188, Hişâm b. Ammâr'a (ö. 245/859 [?]) göre 321250, Atâ'ya göre 323015, Yahyâ'ya göre 321530 ve Sa'îd b. Cübeyr'e (ö. 94/713 [?]) göre 323675 olduğunu belirtmiştir. O, Haccâc'ın (ö. 95/714) kurrâyı ve huffâzı bir araya getirip onlara, toplattığı tüm kitaplar vasıtasıyla Kur'ân'ı Şerîf'in harflerinin sayısını belirlemelerini emrettiğini ve onların da sayım yaparak Kur'ân harflerinin sayısının 325743 olduğu hususunda icmâ ettiklerini kaydetmiştir.¹⁰³⁵

Ebû Tâhir, harflerin sayısındaki ihtilâflara dair şunları söylemiştir: Ulemânın bazıları şeddeli harfleri bir harf saymış, bazıları ise

¹⁰³² Burhânüddîn Ebû Muhammed İbrâhîm el-Ca'berî, *Husnü'l-meded fî me'rifeti fenî'l-'aded*, thk. Beşîr b. Hasen el-Hımyerî (Medine: Kral Fahd Kur'ân-ı Kerîm Basım Kompleksi, 2011), 168-170.

¹⁰³³ el-Fâtiha, 1/4.

¹⁰³⁴ Bedir, *Ca'berî ve el-Meded*, 33.

¹⁰³⁵ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 92a.

iki harf saymıştır. Kelimelerde de durum aynıdır. Misal olarak, (الْأَرْضِ)¹⁰³⁶ ve (الْأَيَّارِ)¹⁰³⁷ kelimelerinde lââm-ı tarifi bir kelime ve sonrasını ayrı bir sözcük sayanlar olmuştur. Bazıları ise elif ve lââmı ayrı birer kelime addetmişlerdir.¹⁰³⁸

2.28.2. Kur'ân'daki Her Bir Harfin Sayısı

Bu kısımda, Arap alfabesinde bulunan 29 harfin her birinin Kur'ân-ı Kerîm'deki adedi ve Kur'ân'daki nokta adedi zikredilecektir. Ca'berî'ye göre Kur'ân'da elif (الف)'in sayısı 4709 ve hemze (ء) adedi 48872'dir. Yine bâ (با)'nın adedi 11408, tâ (تا)'nın 10477, sâ (ثا)'nın 1440, cîm (جيم)'in 3322, hâ (حا)'nın 4130, hâ (حاء)'nın 2503, dâl (دال)'in 5798, zâl (ذال)'in 5698, râ (را)'nın 12240, zây (زاي)'in 1508, sîn (سين)'in 11999, şîn (شين)'in 12125, sâd (صاد)'in 2087, dâd (ضاد)'in 1682, tâ (طاء)'nın 1264, zâ (ظاء)'nın, 'ayn (عين)'in 9419, ğayn (غين)'in 1219, fâ (فاء)'nın 8499, kâf (كاف)'in 6813, kâf (كاف)'in 10522, lââm (لام)'in 33522, mîm (ميم)'in 26922, nûn (نون)'in 45190, hâ (هاء)'nın 1790, vâv (واو)'in 25085, yâ (ياء)'nın 25729'dur.¹⁰³⁹

Muhammed b. Mustafa da bu bölümde Kur'ân-ı Azîm'deki her bir harfin sayısını sırasıyla şu şekilde zikretmiştir: Kur'ân'da 48772 الف, bâ (11428 با, tâ (3105 تا, sâ (2404 ثا, cîm (4322 جيم, hâ (4130 حا, hâ (2105 حاء, dâl (5978 دال, zâl (4930 ذال, râ (12246 را, zây (1680 زاي, sîn (5996 سين, şîn (2115 شين, sâd (2037 صاد, dâd (1682 ضاد, tâ (80274 طاء, zâ (842 ظاء, 'ayn (9417 عين, ğayn ((غين 1217, fâ (8419 فاء, kâf (6613 كاف, kâf (10522 كاف, lââm (33520 لام, mîm (26955 ميم, nûn (45190 نون, hâ (25586 هاء, vâv (16070 واو,

¹⁰³⁶ el-Bakara, 2/116.

¹⁰³⁷ el-Mutaffifîn, 83/22.

¹⁰³⁸ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 92a.

¹⁰³⁹ Ca'berî, *Husnû'l-meded*, 175-178; Bedir, *Ca'berî ve el-meded*, 103-104.

lâmelif (33022 (لام الف ve yâ (4919 (ياء adet mevcuttur. Kur'ân'daki nokta sayısı ise 1000025'tir.¹⁰⁴⁰

2.28.3. Kur'ân'da Bulunan Kelime Sayısı¹⁰⁴¹

Kur'ân kelimelerinin sayısı ile ilgili 77934, 77437 ve 77277 gibi farklı yorumlar yapılmıştır. Bu konuda ihtilaf içerisinde olan âlimlerden her biri, kelimenin hakikat, mecaz, yazı ya da lafız şeklini dikkate alarak görüşlerini beyan etmişlerdir.¹⁰⁴²

2.28.4. Kur'ân'ın Âyet Sayısıyla İlgili İhtilaflar

Ebû Amr ed-Dânî, sayılarla alakalı nakledilen eski veya yeni altı görüş yani altı sayım olduğunu söylemiş ve bunların Medine ehlinin birinci sayımı, Medine ehlinin ikinci sayımı, Mekke, Kûfe, Basra ve Şam ehlinin sayımları olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴³ Dânî, bu sayımları şöylece özetlemiştir: Bunlardan birincisi Medenî sayıma dair olup, Nâfi' b. Ebî Abdirrahmân'ın (ö. 169/785), Ebû Ca'fer Yezîd b. Ka'ka' (ö. 130/747-48) ve Şeybe b. Nesâh'tan (ö. h. 130) rivâyetidir. Buna göre Kur'ân âyetlerinin adedi 6217'dir. İkinci Medenî sayımla alakalı bilgi ise İsmail b. Ca'fer el-Medenî'nin (ö. 180/796), Süleyman b. Müslim b. Cemmâz'dan (ö. 170/786'dan sonra) onun da Ebû Ca'fer Yezid b. Ka'ka'dan rivâyetidir. Buna göre Kur'ân âyetlerinin adedi 6214'tür. Abdullah b. Kesîr el-Mekkî'nin Mücahid b. Cebr'den, onun da Abdullah b. Abbas'tan rivâyetine göre Mekkîler'e göre Kur'ân âyetlerinin adedi 6219'dur. Kûfîler'e gelince Hamza b. Habîb ez-Zeyyâd'ın (ö. 156/773) Ebû Abdirrahmân es-Sülemî (ö.

¹⁰⁴⁰ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 92a-93a.

¹⁰⁴¹ Bu başlık, müellifin eserinde bulunmamakta olup konu bütünlüğünün sağlanması amacıyla 'Aded İlmine Dair Meseleler' başlığı altında zikredilmiştir.

¹⁰⁴² Süyûtî, *el-İtkân*, 1/164.

¹⁰⁴³ Ebû Amr Osmân b. Saîd el-Endülüsi ed-Dânî, *el-Beyân fî 'addi-âyi'l-Kur'ân*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtat ve't-Türâs ve'l-Vesâik, 1994), 67; Hamed, "Kur'ân-ı Kerîm'in Sayı İcâzı", 151.

73/692 [?])'den, onun da Ali b. Ebî Tâlib'den (ö. 40/661) rivâyetine göre Kur'ân âyetlerinin adedi 6236'dır. Basrîler'in bu konudaki dayanağı İbni 'Îsâ el-Verrâk'ın (ö. h. 2.yy) Âsım el-Cahderî'den (ö. 128/746) gelen rivâyettir. Buna göre Kur'ân âyetlerinin adedi 6204'tür. Şamîler, bu hususta, Eyyûb b. Temîm el-Kârî'nin (ö. ?) Yahyâ ez-Zimârî'den rivâyeti dikkate alırlar. Buna göre Kur'ân âyetlerinin adedi 6226'dır.¹⁰⁴⁴ Ca'berî ile bazı âlimler bunlara yedinci olarak Hımslılar'ın görüşünü de eklerler. Böylece ulemâ arasında kabul gören adedler yediyle sınırlanmıştır.¹⁰⁴⁵ Hımsî mushafı, bugün Humus ismiyle bilinen şehrin geçmişte kurrâsı olan, Şurayh b. Yezîd el-Hımsî el-Hadramî'ye izafe edilmektedir ve buna göre Kur'ân âyetlerinin adedi 6232'dir.¹⁰⁴⁶

Kettânîzâde, Kur'ân-ı Şerîf'in âyetlerinin sayısının Medenî evvel, Medenî âhir, Mekkî, Basrî, Kûfî, Şâmî, Haremî, Hicâzî ve Irâkî olmak üzere dokuz kısımda incelendiğini ifade etmiş ve konuyu şöyle detaylandırmıştır: Medenî evvel, Nâfî'dir. O, Yezîd b. Ka'ka' ile Şeybe'den rivâyet etmiştir. Medenî âhir, İsmâil b. Ca'fer'dir. O da Süleyman ile Şeybe'den almıştır. Mekkî, İbn Kesîr'dir. Basrî, 'Âsım ibni Meymûn'dur. Kûfî, Hamza b. Habîb'dir. Şâmî, Yahya b. ez-Zemârî'dir. Haremî ile Hicâzî, Mekkî ile Medenî'dir. Irâkî, Basrî ile Kûfî aynıdır. Kur'ân âyetlerinin adedi Medenî evvel için 6217, Medenî âhir için 6214, Mekkî için 6225, Basrî için 6204 âyettir.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴⁴ Dâni, *el-Beyân*, 67-70; Ca'berî, *Husnû'l-meded*, 236-237.

¹⁰⁴⁵ Dâni, *el-Beyân*, 70; Bedir, *Ca'berî ve el-meded*, 54-55.

¹⁰⁴⁶ Mustafa Atilla Akdemir, *Ebû 'Amr ed-Dânî'nin Kitâbü'l-Beyân fi 'Addi-Âyi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tanıtımı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 51-53.

¹⁰⁴⁷ Eserin 88b sayfası burada sona ermektedir. Bu sayfadan diğerine geçişte eserin sayfalarında eksiklikler bulunduğu ve konu bütünlüğünün bozulduğu tespit edilmiştir. Bunun sağlanması açısından farklı kaynaklardan ilâveler yapılarak bu bölüm tamamlanmıştır. Bk. Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 88b.

2.28.5. Sûrelerin Âyet Sayılarıyla Alâkalı İhtilâflar¹⁰⁴⁸

Âyetlerdeki son kelimeye, sonraki âyeti öncekinden ayırdığı için fâsıla (çoğulu fevâsıl) denmiştir. Bu kelimedeki son harf ise ‘harfü’l-fâsıla’ olarak isimlendirilmiştir.¹⁰⁴⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur’ân’ı tilavet ederken âyetlerin başlangıç ve sonlarını belirtme amacıyla bazen her âyet sonunda durmuştur. O, bazı zamanlar da anlam yönünden irtibatı olan âyetlerde durmayıp sonraki âyete geçiş yapmıştır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) okuyuşuna şahit olanlardan bazıları, onun geçiş yaptığı yeri fâsıla olarak değerlendirmeyip tek âyet olarak algılarken, bazıları da onun durduğu yeri fâsıla addetmiştir. Böylece sûrelerin âyet sayıları hususunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır.¹⁰⁵⁰ Bu bölümde mevzubahis farklılıklar zikredilecektir.

2.28.5.1. Enfâl Sûresi

Enfâl sûresinde 3 yerde ihtilâf vardır. (ثُمَّ يُغْلَبُونَ)¹⁰⁵¹ Basrî ve Şâmî’ye göre fâsıladır. (أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا)¹⁰⁵² Kûfî dışındakilere göre fâsıladır. (بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ)¹⁰⁵³ Basrî haricindekilere göre fâsıladır. Bu sûre, Kûfî’ye göre 75, Haremî ve Basrî’ye göre 76, Şâmî’ye göre 77 âyettir.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁴⁸ Eserin 88a ve 90b varakları arasında yer alan bu kısmında baştan ve sondan sayfalar eksiktir. Mevcut nüshada âyet sayılarıyla alâkalı ihtilaflar, Enfâl sûresinden Rûm’a kadar ele alındığı için inceleme metninde de bu aralıkta bulunan sûrelerdeki ihtilaflar anlatılmıştır. Bk. Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 88a-90b.

¹⁰⁴⁹ M. Tayyib Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri* (İstanbul: Nun Yayıncılık, 1995), 48; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 53; Hikmet Koçyiğit, “Kur’ân’ın Bölümlemesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2013), 371.

¹⁰⁵⁰ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*, 91.

¹⁰⁵¹ el-Enfâl, 8/36.

¹⁰⁵² el-Enfâl, 8/44.

¹⁰⁵³ el-Enfâl, 8/62.

¹⁰⁵⁴ Ca’berî, *Husnü’l-meded*, 327; Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 88a.

2.28.5.2. Tevbe Sûresi

Tevbe sûresinde 3 yerde ihtilâf vardır. (أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ)¹⁰⁵⁵ Basrî'ye göre, (وَعَادٍ وَنَمُودٍ)¹⁰⁵⁷ Şâmî'ye göre, (إِلَّا تَنْفَرُوا يُعَذِّبُكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا)¹⁰⁵⁶ ise Medeniyyân ile Mekkî'ye göre fâsıladır. Bu sûre, Kûfî'ye göre 129, kalanlara göre 130 âyettir.¹⁰⁵⁸

2.28.5.3. Yûnus Sûresi

Yûnus sûresinde 3 yerde ihtilâf vardır. (مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ)¹⁰⁵⁹ Şâmî'ye göre, (وَشِفَاءً)¹⁰⁶⁰ Şâmî dışındakilere göre, (لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ)¹⁰⁶¹ Şâmî'ye göre fâsıladır. Bu sûre Şâmî'ye göre 110, kalanlara göre 109 âyettir.¹⁰⁶²

2.28.5.4. Hûd Sûresi

Hûd sûresinde yedi yerde ihtilâf mevcuttur. (أَنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا)¹⁰⁶³ Kûfî'ye göre, (يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ)¹⁰⁶⁴ Basrî dışındakilere göre, (مَنْصُودٍ)¹⁰⁶⁶ Medeniyyü'l-âhir ile Mekkî'ye göre, (مِنْ سَجِيلٍ)¹⁰⁶⁵ Medeniyyü'l-âhir ile Mekkî haricindekilere göre, (إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ)¹⁰⁶⁷ Medeniyyân ile Mekkî'ye göre, (وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ)¹⁰⁶⁸ Medeniyyân ile Mekkî haricindekilere göre, (إِنَّا عَامِلُونَ)¹⁰⁶⁹ ise Medeniyyü'l-âhir ile Mekkî dışındakilere göre fâsıladır. Bu sûre, Medeniyyü'l-âhir,

¹⁰⁵⁵ et-Tevbe, 9/3.

¹⁰⁵⁶ et-Tevbe, 9/39.

¹⁰⁵⁷ et-Tevbe, 9/70.

¹⁰⁵⁸ Dâni, *el-Beyân*, 160; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 88a.

¹⁰⁵⁹ Yûnus, 10/22.

¹⁰⁶⁰ Yûnus, 10/22.

¹⁰⁶¹ Yûnus, 10/57.

¹⁰⁶² Dâni, *el-Beyân*, 163; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 88a.

¹⁰⁶³ Hûd, 11/54.

¹⁰⁶⁴ Hûd, 11/74.

¹⁰⁶⁵ Hûd, 11/82.

¹⁰⁶⁶ Hûd, 11/82.

¹⁰⁶⁷ Hûd, 11/86.

¹⁰⁶⁸ Hûd, 11/118.

¹⁰⁶⁹ Hûd, 11/121.

Basrî ve Mekkî'ye göre 121, Medeniyyü'l-evvel ve Şâmî'ye göre 122, Kûfî'ye göre ise 123 âyettir.¹⁰⁷⁰

2.28.5.5. Yûsuf Sûresi

Yûsuf sûresinde ihtilâf yoktur. Bu sûre 111 âyettir.¹⁰⁷¹

2.28.5.6. Ra'd Sûresi

Ra'd sûresinde altı yerde ihtilâf mevcuttur. (خَلَقَ جَدِيدٌ)¹⁰⁷² ve (الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ)¹⁰⁷⁴ Şâmî'ye göre, (الظُّلُمَاتِ وَالنُّورِ)¹⁰⁷³ Kûfî dışındakilere göre, (الْحَقُّ وَالْبَاطِلُ)¹⁰⁷⁵ Hımsî'ye göre, (لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ)¹⁰⁷⁶ Şâmî'ye göre, (مِنْ كُلِّ بَابٍ)¹⁰⁷⁷ ise Irâkî ve Şâmî'ye göre fâsıladır. Bu sûre, Kûfî'ye göre 43, Haremî'ye göre 44, Basrî'ye göre 45, Şâmî'ye göre 47 âyettir.¹⁰⁷⁸

2.28.5.7. İbrâhîm Sûresi

İbrâhîm sûresinde yedi yerde ihtilâf mevcuttur. (لِخُرْجِ النَّاسِ)¹⁰⁷⁹ ve (أَنْ أَخْرِجَ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ)¹⁰⁸⁰ Kûfî ve Basrî dışındakilere göre, (وَعَادٍ وَثَمُودَ)¹⁰⁸¹ Şâmî dışındakilere

¹⁰⁷⁰ Dâni, *el-Beyân*, 165. Müellif, bu sûrede ihtilâfın yedi âyet olduğunu belirtmiş ancak (وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ) ile ilgili ihtilâfı muhtemelen unutarak yazmamıştır. O, bunun yanı sıra Kûfî'ye göre ise 123 olan âyet adedini 126 olarak zikretmiştir. Bk. Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 88a.

¹⁰⁷¹ Dâni, *el-Beyân*, 167; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 88a.

¹⁰⁷² er-Ra'd, 13/5.

¹⁰⁷³ er-Ra'd, 13/16.

¹⁰⁷⁴ er-Ra'd, 13/16.

¹⁰⁷⁵ er-Ra'd, 13/17.

¹⁰⁷⁶ er-Ra'd, 13/18.

¹⁰⁷⁷ er-Ra'd, 13/23.

¹⁰⁷⁸ Ca'berî, *Husnû'l-meded*, 344-345. Kettânîzâde, Ra'd'da dört yerde ihtilâf bulunduğunu söylemiş, bunlar arasında (لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ) ile (الْحَقُّ وَالْبَاطِلُ) fâsıllarını zikretmemiştir. O, bu sûredeki âyet sayısını Kûfî için 43, Medeniyyân ile Mekkî için 44, Basrî için 45 ve Şâmî için 46 olarak kaydetmiştir. Bk. Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 88a-89b.

¹⁰⁷⁹ İbrâhîm, 14/1.

¹⁰⁸⁰ İbrâhîm, 14/5.

¹⁰⁸¹ İbrâhîm, 14/9.

göre, (بَخَلَىٰ جَدِيدٍ)¹⁰⁸² Medeniyyü'l-evvel, Kûfî ve Şâmî'ye göre, (وَسَخَّرَ) ¹⁰⁸³ Medeniyyü'l-evvel dışındakilere göre, (وَفَرَّغَهَا فِي السَّمَاءِ) ¹⁰⁸⁴ Basrî haricindekilere göre, (عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ) ¹⁰⁸⁵ ise Şâmî'ye göre fâsıladır. Bu sûre, Basrî'ye göre 51, Kûfî'ye göre 52, Medeniyyân ile Mekkî'ye göre 54 ve Şâmî'ye göre 55 âyettir.¹⁰⁸⁶

2.28.5.8. Hicr Sûresi

Hicr sûresinde ihtilâf yoktur. Bu sûre 99 âyettir.¹⁰⁸⁷

2.28.5.9. Nahl Sûresi

Nahl sûresinde ihtilâf yoktur. Bu sûre 128 âyettir.¹⁰⁸⁸

2.28.5.10. İsrâ Sûresi

İsrâ sûresinde bir yerde ihtilâf vardır. (لِلْأَنْفَانِ سُجْدًا)¹⁰⁸⁹ Kûfî'ye göre fâsıladır. Bu sûre, Kûfî'ye göre 111, kalanlara göre ise 110 âyettir.¹⁰⁹⁰

2.28.5.11. Kehf Sûresi

Kehf sûresinde on bir yerde ihtilâf bulunmaktadır. (وَرَزَقْنَاهُمْ) ¹⁰⁹¹ Şâmî dışındakilere göre, (مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ) ¹⁰⁹² Medeniyyü'l-âhir'e göre, (عَدَا) ¹⁰⁹³ Medeniyyü'l-âhir dışındakilere göre, (يَبْنِيهِمَا)

¹⁰⁸² İbrâhim, 14/19.

¹⁰⁸³ İbrâhim, 14/24.

¹⁰⁸⁴ İbrâhim, 14/33.

¹⁰⁸⁵ İbrâhim, 14/42.

¹⁰⁸⁶ Dâni, *el-Beyân*, 171. Ebû Tâhir, bu sûredeki ihtilaf adedini yedi olarak belirtmiş, fâsılalarla ilgili (وَعَادَ وَتَمُودَ) Hicâzî ile Basrî'dir demiştir. Bk. Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 89b.

¹⁰⁸⁷ Dâni, *el-Beyân*, 173; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 89b.

¹⁰⁸⁸ Dâni, *el-Beyân*, 175; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 89b.

¹⁰⁸⁹ el-İsrâ, 17/107.

¹⁰⁹⁰ Ca'berî, *Husnû'l-meded*, 355; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 89b.

¹⁰⁹¹ el-Kehf, 18/13.

¹⁰⁹² el-Kehf, 18/22.

¹⁰⁹³ el-Kehf, 18/23.

¹⁰⁹⁴(زَرَعًا) ve ¹⁰⁹⁵(مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا) Medeniyyü'l-âhir, Irâkî ve Şâmî'ye göre, ¹⁰⁹⁶(هَذِهِ أَيْدَا) Medeniyyü'l-evvel, Mekkî ve Irâkî'ye göre, ¹⁰⁹⁷(سَبَبًا) ve ¹⁰⁹⁸(ثُمَّ اتَّبَعَ سَبَبًا) Irâkîler'e göre, ¹⁰⁹⁹(عِنْدَهَا قَوْمًا) Medeniyyü'l-âhir ve Kûfî dışındakilere göre, ¹¹⁰⁰(بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا) ise Irâkî ve Şâmî'ye göre fâsıladır. Bu sûre Haremî'ye göre 105, Şâmî'ye göre 106, Kûfî'ye göre 110 ve Basrî'ye göre 111 âyettir.¹¹⁰¹

2.28.5.12. Meryem Sûresi

Meryem sûresinde üç yerde ihtilâf bulunmaktadır. ¹¹⁰²(كَيْلِغَصَصَ) Kûfî'ye göre, ¹¹⁰³(فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ) Medeniyyü'l-âhir ve Mekkî'ye göre, ¹¹⁰⁴(فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا) Kûfî dışındakilere göre fâsıladır. Bu sûre, Medeniyyü'l-âhir ve Mekkî'ye göre 99, diğerlerine göre ise 98 âyettir.¹¹⁰⁵

2.28.5.13. Tâhâ Sûresi

Tâhâ sûresinde yirmi bir yerde ihtilâf bulunmaktadır. ¹¹⁰⁶(طِهْ) Kûfî'ye göre, ¹¹⁰⁷(نُسَبِّحُكَ كَثِيرًا) ve ¹¹⁰⁸(وَنَذْكُرُكَ كَثِيرًا) Basrî dışındakilere

¹⁰⁹⁴ el-Kehf, 18/32.

¹⁰⁹⁵ el-Kehf, 18/84.

¹⁰⁹⁶ el-Kehf, 18/35.

¹⁰⁹⁷ el-Kehf, 18/85.

¹⁰⁹⁸ el-Kehf, 18/89, 92.

¹⁰⁹⁹ el-Kehf, 18/86.

¹¹⁰⁰ el-Kehf, 18/103.

¹¹⁰¹ Ca'berî, *Husnû'l-meded*, 358-359. Muhammed b. Mustafa, bu sûredeki fâsıllarla alâkalı (ذَلِكَ غَدَا) Medeniyyü'l-evvel, Kûfî, Basrî, Mekkî ve Şâmî'ye göre, ¹¹⁰²(هَذِهِ أَيْدَا) Medeniyyü'l-âhir ve Şâmî'ye göre, ¹¹⁰³(بَيْنَهُمَا زَرْعًا) Medeniyyü'l-evvel ve Mekkî dışındakilere göre, ¹¹⁰⁴(ثُمَّ اتَّبَعَ سَبَبًا) Medeniyyü'l-evvel ile Mekkî dışındakilere göre, ¹¹⁰⁵(مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا) Medeniyyân ile Mekkî dışındakilere göre fâsıladır demiştir. Bk. Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 89b-89a.

¹¹⁰² Meryem, 19/1.

¹¹⁰³ Meryem, 19/41.

¹¹⁰⁴ Meryem, 19/75.

¹¹⁰⁵ Dâni, *el-Beyân*, 181; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 89a.

¹¹⁰⁶ Tâhâ, 20/1.

¹¹⁰⁷ Tâhâ, 20/33.

¹¹⁰⁸ Tâhâ, 20/34.

göre, (كَي تَقَرَّ عَيْنُهَا)¹¹⁰⁹ Kûfî ve Basrî dışındakilere göre, (وَلَا تُحَرِّزْ)¹¹¹⁰ Şâmî'ye göre, (وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا)¹¹¹¹ Basrî ve Şâmî'ye göre, (فِي أَهْلِ مَدْيَنَ)¹¹¹² Şâmî'ye göre, (وَاضْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي)¹¹¹³ Kûfî ve Şâmî'ye göre, (وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى)¹¹¹⁴ ile (فَارْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ)¹¹¹⁵ Şâmî'ye göre, (مَا غَشِيَهُمْ)¹¹¹⁶ Kûfî'ye göre, (غَضِبْنَا أَسِفًا)¹¹¹⁷ Medeniyyü'l-evvel ve Mekkî'ye göre, (وَعُدَّا حَسَنًا)¹¹¹⁸ Medeniyyü'l-âhir'e göre, (الْقَى)¹¹¹⁹ Medeniyyü'l-âhir dışındakilere göre, (وَأَصْلَهُمُ السَّامِرِيُّ)¹¹²⁰, (يَا سَامِرِيُّ)¹¹²¹ ve (وَالَهُ مُوسَى)¹¹²² Medeniyyü'l-evvel ve Mekkî'ye göre, (فَنَسِي)¹¹²³ Medeniyyü'l-evvel ve Mekkî dışındakilere göre, (إِذْ رَأَيْنَهُمْ ضَلُّوا)¹¹²⁴ Kûfî'ye göre, (قَوْلًا)¹¹²⁵ Kûfî, Basrî ve Şâmî'ye göre, (مِنْهُ هُدًى)¹¹²⁷ ile (زَهْرَةَ الْخُلُودِ)¹¹²⁶ Kûfî, Basrî ve Şâmî'ye göre fâsıladır. Bu sûre, Basrî'ye göre 132, Medeniyyân ve Mekkî'ye göre 134, Kûfî'ye göre 135 ve Şâmî'ye göre 140 âyettir.¹¹²⁹

¹¹⁰⁹ Tâhâ, 20/39.

¹¹¹⁰ Tâhâ, 20/40.

¹¹¹¹ Tâhâ, 20/40.

¹¹¹² Tâhâ, 20/40.

¹¹¹³ Tâhâ, 20/41.

¹¹¹⁴ Tâhâ, 20/47.

¹¹¹⁵ Tâhâ, 20/77.

¹¹¹⁶ Tâhâ, 20/78.

¹¹¹⁷ Tâhâ, 20/86.

¹¹¹⁸ Tâhâ, 20/86.

¹¹¹⁹ Tâhâ, 20/87.

¹¹²⁰ Tâhâ, 20/85.

¹¹²¹ Tâhâ, 20/95.

¹¹²² Tâhâ, 20/88.

¹¹²³ Tâhâ, 20/88.

¹¹²⁴ Tâhâ, 20/89.

¹¹²⁵ Tâhâ, 20/92.

¹¹²⁶ Tâhâ, 20/106.

¹¹²⁷ Tâhâ, 20/123.

¹¹²⁸ Tâhâ, 20/131.

¹¹²⁹ Dâni, *el-Beyân*, 183. Na'îmî, bu sûredeki âyet sayısının Kûfî'ye göre 135, Basrî, Mekkî ve Medeniyyân'a göre 132, Şâmî'ye göre ise 134 olduğunu söylemiştir. Bk. Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 89a.

2.28.5.14. Enbiyâ Sûresi

Enbiyâ sûresinde bir yerde ihtilâf vardır. (وَلَا يَضُرُّكُمْ)¹¹³⁰ Kûfî'ye göre fâsıladır. Bu sûre, Kûfî'ye göre 112, kalanlara göre ise 111 âyettir.¹¹³¹

2.28.5.15. Hac Sûresi

Hac sûresinde beş yerde ihtilâf bulunmaktadır. (مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمْ)¹¹³² ve (وَالْجُلُودِ)¹¹³³ Kûfî'ye göre, (وَعَادٌ وَتَمُودُ)¹¹³⁴ Şâmî haricindekilere göre, (هُوَ)¹¹³⁵ Basrî ve Şâmî dışındakilere göre, (سَمِّكُمْ الْمُسْلِمِينَ)¹¹³⁶ Mekkî'ye göre fâsıladır. Bu sûre, Şâmî'ye göre 74, Basrî'ye göre 75, Medeniyyân'a göre 76, Mekkî'ye göre 77 ve Kûfî'ye göre 78 âyettir.¹¹³⁷

2.28.5.16. Mü'minûn Sûresi

Mü'minûn sûresinde bir yerde ihtilâf vardır. (وَأَخَاهُ هَارُونَ)¹¹³⁸ Kûfî dışındakilere göre fâsıladır. Bu sûre, Kûfî'ye göre 118, kalanlara göre ise 119 âyettir.¹¹³⁹

2.28.5.17. Nûr Sûresi

Nûr sûresinde üç yerde ihtilâf vardır. (بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ)¹¹⁴⁰ ve (يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ)¹¹⁴¹ Irâkî ve Şâmî'ye göre, (لِأُولِي الْأَبْصَارِ)¹¹⁴² Hımsî

¹¹³⁰ el-Enbiyâ, 21/66.

¹¹³¹ Ca'berî, *Husnû'l-meded*, 370; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 89a.

¹¹³² el-Hac, 22/19.

¹¹³³ el-Hac, 22/20.

¹¹³⁴ el-Hac, 22/42.

¹¹³⁵ el-Hac, 22/43.

¹¹³⁶ el-Hac, 22/78.

¹¹³⁷ Dâni, *el-Beyân*, 189-190. Kettânîzâde, bu sûredeki âyet sayısının Kûfî'ye göre 78, Mekkî'ye göre 77, Medeniyyân'a göre 76, Basrî ve Şâmî'ye göre ise 75 âyet olduğunu kaydetmiştir. Bk. Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 90b.

¹¹³⁸ el-Mü'minûn, 23/45.

¹¹³⁹ Dâni, *el-Beyân*, 189-191; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 90b.

¹¹⁴⁰ en-Nûr, 24/36.

¹¹⁴¹ en-Nûr, 24/43.

¹¹⁴² en-Nûr, 24/44.

dışındakilere göre fâsıladır. Bu sûre, Haremî'ye göre 62, Hımsî'ye göre 63, Irâkî ve Şâmî'ye göre 64 âyettir.¹¹⁴³

2.28.5.18. Furkân Sûresi

Furkân sûresinde ihtilâf yoktur. Bu sûre 77 âyettir.¹¹⁴⁴

2.28.5.19. Şu'arâ Sûresi

Şu'arâ sûresinde üç yerde ihtilâf vardır. (طَسْمَ)¹¹⁴⁵ Kûfî'ye göre, (أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُعْبُدُونَ)¹¹⁴⁷ Basrî haricindekilere göre, (فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ)¹¹⁴⁶ Kûfî haricindekilere göre, (وَمَا تَنْزَلْتُ بِهِ الشَّيَاطِينُ)¹¹⁴⁸ Medeniyyü'l-âhir ve Mekkî dışındakilere göre fâsıladır. Bu sûre, Medeniyyü'l-âhir, Mekkî ve Basrî'ye göre 226, Kûfî ve Şâmî'ye göre 227 âyettir.¹¹⁴⁹

2.28.5.20. Neml Sûresi

Neml sûresinde iki yerde ihtilâf vardır. (بِأَسْسٍ شَدِيدٍ)¹¹⁵⁰ Medeniyyân ile Mekkî'ye göre, (وَمِنْ قَوَارِيرَ)¹¹⁵¹ Kûfî haricindekilere göre fâsıladır. Bu sûre, Kûfî'ye göre 93, Basrî ve Şâmî'ye göre 94, Medeniyyân ve Mekkî'ye göre 95 âyettir.¹¹⁵²

2.28.5.21. Kasas Sûresi

Kasas sûresinde iki yerde ihtilâf mevcuttur. (طَسْمَ)¹¹⁵³ Kûfî'ye

¹¹⁴³ Ca'berî, *Husnü'l-meded*, 379. Muhammed b. Mustafa, bu sûrenin Medeniyyân ile Mekkî'ye göre 62 âyet olduğunu kaydetmiştir. Bk. Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 90b.

¹¹⁴⁴ Dâni, *el-Beyân*, 194; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 90b.

¹¹⁴⁵ eş-Şu'arâ, 26/1.

¹¹⁴⁶ eş-Şu'arâ, 26/49.

¹¹⁴⁷ eş-Şu'arâ, 26/92.

¹¹⁴⁸ eş-Şu'arâ, 26/210.

¹¹⁴⁹ Ca'berî, *Husnü'l-meded*, 384. Kettânîzâde, bu sûrenin Kûfî, Medeniyyü'l-evvel ve Şâmî'ye göre 227 âyet olduğunu söylemiştir. Bk. Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 90b.

¹¹⁵⁰ en-Neml, 27/33.

¹¹⁵¹ en-Neml, 27/44.

¹¹⁵² Dâni, *el-Beyân*, 199; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 90b.

¹¹⁵³ el-Kasas, 28/1.

göre, (مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ)¹¹⁵⁴ Kûfî haricindekilere göre fâsıladır. Bu sûre 88 âyettir. Bu konuda ihtilâf yoktur.¹¹⁵⁵

2.28.5.22. Ankebût Sûresi

Ankebût sûresinde üç yerde ihtilâf mevcuttur. (الْمَ)¹¹⁵⁶ Kûfî'ye göre, (وَتَقَطَّعُونَ السَّبِيلَ)¹¹⁵⁷ Medeniyyân ve Mekkî'ye göre, (مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ)¹¹⁵⁸ Basrî ve Şâmî'ye göre fâsıladır. Bu sûre ittifakla 69 âyettir.¹¹⁵⁹

2.28.5.23. Rûm Sûresi

Rûm sûresinde dört yerde ihtilâf vardır. (الْمَ)¹¹⁶⁰ Kûfî'ye göre, (غُلِبَتِ الرُّومُ)¹¹⁶¹ Medeniyyü'l-âhir ve Mekkî dışındakilere göre, (فِي بُضْعٍ سَيْنَيْنِ)¹¹⁶² Medeniyyü'l-evvel ve Kûfî dışındakilere göre, (الْمُجْرِمُونَ)¹¹⁶³ Medeniyyü'l-evvel haricindekilere göre fâsıladır. Bu sûre, Medeniyyü'l-âhir ve Mekkî'ye göre 59, kalanlara göre 60 âyettir.¹¹⁶⁴

2.28.6. Kur'ân'ın Kesirli Bölümleri¹¹⁶⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de, sayfa ve âyet sayıları baz alınarak, bun-

¹¹⁵⁴ el-Kasas, 28/23.

¹¹⁵⁵ Dâni, *el-Beyân*, 210; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 90b.

¹¹⁵⁶ el-Ankebût, 29/1.

¹¹⁵⁷ el-Ankebût, 29/29.

¹¹⁵⁸ el-Ankebût, 29/65.

¹¹⁵⁹ Dâni, *el-Beyân*, 203. Eserde âyet sayısı 67 olarak yazılmıştır. Muhtemelen, Na'îmî ya da müstensihin bir hatası söz konusudur. Bk. Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 90b.

¹¹⁶⁰ er-Rûm, 30/1.

¹¹⁶¹ er-Rûm, 30/2.

¹¹⁶² er-Rûm, 30/4.

¹¹⁶³ er-Rûm, 30/55.

¹¹⁶⁴ Dâni, *el-Beyân*, 205. Müellifin eserinde bu bölüm sondan eksiktir. Bk. Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 90b.

¹¹⁶⁵ Müellifin eserinde bu bölüm sondan eksiktir. Kur'ân'ın dokuzda birlik bölümlerinin bir kısmı ve onda birlik bölümlerinin tamamı mevcut nüshada bulunmamaktadır. Bu sebeple zikredilen eksiklikler tamamlanıp konu bütünlüğü sağlanmıştır. Bk. Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 94b.

ların yanı sıra mana da gözetilerek üçte bir, beşte bir, onda bir gibi bölümlemeler yapılmıştır. Bu işlemin icrasında, bir cüzün dörtte birini ifade eden ve beşer sayfadaki oluşan hiziplerin,¹¹⁶⁶ Kur'ân'ın yarısının ve kesirli bölümlemelerinin her birinin 'vakf-ı tâm' olması önem arz etmiştir. Bu bölümde, Kur'ân'ın yarısından onda birlik bölümlerine kadar tüm kesirli bölümleri zikredilecektir.¹¹⁶⁷

2.28.6.1. Nısf

Bu kavram 'yarı' anlamına gelmekte olup, burada Kur'ân'ın ikiye ayrıldığı yerleri ifade etmektedir. Kehf sûresindeki (نُكْرُ) ¹¹⁶⁸ kelimesi, Kur'ân'ın ikiye ayrıldığı kelimedir. Bu kelimenin ilk iki harfi Kur'ân'ın ilk yarısının sonunu ifade ederken, son iki harfi ise Kur'ân'ın ikinci yarısının başlangıcını ifade etmektedir.¹¹⁶⁹

Kettânîzâde, Kur'ân-ı Kerîm'in dört yerde ikiye ayrıldığını ifade etmiştir. Ona göre Kur'ân'ın ilk yarısı harflerde Kehf sûresindeki (وَلْيَتَلَطَّفْ) ¹¹⁷⁰ kelimesinin tâ (ت) harfinde nihayet bulmakta olup, Kur'ân'ın ikinci yarısı ise tâ (ت)'dan sonraki lâm (ل) ile başlamaktadır. Müellif, Kur'ân'ın kelimede Kehf sûresinin, âyetinde (فَدُ سَمِعَ) ¹¹⁷¹ lafzının sonunda, sûrede ise (فَدُ سَمِعَ) ¹¹⁷² ifadesinde ikiye ayrıldığını kaydetmiştir.¹¹⁷³

¹¹⁶⁶ Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/245.

¹¹⁶⁷ Koçyiğit, "Kur'ân'ın Bölümlemesi", 384.

¹¹⁶⁸ el-Kehf, 18/74.

¹¹⁶⁹ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987), 253; Koçyiğit, "Kur'ân'ın Bölümlemesi", 385.

¹¹⁷⁰ el-Kehf, 19.

¹¹⁷¹ el-Kehf, 78.

¹¹⁷² el-Mücâdele, 58/1.

¹¹⁷³ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 93a.

2.28.6.2. Sülûs

Bu kavram, Kur'ân'ın üçte birlik parçalara bölünmesine denmektedir. Kur'ân'ın üçte birlik kısımlarının ilki Tevbe sûresindeki (سَيُصِيبُ)¹¹⁷⁴ kelimesinde nihayet bulur. Bu kelimeden sonra ikinci üçte birlik kısım başlar ve bu da Ankebût sûresindeki (إِلَّا بِآلَتِي هِيَ) ¹¹⁷⁵ lafzıyla sona erer. Bu ifadenin ardından gelen son üçte birlik kısım ise Kur'ân'ın sonuna dek devam eder.¹¹⁷⁶

Ebû Tâhir, üstte verilen bilgilere ek olarak, Kur'ân'ın üçte birlik kısımlarının ilkinin Berâe sûresindeki (سَيُصِيبُ)¹¹⁷⁷ kelimesinin yâ (ي) harfinde sona erdiğini ifade etmiştir.¹¹⁷⁸

2.28.6.3. Rubû'

Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'in dörtte birlik parçalara bölünmesine denir. Kur'ân'ın dörtte birlik kısımlarının ilki A'râf sûresinin 4. âyetinin, ikincisi Kehf sûresinin 74. âyetinin, üçüncüsü Sâffât sûresinin 144. âyetinin ve dördüncüsü de Kur'ân'ın sonunda nihayete ermektedir.¹¹⁷⁹

Muhammed b. Mustafa, Kur'ân'ın dörtte birlik bölümlerinin ilkinin A'râf sûresinde yer alan (وَذِكْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ)¹¹⁸⁰ lafzında, ikincisinin Kehf sûresindeki (لَنْ تَسْتَطِيعَ)¹¹⁸¹ ifadesinde, üçüncüsünün Sâffât sûresindeki (فَمَتَّعْنَاهُمْ)¹¹⁸² kelimesinde ve dördüncüsünün de âhir-i Kur'ân'da sona erdiğini ifade etmiştir.¹¹⁸³

¹¹⁷⁴ et-Tevbe, 9/90.

¹¹⁷⁵ el-Ankebût, 29/46.

¹¹⁷⁶ Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman es-Sicistanî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhibbiddîn Abdü's-Sübhan Vâ'iz (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 2/484; Koçyiğit, "Kur'ân'ın Bölümlenmesi", 385.

¹¹⁷⁷ et-Tevbe, 9/90.

¹¹⁷⁸ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 93a.

¹¹⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân*, 254.

¹¹⁸⁰ el-A'râf, 7/2.

¹¹⁸¹ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 93a.

¹¹⁸² es-Sâffât, 37/148.

¹¹⁸³ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 93a.

nün Ankebût'taki (هِيَ أَحْسَنُ),¹¹⁹⁴ beşincisinin Câsiye'deki (فَالْيَوْمَ لَا) ¹¹⁹⁵ ifadeleri ve altıncısının da Kur'ân'ın sonu olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁹⁶

2.28.6.6. Sübû'

Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'in yedide birlik parçalara bölünmesine denir. Katâde'den gelen bilgiye göre Kur'ân-ı Kerîm'in yedide birlik kısımlarının ilki Nisâ'nın 76. âyetinde, ikincisi Enfâl'in 36. âyetinde, üçüncüsü Hicr'in 49. âyetinde, dördüncüsü Mü'minûn'un sonunda, beşincisi Sebe'nin sonunda, altıncısı Hucurât'ın sonunda ve yedincisi de Kur'ân'ın sonunda nihayete ermektedir.¹¹⁹⁷

Kettânîzâde, Furkân-ı Şerîf'in yedide birlik bölümlerinin ilkinin Nisâ'daki (أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ)'da,¹¹⁹⁸ ikincisinin A'râf'taki (سُوءِ الْعَذَابِ)¹¹⁹⁹ lafzının (سُوءِ الْإِلَهِ) kısmında, üçüncüsünün İbrâhîm'deki (وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ)¹²⁰⁰ ifadesinin (وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ) bölümünde, dördüncüsü Mü'minûn'deki (وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ)'de,¹²⁰¹ beşincisinin Sebe'deki (وَقَدَّرْنَا)¹²⁰² kelimesinin (وَقَدَّرْنَا) kısmında, altıncısının Hucurât sûresindeki (وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ)¹²⁰³ lafzında ve yedincisinin Kur'ân'ın sonunda nihayete erdiğini söylemiştir.¹²⁰⁴

memiştir. Bk. Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 94b.

¹¹⁹⁴ el-Ankebût, 29/46.

¹¹⁹⁵ el-Câsiye, 45/35.

¹¹⁹⁶ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 93a-94b.

¹¹⁹⁷ Sicistanî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/466.

¹¹⁹⁸ en-Nisâ, 4/57.

¹¹⁹⁹ A'râf sûresinin 141 ve 167. âyetlerinde (سُوءِ الْعَذَابِ) lafzı geçmektedir. Müellif, Kur'ân'ın yedide birlik bölümlerinin ikincisinin sona erdiği yer olan (سُوءِ الْعَذَابِ) lafzının hangi âyette geçtiğini zikretmemiş, bu sebeple âyet numarası verilememiştir. Bk. Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 94b.

¹²⁰⁰ İbrâhîm, 14/22.

¹²⁰¹ el-Mü'minûn, 23/49.

¹²⁰² es-Sebe', 34/18.

¹²⁰³ el-Hucurât, 49/2.

¹²⁰⁴ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 94b.

2.28.6.7. Sümün

Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'in sekizde birlik parçalara bölünmesine denir. Kur'ân'ın sekizde birlik kısımlarının ilki Âl-i İmrân'ın sonunda, ikincisi A'râf sûresinin 4. âyetinin başındaki (أَوْ هُمْ قَاتِلُونَ) lafzında, üçüncüsü Hûd sûresinin 44. âyetinin sonunda yer alan (وَقِيلَ بُعْدًا لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ) lafzında, dördüncüsü Kehf sûresindeki (شَيْئًا نُّكَرًا)¹²⁰⁵ lafzının sonunda, beşincisi Şu'arâ'nın 220. âyetinde, altıncısı Sâffât sûresi 144. âyetinde, yedincisi Tûr'un sonunda ve sekizincisi de Kur'ân'ın sonunda nihayete ermektedir.¹²⁰⁶

Ebû Tâhir, Kur'ân-ı Azîm'in sekizde birlik kısımlarının ilkinin Âl-i İmrân'ın (مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَا) ¹²⁰⁷ lafzının bölümünde, ikincisinin A'râf'taki (وَذِكْرَى لِّلْمُؤْمِنِينَ) ¹²⁰⁸ lafzında, üçüncüsünün Hûd'daki (وَفَارَ التَّوَرُ) ¹²⁰⁹ ifadesinin (وَفَارَ) kısmında, dördüncüsünün Kehf'teki (لَنْ تَسْتَطِيعَ) ¹²¹⁰ lafzında, beşincisinin Şu'arâ'nın sonundaki (يَنْقَلِبُونَ) ¹²¹¹ kelimesinin yâ (ي) harfinde, altıncısının Sâffât'taki (فَمَتَّعْنَاهُمْ) ¹²¹² kelimesinde, yedincisinin Necm'deki (مَا أَوْحَى) lafzında ve sekizincisinin de Kur'ân'ın sonunda nihayete erdiğini kaydetmiştir.¹²¹³

2.28.6.8. Tüsû'

Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'in dokuzda birlik parçalara bölünmesine denir. Kur'ân'ın dokuzda birlik kısımlarının ilki Âl-i

¹²⁰⁵ el-Kehf, 18/74.

¹²⁰⁶ İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân*, 256-257.

¹²⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/197.

¹²⁰⁸ el-A'râf, 7/2.

¹²⁰⁹ Hûd, 11/40.

¹²¹⁰ Kehf sûresinin 67, 72 ve 75. âyetlerinde (لَنْ تَسْتَطِيعَ) lafzı geçmektedir. Müellif, Kur'ân'ın sekizde birlik bölümlerinin dördüncüsünün sona erdiği yer olan (لَنْ تَسْتَطِيعَ) lafzının hangi âyetinde geçtiğini zikretmemiş, bu sebeple âyet numarası verilememiştir. Bk. Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 94b.

¹²¹¹ eş-Şu'arâ, 26/227.

¹²¹² es-Sâffât, 37/148.

¹²¹³ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 94b.

İmrân'ın 150. âyetinin, ikincisi En'âm'ın 60. âyetinin, üçüncüsü Tevbe'nin sûresinin 92. âyetinin, dördüncüsü Nahl'in 20. âyetinin, beşincisi Hac'ın 22. âyetinin, altıncısı Ankebût'un 45. âyetinin, yedincisi Mü'min'in 11. âyetinin, sekizincisi Rahmân'ın sûresinin sonunda ve dokuzuncusu da Kur'ân'ın sonunda nihayete ermektedir.¹²¹⁴

Muhammed b. Mustafa en-Na'imî, Kur'ân'ın dokuzda birlik bölümlerinin ilkinin Âl-i İmrân'ın (فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ) ¹²¹⁵ lafzının (فَقَدْ) kısmında, ikincisinin En'âm'ın (عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا) ¹²¹⁶ lafzında, üçüncüsünün Berâ'e'nin (سَيُصِيبُ) ¹²¹⁷ kelimesinin yâ (ي) harfinde, dördüncüsünün Nahl sûresindeki (إِنَّ فِي) ¹²¹⁸ lafzının yâ (ي) harfinde sona erdiğini ifade etmiştir.¹²¹⁹

2.28.6.9. 'Uşür

Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'in onda birlik parçalara bölünmesine denmektedir. Kur'ân'ın onda birlik kısımlarının ilki Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinden 100 âyetle, ikincisi Mâide'nin, üçüncüsü Enfâl'in, dördüncüsü Yûsuf'un, beşincisi Kehf'in, altıncısı Furkân'ın, yedincisi Ahzâb'ın, sekizincisi Hâ-Mîm/Secde'nin (Fussilet), dokuzuncusu Vâkıa'nın ve onuncusu da Kur'ân'ın sonunda nihayete ermektedir.¹²²⁰

¹²¹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân*, 257; Koçyiğit, "Kur'ân'ın Bölümlemesi", 389.

¹²¹⁵ Âl-i İmrân, 3/143.

¹²¹⁶ el-En'âm, 6/53.

¹²¹⁷ et-Tevbe, 9/90.

¹²¹⁸ Nahl sûresinin 11, 12, 13, 65, 67, 69 ve 79. âyetlerinde (إِنَّ فِي) lafzı geçmektedir. Müellif, Kur'ân'ın dokuzda birlik bölümlerinin dördüncüsünün sona erdiği yer olan (إِنَّ فِي) lafzının hangi âyette geçtiğini zikretmemiş, bu sebeple âyet numarası verilememiştir. Bk. Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 94b.

¹²¹⁹ Müellifin eserindeki 94b numaralı sayfadan sonra eksiklik bulunmasından dolayı 'Kur'ân'ın Kesirli Bölümleri' konusunun kalan kısmı farklı kaynaklardan alıntılarla tamamlanmıştır. Bk. Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 94b.

¹²²⁰ Sicistanî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/472.

2.29. Resmü'l-Mushaf Kuralları

Hiz. Osman'ın (r.a.), Kur'ân harflerinin ve kelimelerinin yazımında rıza gösterdiği yazı tarzına 'Resmü'l-Mushaf' denir. Yazıda aslolan, yazılan şeyin bütünüyle söylenene mutâbık olması, herhangi bir eksiklik ya da fazlalığının bulunmaması ve en ufak değişiklikten uzak olmasıdır. Hiz. Osman (r.a.) devrinde çoğaltılmış olan Mushaflarda bazı önemli gayelerden dolayı bu esaslara riayet edilmemiştir. Zikredilen bu Mushaflarda telaffuz-yazım uyumu olmayan pek çok harf bulunmaktadır. Ulemâ, resmü'l-Kur'ân konusu üzerinde önemle durmuş, yazısı lafzından farklı olan kelimeleri belirlemiş ve bu hususta birçok müstakil eser kaleme almıştır. Hiz. Osman Mushafının yazımı ile alakalı kaideler, bu alanda uzmanlaşmış âlimler tarafından altı başlık altında zikredilmiştir.¹²²¹ Bunlar, aşağıda müellifin konuya dair görüşleriyle birlikte başlıklar halinde açıklanacaktır.

2.29.1. Hazif Kuralı

Bu bölümde, bazı harflerin Hiz. Osman Mushafı'nda hazfine dair kurallar başlıklar halinde zikredilecektir.

2.29.1.1. Elif (ا) Harfinin Hazfi

Hiz. Osman Mushafı'nda, istisnaları olmakla birlikte, elif (ا) harfinin hafzedildiği çok sayıda örnek bulunmaktadır. Burada bu konuyla ilgili bazı misaller zikredilecektir.

a. Nidâ harfi olan yâ (يا)'nın sonundaki elif (ا)¹²²², (يَا أَيُّهَا النَّاسُ) misalindeki gibi hafzedilmiştir.

¹²²¹ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Kur'ân İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi*, ed. Faik Akcaoglu, çev. Halil Aldemir (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015), 507-508.

¹²²² el-Hucurât, 59/13.

b. Tembîh manasındaki hâ (ها)'nın sonundaki elif (هَآئُتُمْ)¹²²³, (ا)¹²²³ örneğinde olduğu gibi hazfedilmiştir.

c. Kendisine başka bir zamir bitişen (نا) zamirinin sonundaki elif (أَنْجَيْنُكُمْ)¹²²⁴, (ا)¹²²⁴ misalinde görüldüğü üzere hazfedilmiştir.

d. Lafzatullâhın (اللَّهِ)¹²²⁵ elif (ا)'i hazfedilmiştir.

e. İlah lafzındaki elif (إِلَهِ)¹²²⁶, (ا)¹²²⁶ örneğindeki gibi hazfedilmiştir.

f. Sübhân ve Rahmân kelimelerinde bulunan elif (الرَّحْمَنُ)¹²²⁷, (ا)¹²²⁷ ve (مُسْبَحُنْ)¹²²⁸ misallerindeki gibi hazfedilmiştir.

g. Lâm'dan sonraki elif (خَلِيفَ)¹²²⁹, (ا)¹²²⁹ örneğindeki gibi hazfedilmiştir.

h. İki lâm arasındaki elif (الْكَلَّةِ)¹²³⁰, (ا)¹²³⁰ misalindeki gibi hazfedilmiştir.

i. Tesniyelerde bulunan elif (ا)'lerin tamamı (رُجُلَيْنِ)¹²³¹ örneğindeki gibi hazfedilmiştir.

j. Cem-'i müzekker ve cem-'i müennes sâlimlerde bulunan elif (سَمْعُونِ)¹²³² ve (وَالْمُؤْمِنَاتِ)¹²³³ misallerindeki gibi hazfedilmiştir.

k. Mefâ'il kalıbında gelen cemî kelimelerle bunların müşâbihi olanlarda mevcut elif (مَسْجِدِ)¹²³⁴, (ا)¹²³⁴ ve (النَّصْرَى)¹²³⁵ örneklerindeki gibi hazfedilmiştir.

¹²²³ Âl-i İmrân, 3/119.

¹²²⁴ Tâhâ, 20-80.

¹²²⁵ Sâffât, 37/126.

¹²²⁶ Âl-i İmrân, 3/18.

¹²²⁷ er-Rahmân, 55/1.

¹²²⁸ el-İsrâ, 17/93.

¹²²⁹ el-En'âm, 6/165.

¹²³⁰ en-Nisâ, 4/176.

¹²³¹ el-Mâide, 5/23.

¹²³² el-Mâide, 5/42.

¹²³³ et-Tevbe, 9/72.

¹²³⁴ el-Bakara, 2/114.

¹²³⁵ el-Bakara, 2/113.

l. 1236 (تَلَّكَ) misalindeki gibi tüm sayılardaki elif (ل) hazfedilmiştir.

m. Besmelede bulunan elif (بِسْمِ اللَّهِ), 1237 (ل) örneğindeki gibi hazfedilmiştir.

n. 1238 (سَلَّ) fiilinin emr-i hâzırının başında bulunan elif (سَلَّ) misalindeki gibi hazfedilmiştir.

o. 1239 (مَلِكْ) kelimesindeki elif (ل) hazfedilir.¹²⁴⁰

Kettânîzâde, eserinde elif (ل)'in hazfiyle alâkalı şunları zikretmiştir:

a. 1241 (تُرِبًا) kelimesindeki elif (ل): Râ'd, Neml ve Nebe' sûrelerinde mahzûf olup diğerlerinde değildir.

b. 1242 (أَيُّهَا) kelimesindeki elif (ل): Bu kelimenin elifi üç yerde mahzûftur. Bunlar 1243 (أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ), 1242 (أَيُّهُ الثَّقَلَانِ) ve 1244 (أَيُّهُ السَّاجِرُ) kelimeleridir.

c. 1245 (لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ), 1245 (وَلَهَا كِتَابٌ) kelimesindeki elif (ل) 1246 (وَكِتَابٍ مُّبِينٍ) ve 1247 (مَعْلُومٌ) 1248 (مَنْ كِتَابٍ رَبِّكَ) kelimeleri haricinde mahzûftur.

d. 1249 (أَيُّهَا) lafızlarındaki elif (ل): Yûnus sûresindeki iki yer dışında mahzûftur. Bunlar 1249 (أَيُّهَا بَنِيَّاتٌ) ve 1250 (مَكْرُ فِي أَيَّاتِنَا) kelimeleridir.

¹²³⁶ el-Kehf, 18/25.

¹²³⁷ el-Fâtiha, 1/1.

¹²³⁸ el-Bakara, 2/211.

¹²³⁹ el-Fâtiha, 1/4.

¹²⁴⁰ Zûrkânî, *Menâhilu'l-İrfân Tercümesi*, 508-509.

¹²⁴¹ er-Ra'd, 13/5; en-Neml, 27/67; en-Nebe', 78/40.

¹²⁴² en-Nûr, 24/31.

¹²⁴³ er-Rahmân, 55/31.

¹²⁴⁴ ez-Zührûf, 43/49.

¹²⁴⁵ er-Ra'd, 13/38.

¹²⁴⁶ el-Hicr, 15/4.

¹²⁴⁷ en-Neml, 27/1.

¹²⁴⁸ el-Kehf, 18/27.

¹²⁴⁹ Yûnus, 10/15.

¹²⁵⁰ Yûnus, 10/21.

e. (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا) ¹²⁵¹ lafzındaki elif (ل): Yûsuf sûresindeki (قُرْآنًا) ¹²⁵² ve Zuhrûf taki (إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا) ¹²⁵³ kelimelerinde mahzûftur. Bazı kimseler Irâkiyyûna göre bunların elif (ل) leri sâbittir derken bazıları ise Kur'ân'ın tamamındaki (قُرْآنًا) ¹²⁵⁴ kelimesi için elif (ل) harfi mahzûftur demişlerdir.

f. (إِلَّا قَالُوا) ¹²⁵⁵ lafzındaki elif (ل): Nusyer, ¹²⁵⁶ Zâriyât taki (سَاجِرٌ) ¹²⁵⁷ kelimesi hariç mahzûf olduğunu söylemiştir. Nâfi' ise bu kelimenin Şu'arâ'daki (بِكُلِّ سَجَارٍ) ¹²⁵⁸ dışında hâ (ح) dan evvel elif (ل) ile yazıldığını söylemiştir.

g. Nâfi, (إِبْرَاهِيمَ، إِسْمَاعِيلَ، إِسْحَاقَ، هَارُونَ، مُوسَى، عِمْرَانَ، لُقْمَانَ) ¹²⁵⁹ gibi Acem isimlerinde bulunan elif (ل) leri mahzûf olduğunu beyan etmiştir. Lakin (طَالُوتَ، جَالُوتَ، يَاجُوجَ، مَاجُوجَ) ¹²⁶⁰ isimlerinde elif (ل) sâbittir. (ذُوذَ، هَرُوتَ، مَارُوتَ، قَارُونَ، هَمَانَ، إِسْرَائِيلَ) ¹²⁶¹ isimlerinin eliflerinde ihtilâf olunmuştur. Bunlar bazı mushaflarda mahzûf, bazılarında ise sâbittir ki tercih edilen görüş de budur.

h. (الْعَرَمِينَ، الْعَلَمِينَ، الظَّالِمِينَ) ¹²⁶² gibi (فاعل) ¹²⁶³ vezni üzere sığalanan cem-'i müzekker sâlimlerin elif (ل) i mahzûftur. (الضَّالِّينَ، الْعَادِينَ) ¹²⁶⁴ gibi mehmûz ve müşedded olanlarda ise ihtilâf olunmuştur. Bunların elif (ل) leri çoğu mushafta sabittir. Az sayıda mushafta ise bunların elif (ل) leri mahzûftur.

i. (الصَّالِحَاتِ، الْخَفِطَاتِ، قَتِيتَتْ، سَحَبَتْ) ¹²⁶⁵ gibi (فاعل) ¹²⁶⁶ vezninde gelen cem-'i müenneslerin elif (ل) leri mushafların çoğuna göre mahzûftur. Az

¹²⁵¹ Yûsuf, 12/2.

¹²⁵² ez-Zuhrûf, 43/3.

¹²⁵³ Kimliğiyle alâkalı mâlûmat bulunamamıştır.

¹²⁵⁴ ez-Zâriyât, 51/52.

¹²⁵⁵ eş-Şu'arâ, 26/37.

¹²⁵⁶ el-Bakara, 2/124; el-Bakara, 2/133; Meryem, 19/49; el-Bakara, 2/248; Hûd, 11/84; et-Tahrîm, 66/12; Lokmân, 31/12.

¹²⁵⁷ el-Bakara, 2/247; el-Bakara, 2/251; el-Kehf, 18/94; el-Enbiyâ, 21/96.

¹²⁵⁸ es-Sebe', 34/10; el-Bakara, 2/102; el-Bakara, 2/102; el-Ankebût, 29/39; el-Kasas, 28/6; el-Bakara, 2/40.

¹²⁵⁹ el-Bakara, 2/35; el-Bakara, 2/131; et-Tevbe, 9/60.

¹²⁶⁰ el-En'âm, 6/77; el-Mû'minûn, 23/113; el-Ahzâb, 33/35; el-Bakara, 2/177.

¹²⁶¹ en-Nisâ, 4/57; el-Ahzâb, 33/35; en-Nisâ, 4/34; et-Tahrîm, 66/5.

sayıda mushafa göre ise ilk elif (ل) mahzûf olup ikincisi sâbittir. (سَيِّئَاتٍ، الصَّلَاحَاتِ، الْحَفَظَاتِ، قِيَّاتٍ، سَيِّحَاتٍ) gibi. Lâkin 1262 lafzının elifi ittifakla sabittir. Çünkü bu, müfredine benzer.

j. (الْأَيَّكَ) kelimesindeki elif (ل): Ulemâ, bu lafızdaki elif (ل)'lerin Hicr ve Kâf sûresindekiler¹²⁶³ hariç mahzûf olduğunda ittifak etmişlerdir.

k. (تَرَ الْجَمْعَانِ)¹²⁶⁴ lafzındaki (تَرَ) kelimesi gibi son harfi hemze (ء) olan kelimeler, (دُعَاً وَنِدَاءً، مِنَ السَّمَاءِ)¹²⁶⁵ örneklerinde görüldüğü üzere bir elif (ل)'le yazılırlar. Sübhân ve Fussilet sûrelerindeki son harfi hemze (ء) olan kelimeler de bir elif (ل)'le yazılırlar.¹²⁶⁶

l. (أَنْذَرْتَهُمْ، أَنْتُمْ، قُلُوبُ اللَّهِ، وَأَنْزَلَ، أَلْقَى، آمَنْتُمْ، أَلِهْتُمْ)¹²⁶⁷ misallerindeki gibi evvelinde iki elif (ل) bulunan kelimeler bir elif (ل)'le yani (أَنْذَرْتَهُمْ، أَنْتُمْ، قُلُوبُ اللَّهِ، وَأَنْزَلَ، أَلْقَى، آمَنْتُمْ، أَلِهْتُمْ) şeklinde yazılır.

m. Çoğu mushafta (حَطَّيْنَا، حَطَّيْكُمْ)¹²⁶⁸ gibi cem-'i teksîrlerin elif (ل)'lerinin mahzûf olduğunda ittifak vardır. Ancak az sayıda mushafa göre ilk elif (ل) mahzûftur.

n. (وَسَعَوْا فِي آيَاتِنَا)¹²⁷¹ Furkân'da (وَجَاؤُا)¹²⁷⁰, Sebe'de (وَبَاؤُا)¹²⁶⁹ ve Haşr'da (تَبَوَّؤُا الدَّارَ)¹²⁷³ gibi bazı yerlerde cemî vâv (و)'undan sonra gelen elif (ل) mahzûf olur.

o. Müfred vâvından sonra gelen elif (ل) Nisâ'daki (عَسَى اللَّهُ أَنْ يَغْفِرَ عَنْهُمْ)¹²⁷⁴ kelimesinde mahzûftur.¹²⁷⁵

¹²⁶² ez-Zümer, 39/48.

¹²⁶³ el-Hicr, 15/78; Kâf, 50/14.

¹²⁶⁴ eş-Şu'arâ, 26/61.

¹²⁶⁵ el-Bakara, 2/171; el-Bakara, 2/19.

¹²⁶⁶ Müellif, bunlarla alakalı örnek zikretmemiştir.

¹²⁶⁷ el-Bakara, 2/6; el-Bakara, 2/140; Yûnus, 10/59; Sâd, 38/8; Kamer, 54/25; el-Mülk, 67/16; ez-Zuhrûf, 43/58.

¹²⁶⁸ el-Bakara, 2/28; Tâhâ, 20/73; el-Ankebût, 29/12.

¹²⁶⁹ Yûsuf, 12/16.

¹²⁷⁰ el-Bakara, 2/61.

¹²⁷¹ es-Sebe', 34/5.

¹²⁷² el-Furkân, 25/21.

¹²⁷³ el-Haşr, 59/9.

¹²⁷⁴ en-Nisâ, 4/99.

¹²⁷⁵ Müellifin eserinde bu bölüm baştan eksiktir. Bk. Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr.

2.29.1.2. Yâ (ي) Harfinin Hazfi

Hz. Osman Mushafı'nda (ي) harfi, istisnaları olmakla beraber aşağıdaki durumlarda hazfedilmiştir:

a. Ref ve cer durumundaki tenvinli nâkıs isimlerin sonunda bulunan yâ (يَ غَيْرِ بَاغٍ وَلَا عَادٍ) (ي),¹²⁷⁶ ve misallerindeki gibi hazfedilmiştir.

b. (فَارْهُبُونِ),¹²⁷⁷ (فَارْهُبُونِ),¹²⁷⁸ (وَحَافُونَ),¹²⁷⁹ (وَأَتَقُونَ),¹²⁸⁰ (وَأَطِيعُونَ),¹²⁸¹ ve (فَاعْبُدُونِ)¹²⁸² kelimelerinin sonunda bulunan yâ (ي), hazfedilmiştir.

c. Bakara sûresi 128. âyetteki (إِزْهَمْ) kelimesinde bulunan yâ (ي), hazfedilmiştir. Bu kelimenin geçtiği diğer yerlerde yâ (ي) hazfedilmemiş, sadece elif (ل) hazfedilmiştir.¹²⁸³

Ebû Tâhir eserinde yâ (ي)'nın hazfiyle alakalı şunları zikretmiştir:

a. Yâ-i vâhid, (فَاتَّقُونِي، وَلَا تُكْفُرُونِي، فَارْهُبُونِي)¹²⁸⁴ misallerinde olduğu gibi kelimenin sonunda kesralı harfle gelirse mahzûftur. Bazı kimseler Ankebût'taki (يَا عِبَادِي الَّذِينَ آمَنُوا)¹²⁸⁵ ve Zümer'deki (يَا عِبَادِي الَّذِينَ أَسْرَفُوا)¹²⁸⁶ lafızlarında yâ (ي)'yı isbât etmişlerdir. Zührûf sûresindeki (يَا عِبَادِ)¹²⁸⁷ lafzında ise ihtilaf olunmuş; yâ (ي) harfi Medine mushaflarında isbât edilirken Irak mushaflarında hazfedilmiştir.

94a-95a.

¹²⁷⁶ el-Bakara, 2/173; el-En'âm, 6/145; en-Nahl, 16/115.

¹²⁷⁷ Yûsuf, 12/45.

¹²⁷⁸ en-Nahl, 16/51.

¹²⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/175.

¹²⁸⁰ el-Bakara, 2/197.

¹²⁸¹ eş-Şu'arâ, 26/126.

¹²⁸² el-Enbiyâ, 21/25, 92; el-Ankebût, 29/56.

¹²⁸³ Zürkânî, *Menâhîlu'l-'İrfân Tercümesi*, 509-510.

¹²⁸⁴ en-Nahl, 16/2; el-Bakara, 2/152; el-Bakara, 2/40.

¹²⁸⁵ el-Ankebût, 29/56.

¹²⁸⁶ ez-Zümer, 39/53.

¹²⁸⁷ ez-Zührûf, 43/68.

b. İki yâ (ي) harfi, أَنْتَ وَلِيٌّ، وَيَحْيَى، سَيِّبَاتِكُمْ، خَطِئِينَ، وَالْأَمِينِ، 1288 gibi örneklerdeki gibi kelime sonunda ya da ortasında bulunup aslî veya zâid olsa ya da biri aslî veya zâid olarak tekerrür etse, bu iki yâ (ي)'dan birini hafzetmek lâzımdır. Mahzûf olan yâ (ي)'nın ilki mi, ikincisi mi olduğu hususunda Ca'berî ilki demiştir. هَيَّئِ، 1289 gibi hemze suretinde olanlar, yâ (ي)'nın hafzinden istisna edilmişlerdir.

c. 1290 gibi mu'reb olan kelimeler haziften müstesnadır.

d. Cem'î, muhâtab ve ğâib zamirleri muttasıl olduklarında 1291 misallerindeki gibi iki yâ (ي) ile yazılırlar.

e. Irak mushaflarında 1292 gibi mecrûr olan âyet lafızları iki yâ (ي), kalanlara göre ise tek yâ (ي) ile yazılır. 1293

2.29.1.3. Vâv (و) Harfinin Hazfi

Hiz. Osman Mushafı'nda vâv (و), aşağıdaki durumlarda hazfedilmiştir:

a. Bu harf başka bir vâv (و)'la yan yana gelmesi durumunda 1294 ve 1295 kelimelerindeki gibi hazfedilir.

b. 1297 (يَذُغُ)، 1296 (وَيَمِغُ)، 1298 (وَيَذُغُ) ve 1299 fiillerindeki vâv (و)'lar hazfedilmiştir. 1300

1288 el-Mâide, 5/111; Âl-i İmrân, 3/20; el-Kasas, 28/8; el-Bakara, 2/271; el-Enfâl, 8/42; Yûsuf, 12/101.

1289 el-Kehf, 18/10; el-Kehf, 18/16; el-Bakara, 2/229.

1290 el-A'râf, 7/113.

1291 el-Câsiye, 45/26; en-Nisâ, 4/86; Kâf, 50/15.

1292 el-Mâide, 5/10.

1293 Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 95a-96b.

1294 es-Secde, 32/18.

1295 el-Kehf, 18/16.

1296 el-İsrâ, 17/11.

1297 eş-Şûrâ, 42/24.

1298 el-Kamer, 54/6.

1299 el-'Alak, 96/18.

1300 Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân Tercümesi*, 509-510.

Muhammed b. Mustafa, vâv (و)‘ın hazfiyle alakalı şunları zikretmiştir:

a. (و) örneklerindeki gibi iki vâv (و) harfi birbirine bitişik olsa, bunların öncesi de mazmûm ya da meftûh olsa, bu vâv (و)‘dan biri hafzedilir.

b. Vâv (و), dört yerde mahzûftur. Bunlar, (يَدْعُ الدَّاعِ، سَدْعُ الرَّبَّانِيَّةِ،) ¹³⁰¹ (دَاوُدَ، لَا يَسْبُتُونَ، يَدْرُونَ، الْغَاوُونَ) ¹³⁰² kelimeleridir. ¹³⁰³

2.29.1.4. Lâm (ل) Harfinin Hazfi

Hz. Osman Mushafı‘nda lââm (ل) harfi başka bir lââm (ل)‘a idğam edilirse (وَالَّذِي) ¹³⁰⁴ ve (الَّذِي) ¹³⁰⁵ kelimelerinde olduğu gibi hafzedilir lâkin bunun istisnaları mevcuttur. ¹³⁰⁶

2.29.2. Ziyade Kuralı

Hz. Osman Mushafı‘nda aşağıdaki durumlarda, elif (إ), vâv (و) veya yâ (ي), kelimeye ilâve edilmiştir:

a. ¹³⁰⁷ (يَتَوَا اِشْرَايِلَ) ¹³⁰⁸ (أُولُوا الْأَلْبَابِ) ve ¹³⁰⁹ (مُلَاقُوا رَبِّهِمْ) misallerindeki gibi cem‘î veya cem‘î hükmünde olan isimlerin sonundaki vâv (و)‘dan sonra gelen elif (إ) ziyade edilmiştir.

b. ¹³¹⁰ (تَاللَّهِ تَفَعُّوْا) örneğindeki gibi vâv (و) şeklinde yazılan hemze (ء)‘den sonraki elif (إ) ziyade edilmiştir.

c. ¹³¹¹ (الرَّسُولَا)، ¹³¹² (الظُّنُونَا) ve ¹³¹³ (السَّبِيلَا) sözcüklerinin sonunda ve

¹³⁰¹ en-Nisâ, 4/163; el-A‘râf, 7/163; el-Kasas, 28/54; eş-Şu‘arâ, 26/224.

¹³⁰² el-Kamer, 54/6; el-Alak, 96/18; el-Îsrâ, 17/11; eş-Şûrâ, 42/24.

¹³⁰³ Na‘îmî, *Tezhîbü’l-tîlâve*, vr. 96b-96a.

¹³⁰⁴ el-Müddessir, 74/33.

¹³⁰⁵ el-Bakara, 2/17.

¹³⁰⁶ Zürkânî, *Menâhilu’l-İrfân Tercümesi*, 509.

¹³⁰⁷ el-Bakara, 2/269.

¹³⁰⁸ Yûnus, 10/90.

¹³⁰⁹ el-Bakara, 2/46.

¹³¹⁰ Yûsuf, 12/85.

¹³¹¹ el-Ahzâb, 33/67.

¹³¹² el-Ahzâb, 33/66.

¹³¹³ el-Ahzâb, 33/10.

(مَائِنَة) 1314, (مَائِنَتَيْنِ) 1315 kelimelerindeki mîm (م) 'den sonra gelen elif (ل) ziyade edilmiştir.

d. (بَائِكُمْ) 1318, (تَلْقَائِي) 1317, (أَنَاءِ) 1316, (نَبَائِي) 1319 ve (بَائِدِ) 1320 kelimeleri yâ (ي), ziyadesiyle (بَائِكُمْ), (تَلْقَائِي), (أَنَاءِ) ve (نَبَائِي) şeklinde yazılmıştır.

e. (أُولَاءِ) 1322, (أُولَئِكَ) 1321, (أُولُو) 1323 ve (أُولَاتِ) 1324 kelimelerindeki vâv (و), ziyade edilmiştir.¹³²⁵

2.29.3. Hemze (ء) Kuralı

Her birinin istisnaları olmakla birlikte hemze (ء) 'nin Hz. Osman Mushafı'ndaki yazımına dair meseleler şunlardır:

a. Hemze (ء) sakin olarak gelirse, (أَوْتُمِنَ) 1326 ve (بِالْبَأْسَاءِ) 1328 misallerindeki gibi öncesinde bulunan harfin harekesine uyan bir harf ile yazılır.

b. Hemze (ء) harekeli olarak geldiğinde, durumuna ve harekesine bakılarak değerlendirilir. Hemze (سَاصْرِفُ) 1329 ve (أُولُو) 1330 gibi kendisine zaid bir harfin bitişmiş olduğu bir kelimenin başında bulunması durumunda her zaman elif (ل) 'le yazılır.

¹³¹⁴ el-Enfâl, 8/66.

¹³¹⁵ el-Enfâl, 8/65.

¹³¹⁶ el-En'âm, 6/34.

¹³¹⁷ ez-Zümer, 39/9.

¹³¹⁸ Yûnus, 10/15.

¹³¹⁹ el-Kalem, 68/6.

¹³²⁰ 'Abese, 80/15.

¹³²¹ Âl-i İmrân, 3/7.

¹³²² el-Bakara, 2/5.

¹³²³ Âl-i İmrân, 3/119.

¹³²⁴ et-Talâk, 65/6.

¹³²⁵ Zürkânî, *Menâhilu'l-'İrfân Tercümesi*, 510.

¹³²⁶ et-Tevbe, 9/49.

¹³²⁷ el-Bakara, 2/283.

¹³²⁸ el-En'âm, 6/42.

¹³²⁹ el-A'râf, 7/146.

¹³³⁰ et-Tevbe, 9/86.

c. Hemze (سُئِلَ) ¹³³¹, (سَأَلَ) ¹³³² ve (لَيَقْرَأَهُ) ¹³³³ gibi bir kelimenin ortasında gelirse kendi harekesinin cinsine uyan bir harfle yazılır.

d. Hemze (شَاطِئِي) ¹³³⁴, (سَيِّئًا) ¹³³⁵ ve (لَوْلُو) ¹³³⁶ gibi kelimenin sonunda gelirse kendinden evvelki harfin harekesine uyan bir harfle yazılır.

e. Hemze (مِلْءُ الْأَرْضِ) ¹³³⁷ ve (يُخْرِجُ الْخَبْءَ) ¹³³⁸ örneklerindeki gibi öncesindeki harfin sakin olması durumunda herhangi bir harf üzerine yazılmayıp müstakil olarak yazılır. ¹³³⁹

Na'îmî, Hz. Osman Mushafı'nda bulunan hemze (ء) harfleriyle alakalı şunları kaydetmiştir:

a. Hemze (ء) sakin olarak gelip öncesi mazmûm olursa bu hemze (ؤ) kelimelerindeki gibi (يُؤْمِنُونَ، يَوْسُ، مُسْتَهْزِؤُونَ) ¹³⁴⁰ kelimelerindeki gibi (ؤ) suretinde yazılır.

b. Hemze (ء) sakin, öncesi meksûr gelirse bu hemze (ئ) suretinde yazılır. (لَيَلًا، وَلَيْلًا) ¹³⁴¹ kelimelerindeki gibi (ئ) suretinde yazılır.

c. Hemze (ء) sakin, öncesi meftûh olursa bu hemze (أ) suretinde resmedilir. (الرَّأْيِ،) ¹³⁴² kelimelerindeki gibi (أ) suretinde resmedilir.

d. Ulemâ, (لِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى، بِاللَّهِ، وَتَاللَّهِ) ¹³⁴³ lafızlarındaki gibi vasl hemzesinin üzerine bir edat dahil olsa da olmasa da bu hemze (ء)'nin elif (ا) suretinde yazılacağı hususunda ittifak etmişlerdir.

¹³³¹ el-Me'âric, 70/1.

¹³³² el-Bakara, 2/108.

¹³³³ el-İsrâ, 17/106.

¹³³⁴ en-Neml, 27/22.

¹³³⁵ el-Kasas, 28/30.

¹³³⁶ et-Tûr, 52/24.

¹³³⁷ Âl-i İmrân, 3/91.

¹³³⁸ en-Neml, 27/25.

¹³³⁹ Zürcânî, *Menâhilu'l-İrfân Tercümesi*, 510-511.

¹³⁴⁰ Meryem, 19/39; el-Fussilet, 41/49; el-Bakara, 2/14.

¹³⁴¹ el-Bakara, 2/58; en-Nisâ, 4/165; Hûd, 11/8.

¹³⁴² Hûd, 11/27; ez-Zümer, 39/45; Kâf, 50/30.

¹³⁴³ el-A'râf, 7/180; el-Bakara, 2/177; el-Enbiyâ, 21/57.

e. Hemze (ء)'nin yazıda beş yerde sureti olmaz. Birincisi lââm-ı tarifi hemze (ء)'sidir. Bu hemze (وَلَدَارُ الْآخِرَةِ) ¹³⁴⁴örneğindeki gibi üzerine lââm-ı ibtidâ gelmesi halinde surette yazılmaz. İkincisi, ¹³⁴⁵(وَأْتُوا النَّبِيَّاتِ) misallerinde olduğu üzere kelimenin ilk harfinde bulunduğu halde öncesine atıf vâv (و)'ı gelen hemzedir. Üçüncüsü, ¹³⁴⁶(وَأَسْأَلُ اللَّهَ، وَسَلَّ) ifadelerindeki gibi atıf vâv (و)'ndan sonra emrin üzerine dahil olan hemzedir. Dördüncüsü ¹³⁴⁷(الذِّكْرَيْنِ) kelimesinde görüleceği gibi istifhâm hemzesidir. ¹³⁴⁸

2.29.4. Bedel Kuralı

a. ¹³⁴⁹(وَالصَّلَاةِ) ve ¹³⁵⁰(وَالزَّكَاةِ) kelimelerindeki gibi tefhîm için gelen elif (ا), vâv (و) harfiyle yazılır.

b. Elif (ي) ¹³⁵¹(اِ)، ¹³⁵²(يَأْسَفِي) misallerindeki gibi yâ (ي) harfinden kalb olduğu zaman yâ (ي) ile yazılır.

c. ¹³⁵³(لَدَى) kelimesi, Yûsuf sûresindeki ¹³⁵⁴(لَدَا) haricinde yâ (ي) ile yazılır.

d. Elif (ي) ¹³⁵⁸(بَلَى)، ¹³⁵⁷(مَنْ)، ¹³⁵⁶(أَنْ)، ¹³⁵⁵(عَلَى)، ¹³⁵⁹(اِ)، ¹³⁶⁰(حَتَّى) ve ¹³⁵⁹(اِ) ile yazılır.

¹³⁴⁴ el-En'âm, 6/32.

¹³⁴⁵ et-Talâk, 65/6; el-Bakara, 2/189.

¹³⁴⁶ en-Nisâ, 4/32; ez-Zümrûf, 43/45.

¹³⁴⁷ el-En'âm, 6/143, 144.

¹³⁴⁸ Buradan sonra eksik sayfalar bulunması sebebiyle konu bütünlüğü bulunmamaktadır. Sonraki sayfada Kur'ân harflerinin sayıları konusuna geçiş yapılmıştır. Bk. Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 92b.

¹³⁴⁹ el-Bakara, 2/45.

¹³⁵⁰ Meryem, 19/31.

¹³⁵¹ ez-Zümer, 39/56.

¹³⁵² Yûsuf, 12/84.

¹³⁵³ el-Mü'min, 40/18.

¹³⁵⁴ Yûsuf, 12/25.

¹³⁵⁵ el-Bakara, 2/14.

¹³⁵⁶ el-Bakara, 2/102.

¹³⁵⁷ el-Bakara, 2/223.

¹³⁵⁸ el-Bakara, 2/214.

¹³⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/76.

¹³⁶⁰ Muhammed, 47/16.

e. Muhaffef tekit nûnları elif (ا) ile yazılır. (إِنَّ)¹³⁶¹ kelimesinin (إِذَا) şeklinde yazılması da böyledir.

f. Müenneslik alâmeti olan tâ (نِعْمَتْ)¹³⁶², (رَحِمْتُ)¹³⁶³ ve (لَعْنَتْ)¹³⁶⁴ kelimelerinde bazen açık tâ (ت) ile yazılır.

g. Müenneslik alâmeti olan tâ (ة), şu âyetlerde açık tâ (ت) ile yazılır: (بَقِيَّتُ) ve (إِنَّ شَجَرَتَ الرَّقُومِ)¹³⁶⁵ (قُرْتُ عَيْنِ)¹³⁶⁶ (وَجَنَّتُ نَعِيمِ)¹³⁶⁷ (لَعْنَتْ) ¹³⁶⁸ (اللَّهُ).

h. Kadın mânâsına gelen (إِمْرَأَةً) kelimesi, (امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ)¹³⁶⁹ örneğindeki gibi kocaya muzâf olduğunda son harf açık tâ (ت) ile yazılır.¹³⁷⁰

Kettânîzâde, bedel bahsiyle alâkalı şunları söylemiştir:

Hâ-i te'nîs, (لَا رَحِمَتْ) lafzı hariç her yerde tâ (ة) ile yazılır. Bakara, A'râf, Hûd, Meryem, Rûm ve Zuhrûf sûrelerinde¹³⁷¹ uzun tâ (ت) ile mersûmdür. (نِعْمَتْ) kelimesi Bakara, Âl-i İmrân, Mâide, İbrâhîm, Nahl, Lokmân, Fâtır ve Tûr¹³⁷² sûrelerinde aynı şekilde uzun tâ (ت) ile resmedilir. (سُنَّتْ) kelimesi Enfâl, Fâtır ve Gâfir sûrelerinde¹³⁷³ uzun tâ (ت) ile yazılmıştır. Kur'ân'da geçen (وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ، فَنَجْعَلُ لَعْنَتَ اللَّهِ، وَالْخَامِسَةَ) (أَمْرًا، وَأَنْ لَّعْنَتْ، وَمَعْصِيَتِ، شَجَرَتِ الرَّقُومِ، قُرْتُ عَيْنِ، وَجَنَّتُ نَعِيمِ، بَقِيَّتُ اللَّهِ، يَأْبَتْ، مَرْصَاتِ،

¹³⁶¹ Yûnus, 10/106.

¹³⁶² Hûd, 11/73.

¹³⁶³ İbrâhîm, 14/28, 34.

¹³⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/61.

¹³⁶⁵ ed-Duhân, 44/43.

¹³⁶⁶ el-Kasas, 28/9.

¹³⁶⁷ el-Vâkı'a, 56/89.

¹³⁶⁸ Hûd, 11/86.

¹³⁶⁹ et-Tahrîm, 66/11.

¹³⁷⁰ Zûrkânî, *Menâhilu'l-İrfân Tercümesi*, 511-512.

¹³⁷¹ el-Bakara, 2/218; A'râf, 7/56; Hûd, 11/73; Meryem, 19/2; er-Rûm, 30/50; ez-Zuhrûf, 43/32.

¹³⁷² el-Bakara, 2/231; Âl-i İmrân, 3/103; el-Mâide, 5/11; İbrâhîm, 14/28, 34; en-Nahl, 16/72, 83, 114; el-Lokmân, 31/31; el-Fâtır, 35/3; et-Tûr, 52/29.

¹³⁷³ el-Enfâl, 8/38; el-Fâtır, 35/43; el-Mü'min, 40/85.

(هَيْهَاتَ، ذَاتَ، ابْنَتْ، فَطَرَتْ)¹³⁷⁴ kelimelerinin hepsi uzun tâ (ت) ile ketbolunur.¹³⁷⁵

2.29.5. Vasl ve Fasl Kuralı

a. (أَنْ) harfi, kendinden sonra gelen (لَا)'ya bitişir. Bunun, (أَنْ)¹³⁷⁶ ve (أَنْ لَا يَقُولُوا)¹³⁷⁷ lafızlarının da içinde bulunduğu on yerde istisnası bulunmaktadır.

b. (أَنْ) harfi, kendinden sonra gelen (مَا)'ya istisnasız olarak bitişir.

c. (إِنْ) harfi, (وَأِنْ مَا تُرِيدُكَ)¹³⁷⁸ lafzı hariç kendinden sonra gelen (مَا)'ya bitişir.

d. (مَنْ) harfi, içinde (فَمِنْ مَا مَلَكَتْ)¹³⁷⁹ lafzının da bulunduğu üç yer hariç kendinden sonra gelen (مَا)'ya bitişir.

e. (مَنْ) harfi, kendinden sonra gelen (مَنْ) kelimesine her zaman bitişir.

f. (عَنْ) harfi, (عَنْ مَا نُهْوَا)¹³⁸⁰ lafzı hariç, kendinden sonraki (مَا)'ya bitişir.

g. (كُلِّ) kelimesi, (كُلِّ مَا رُدُّوا)¹³⁸¹ ve (وَأَتَيْكُمْ مِنْ كُلِّ مَا)¹³⁸² lafızları hariç, sonrasında gelen (مَا)'ya bitişir.

¹³⁷⁴ Yûsuf, 12/51; el-En'âm, 6/115; Âl-i İmrân, 3/61; en-Nûr, 24/7; el-Mücâdele, 58/8; ed-Duhân, 44/43; el-Kasas, 28/9; el-Vâkı'a, 56/89; Hûd, 11/86; Meryem, 19/43; et-Tahrîm, 66/1; el-Mü'minûn, 23/36; el-Enfâl, 8/1; et-Tahrîm, 66/12; er-Rûm, 30/30.

¹³⁷⁵ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 90a.

¹³⁷⁶ Hûd, 11/26.

¹³⁷⁷ el-A'râf, 7/169.

¹³⁷⁸ er-Ra'd, 13/40.

¹³⁷⁹ en-Nisâ, 4/25.

¹³⁸⁰ el-A'râf, 7/166.

¹³⁸¹ en-Nisâ, 4/91.

¹³⁸² İbrâhim, 14/34.

h. (مَا) harfi, kendinden önce gelen (نِعْمًا)¹³⁸³, (رُبَّمَا)¹³⁸⁴ ve (كَأَنَّمَا)¹³⁸⁵ kelimelerine bitişir.¹³⁸⁶

Ebû Tâhir, vasl ve fasl konusuyla alakalı şunları zikretmiştir:

a. (أَنْ لَا) lafzı: On yerde ayrı yazılır. Bunlar; Â'râf'ta (أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى)¹³⁸⁷ ve (أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ)¹³⁸⁸ Tevbe'de (أَنْ لَا مَلْجَأَ)¹³⁸⁹ Hûd'da (أَنْ لَا) ve (أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا)¹³⁹⁰ Yâsîn'de (أَنْ لَا تَعْبُدُوا)¹³⁹¹ Duhân'da (أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ)¹³⁹² Mümtehine'de (أَنْ لَا تَعْلُوا)¹³⁹³ ve (أَنْ لَا يَدْخُلْنَهَا الْيَوْمَ)¹³⁹⁴ Nûn'da (أَنْ لَا يَشْرِكُنْ)¹³⁹⁵ ve (أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ)¹³⁹⁶ kelimesinde (أَنْ لَا) lafzının ayrı yazılıp yazılmayacağı hususu ihtilâfıdır.

b. (أَنْ مَا يَذْعُونَ) lafzı: Hac ve Lokman sûrelerinde¹³⁹⁷ gelen (أَنْ مَا يَذْعُونَ) kelimelerinde ayrı yazılır. Ancak Enfâl sûresinde gelen (أَنَّمَا عَنِمْتُمْ)¹³⁹⁸ kelimesinde ihtilaf olunmuştur.

c. (إِنْ مَا) lafzı: Râd sûresindeki (وَإِنْ مَا تُرِيكَ)¹³⁹⁹ kelimesinde ayrı yazılır.

d. (أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ) lafzı: (أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ)¹⁴⁰⁰ ve (أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ)¹⁴⁰¹ keli-

¹³⁸³ el-Hicr, 15/2.

¹³⁸⁴ en-Nisâ, 4/58.

¹³⁸⁵ Yûnus, 10/27.

¹³⁸⁶ Zûrkânî, *Menâhilu'l-İrfân Tercümesi*, 512.

¹³⁸⁷ el-A'râf, 7/105.

¹³⁸⁸ el-A'râf, 7/169.

¹³⁸⁹ et-Tevbe, 9/118.

¹³⁹⁰ Hûd, 11/14.

¹³⁹¹ Hûd, 11/26.

¹³⁹² el-Hac, 22/26.

¹³⁹³ Yâsîn, 36/60.

¹³⁹⁴ ed-Duhân, 44/19.

¹³⁹⁵ el-Mümtehine, 60/12.

¹³⁹⁶ el-Kalem, 68/24.

¹³⁹⁷ el-Enbiyâ, 21/87.

¹³⁹⁸ el-Hac, 22/62; Lokmân, 31/30.

¹³⁹⁹ el-Enfâl, 8/41.

¹⁴⁰⁰ er-Râ'd, 13/40.

¹⁴⁰¹ eş-Şu'arâ, 26/92.

¹⁴⁰² el-Mü'min, 40/73.

melerinde ayrı yazılır. Bakara'da geçen (فَإِنَّمَا تُؤَلُّوْا)¹⁴⁰³ ile Nahl'deki (إِنِّمَ مَا تَكُونُوْا)¹⁴⁰⁴ kelimeleri birleşik yazılır. Nisâ'daki (إِنَّمَا يُوجِبُهُ)¹⁴⁰⁴ ve Ahzâb'daki (إِنِّمَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُوْنَ)¹⁴⁰⁶ kelimeleri birleşik yazılır. Şu'arâ'da geçen (يَذُرْكُمُ الْمَوْتُ)¹⁴⁰⁵ ve Ahzâb'daki (إِنِّمَ مَا تَقْتَفُوْا)¹⁴⁰⁷ kelimeleri ihtilâflıdır.

e. ¹⁴⁰⁸(أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ) lafzı: Kur'an'ın tamamında ayrı yazılır. gibi.

f. (إِنْ لَمْ) lafzı: Hûd sûresindeki (فَالَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ)¹⁴⁰⁹ kelimesi hariç ayrı yazılır.

g. (أَنَّ نَجْعَلَ لَكُم) ¹⁴¹⁰ Kehf'teki (أَنَّ لَنَا) lafzı: Kıyâme'de geçen (أَنَّ نَجْعَعَ عِظَامُهُ) ¹⁴¹¹ kelimeleri haricinde ayrı yazılır.

h. (عَنْ مَا) lafzı: Â'râf sûresindeki (عَنْ مَا نُهَوُا)¹⁴¹² kelimesinde ayrı yazılır.

i. هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا (فَمِنْ مَا مَلَكَتْ) ¹⁴¹³ Nisâ'daki ve Rûm'daki هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا ¹⁴¹⁴ kelimelerinde ayrı yazılır. Münâfîkûn sûresindeki (مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ) ¹⁴¹⁵ kelimesinde ihtilâf olunmuştur.

j. (أَمْ مَنْ يُكُونُ عَلَيْهِمْ) 1416, Nisâ'da (أَمْ مَنْ) lafzı; (أَمْ مَنْ يَأْتِيهِمْ) 1417, Sâffât'ta (أَمْ مَنْ خَلَقْنَا) 1418 ve Fussilet'teki (أَمْ مَنْ يَأْتِيهِمْ) 1419 kelimelerinde ayrı yazılır.

¹⁴⁰³ el-Bakara, 2/115.

¹⁴⁰⁴ en-Nahl, 16/76.

¹⁴⁰⁵ en-Nisâ, 4/78.

¹⁴⁰⁶ eṣ-Şu'arâ, 26/92.

¹⁴⁰⁷ el-Ahzâb, 33/61.

¹⁴⁰⁸ el-En'âm, 6/131.

¹⁴⁰⁹ Hûd, 11/14.

¹⁴¹⁰ el-Kehf, 18/48.

¹⁴¹¹ el-Kıyâme, 75/3.

¹⁴¹² el-A'râf, 7/166.

¹⁴¹³ en-Nisâ, 4/25.

¹⁴¹⁴ er-Rûm, 30/28.

¹⁴¹⁵ el-Münâfikûn, 63/10.

¹⁴¹⁶ en-Nisâ, 4/109.

1417 et-Tevbe, 9/109.

¹⁴¹⁸ es-Sâffât, 37/11.

¹⁴¹⁹ el-Fussilet, 41/40.

k. (عَنْ مَنْ تَوَلَّى) 1420 ve Necm'de (عَنْ مَنْ يَشَاءُ) 1420 Nûr'da lafzı: kelimelerinde ayrı yazılır.

l. (حَيْثُ مَا) lafzı: Her yerde ayrı yazılır.

m. (وَأَتَيْكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ) 1422 ifade-
sinde ayrı yazılır. Nisâ'da yer alan (كُلَّمَا رُزُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ) 1423 ihtilaf
olunmuştur.

n. (لَيْسَ مَا قَدَّمْتُ لَهُمْ) 1425 ve (وَأَكْلِهِمُ السَّحَابَ لَيْسَ مَا كَانُوا) 1424 lafzı: n. (لَيْسَ مَا) 1425 ve
(عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَيْسَ مَا كَانُوا) 1426 kelimelerinde ayrı yazılır. Bakara'daki
(قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ) 1427 ifadesinde ihtilâf olunmuştur.

o. (فِي مَا هُنَا) 1428 kelimesinde ayrı yazı-
lır. Bakara'daki ikinci (فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ) 1429 de, 1429 Mâide ve En'âm'
daki 1430 (فِي مَا أُنْزِلَ) 1430 de, En'âm'daki (فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ) 1431 Enbiyâ'daki
(فِي مَا أَقْضَيْتُمْ) 1432 Nûr'daki (فِي مَا اسْتَهْتِ أَنْفُسُهُمْ) 1432 Rûm'daki (فِي مَا) 1433 ve
(أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِيمَا كَانُوا) 1434 ifadelerinde, Zümer'deki (رَزَقْنَاكُمْ) 1434 ve
Vâkıa'daki (فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ) 1436 ifadelerinde ihtilaf mevcuttur.

p. (كَيْ لَا) lafzı: Âl-i İmrân, 1437 Hac, 1438 Ahzâb 1439 ve Hadîd 1440
sûrelerindeki her yerde ayrı yazılır.

1420 en-Nûr, 24/43.

1421 en-Necm, 53/29.

1422 İbrâhîm, 14/34.

1423 en-Nisâ, 4/91.

1424 el-Mâide, 5/80.

1425 el-Mâide, 5/62.

1426 el-Mâide, 5/79.

1427 el-Bakara, 2/93.

1428 eş-Şu'arâ, 26/146.

1429 el-Bakara, 2/240.

1430 el-Mâide, 5/48; el-En'âm, 6/165.

1431 el-En'âm, 6/145.

1432 el-Enbiyâ, 21/102.

1433 en-Nûr, 24/14.

1434 er-Rûm, 30/28.

1435 ez-Zümer, 39/46.

1436 el-Vâkıa, 56/61.

1437 Âl-i İmrân, 3/153.

1438 el-Hac, 22/5.

1439 el-Ahzâb, 33/50.

1440 el-Hadîd, 57/23.

r. (يَوْمَ هُمْ) lafzı: Gâfir (Mü'min)¹⁴⁴¹ ile Zâriyât¹⁴⁴² sûreleri dışında her yerde birleşik yazılır.¹⁴⁴³

2.29.6. Farklı Okunuşları Olan Kelimelerin Yazım Kuralı

İki farklı okuyuşu bulunan kelimeler, bu okuyuşlardan biriyle yazılır. Bununla alâkalı Kur'ân'da çok sayıda misal bulunmakla beraber, burada iki başlık altında bir kısım örnekler verilecektir.

a. Elifsiz yazılmak suretiyle iki kıraate işaret eden kelimelere dair misaller: (مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ)¹⁴⁴⁴ âyetindeki (مَالِكِ) kelimesi (ملك) şeklinde, (وَوَاعِدْنَا)¹⁴⁴⁶ kelimesi (يخدعون) şeklinde, (يَخَادِعُونَ)¹⁴⁴⁵ kelimesi (ووعدنا) şeklinde (ikinci vâv elifsiz olarak) ve (تُقَادُوا هُمْ)¹⁴⁴⁷ kelimesi de (تقدوهم) şeklinde yazılmıştır.

b. Açık (ت) ile yazılmak suretiyle iki kıraate işaret eden, müfret ya da cem'î okunabilen kelimelere dair örnekler: (غِيَابَتِ)¹⁴⁴⁸ kelimesi (أَيَّاتِ)¹⁴⁴⁹ lafzındaki (غَيْبَتِ), (لَوْلَا أَنْزَلْ عَلَيْهِ آيَاتٌ) kelimesi (ثَمَرَاتِ)¹⁴⁵⁰ ifadesi (ثمرت) ve (الْغُرُفَاتِ)¹⁴⁵¹ şeklinde yazılmıştır.¹⁴⁵²

2.30. Hafs Rivâyeti

Yedi kıraat imamlarından biri olan Âsım b. Behdele'nin (ö. 127/745) üvey oğlu ve ikinci râvisi olan ve 90/709 senesinde dünyaya gelen Hafs hazretlerinin tam adı Ebû Ömer Hafs b.

¹⁴⁴¹ el-Mü'min, 40/16.

¹⁴⁴² ez-Zâriyât, 51/13.

¹⁴⁴³ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 90a-92b.

¹⁴⁴⁴ el-Fâtiha, 1/4.

¹⁴⁴⁵ el-Bakara, 2/9; en-Nisâ, 4/142.

¹⁴⁴⁶ el-A'râf, 7/142; Tâhâ, 20/80.

¹⁴⁴⁷ el-Bakara, 2/85.

¹⁴⁴⁸ Yûsuf, 12/10, 15.

¹⁴⁴⁹ el-Ankebût, 29/50.

¹⁴⁵⁰ el-Fâtır, 35/27.

¹⁴⁵¹ es-Sebe', 34/37.

¹⁴⁵² Zürkânî, *Menâhîlu'l-İrfân Tercümesi*, 512-513.

Süleymân b. el-Muğîre el-Esedî'dir. Hafs'ın, Kûfe'ye bağlı olan Gâdiriye köyünde doğmuş olma ihtimalinden dolayı 'Gâdirî' nisbesiyle, kumaş ticaretiyle uğraşması sebebiyle de 'Bezzâz' lakabıyla anıldığı söylenmektedir. Hafs, bunların yanı sıra 'Hu-fays' ve 'İbn Ebû Dâvûd' isimleriyle de tanınmıştır. O, İbnü'l-Cezerî'nin görüşüne göre 180/796 senesinde vefat etmiştir.¹⁴⁵³

Hafs b. Süleyman, Âsım hazretlerinin terbiyesinde yetişmiş, Kur'ân'ı ve kıraat ilmini evvela ondan tahsil etmiştir. Hafs'ın kıraat senedi, hocası Âsım, Ebû Abdırrahmân es-Sülemî, Hz. Ali (r.a.) yoluyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar ulaşır. Hafs hazretleri, Mekke ve Bağdat'ta kıraat okutmuştur. O, kıraat ilminin yanında hadisle de meşgul olmuş ve rivayet ettiği hadislerden pek çok kimse istifade etmiştir. Hafs'ın, Âsım'ın ilk râvîsi olan Ebû Bekir Şu'be ile 520 yerde, hocası Âsım'la ise yalnız 1 yerde kıraat ihtilafının bulunması sebebiyle, rivâyeti ön plana çıkmıştır. Bugün dünyanın muhtelif yerlerinde bulunan mushafların çok büyük kısmı Hafs'ın rivâyetine göre yazılmıştır. Kıraat öğrenimi ve öğretiminde de onun tercihleri okunmakta ve okutulmaktadır.¹⁴⁵⁴ Hafs'ın, rivâyetini nakleden meşhur iki tariki bulunmaktadır. Bunlar Ubeyd b. Sabbâh ve Amr b. Sabbâh'tır. Âsım kıraatinin Hafs rivayeti, bu iki zat ve bunlardan sonraki muhtelif tarikler vesilesiyle bugüne dek ulaşmıştır.¹⁴⁵⁵

Kettânîzâde, eserinde Hafs'ın tam adını Ebâ 'Amr Hafs b. Ebî Dâvûd Süleyman b. el-Muğîre el-Bezzâr el-Gâdirî el-Esedî el-Kûfî olarak zikretmiştir. O, üstte yer alan bilgilere ek olarak; Hafs'ın hicrî 94 yılında doğduğunu söyleyenlerin de bulunduğuna

¹⁴⁵³ Tayyar Altıkulaç, "Hafs b. Süleyman", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/118.

¹⁴⁵⁴ Abdulhamit Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 128-129.

¹⁴⁵⁵ Fatih Çollak, *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Huccetleriyle Âsım Kıraati* (İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2006), 27.

nu, Hafs'ın Ebû Hanîfe'nin çağdaşı olduğunu, ilk olarak Kûfe'de imamlık yaptığını ve insanların onun etrafında toplandığını, Hafs'ın buradan sonraki durağının Mekke olduğunu ve onun Mekke'de birçok eser neşrettiğini söylemiştir.¹⁴⁵⁶

Ebû Tâhir, Hafs rivâyetinin senediyle alâkalı şunları kaydetmiştir: “Âsım hazretleri kıraati Abdîrrahmân b. Abdullah b. Habîb es-Sülemî'den almıştır. es-Sülemî de Abdullah İbni Mes'ûd, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Übey b. Kâ'b, ve Zeyd b. Sâbit (r.a.) hazerâtından almıştır. Bunlar da Sürûr-u enbiyâ 'aleyhi salavâtü'l-kibriyâ hazretlerinden almış, O da Cibrîl-i Emîn (as)'dan almıştır. Cibrîl ise levh-i mahfûz'dan veya bizzat mekândan münezzeh olan Hakk Te'âlâ'dan almıştır.”¹⁴⁵⁷

Muhammed b. Mustafa, Hafs rivâyeti bahsini şu dua ile (meâlen) nihayete erdirmiştir: “Allahım! Bizi onlardan eyle! Büyüyük korku gününde bizi onlarla haşır et ve bizi onlarla cennetine koy! Âmin, ey yarattıklarına merhamet eden! Peygamberlerin efendisi hürmetine duamızı kabul eyle Allahım!”¹⁴⁵⁸

2.31. Hâtîme

Kettânizâde, eserini, hatim duası ve hâtîme ile sona erdirmektedir. Burada öncelikle hatim duasının meâli, sonrasında ise hâtîme kısmı zikredilecektir.

Hatim Duası: Allahım! Hamd ve senâ Sanadır. Aded ile sayılamayacak salât ve selâm, peygamberlerin en özeline ve onun âline olsun. Allahım! Ey Rabbimiz! Bize dünyada iyilik ve güzellik ver, âhirette de iyilik ve güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru. Allahım! Bizler senin kullarınız ve kullarının çocuklarıyız. Perçemlerimiz senin elindedir. Bizde hükmün geçerlidir ve Sen bize verdiğin hükümde âdil olansın. Allahım!

¹⁴⁵⁶ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 96a.

¹⁴⁵⁷ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 96a.

¹⁴⁵⁸ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 96a-97b.

Kendini isimlendirdiğin isimler, kitaplarınla indirdiğin şeyler, yarattıklarından birine öğrettiğin şeyler, katında bulunan gayb ilminde tercih ettiğin şeyler hatırına Kur'ân-ı Azîm'i kalplerimizin baharı, gönüllerimizin şifası, parçalarımızın cilâsı, kederlerimizin ve gamlarımızın yokluğu kılmanı senden istiyoruz. Allahım! Kur'ân-ı Kerîm'i bizler için Naîm Cennetleri ve senin esenlik yurdun için rehberimiz kılmanı ve kendilerine nimet vermiş olduğun nebîler, sıddıklar, şehitler ve sâlihlerle beraber olmayı senden istiyoruz. Onlar ne güzel arkadaştlar! Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Allahım! Kur'ân'ı bizler için bir şifa, hidâyet, rehber ve rahmet kıl. Onun tilâvetiyle bizi ve içimizden seni razı edecek kimseyi rızıklandır. Kur'ân tilâveti sebebiyle bizde bağışlamadığın hiçbir günah, kurtarmadığın bir keder, ödetmediğin bir borç, şifa vermediğin bir hasta, galip getirmediğin bir düşman, döndürmediğin bir kayıp, engel olmadığın bir âsi, düzeltmediğin bir bozukluk, rahmet etmediğin bir ölü, örtmediğin bir ayıp, kolaylaştırmadığın bir zorluk, dünya ve âhiret ihtiyaçlarından bir ihtiyaç bırakma. Duamızı rahmetinle kabul eyle ey cömertlerin en cömerti! Allahım! Kabirlemizde yalnızlığımızı gider. Allahım! Kur'ân'ı bizden davacı, sıratla bizi kayıcı yapma. Bizi, Muhammed'in (s.a.v.) kıyamette dost olmadığı kimselerden kılma. Allahım! Bizi helâli helâl, haramı haram bilenlerden ve bunlara hakkıyla riayet edenlerden eyle. Allahım! Kur'ân'ı taşımada bedbahtlıktan, onunla amel hususunda kör olmaktan, onun hakkını eksik vermekten sana sığınırız. Allahım! Kur'ân'ın kalplerimizde bulunmamasından, dillerimizle onun tilâvetini terk etmekten, onu boynumuz altında yastık yapmaktan ve sırtımızın ardına atmaktan, onunla bize öğüt verdiği halde kalplerimizin katılaşmasından sana sığınırız. Allahım! Bize Kur'ân'ın tilâvetinde lezzet, onu okumada canlılık ve onu tekrarlama hususunda bize korku ver. Allahım! Sana ve kullarına olan borcumuzu ödemeyi nasip

eyle. Geçmiş günahlarımızı bağışla. Salih kullarını muhafaza ettiğin gibi kalan ömrümüzde bizleri de muhafaza eyle. Allahım! Bizi, beyt-i haramını hacceden ve peygamberinin kabrini ziyaret eden kimseleri selâmete kavuştur. Onlara selâmet ve âfiyet ver. Allahım! Sultanımıza ve hâkimlerimize yardım eyle. Müslüman askerlere büyük bir yardımla yardım eyle. Onlara apaçık bir fetih ihsan eyle. Allahım! Bizi, öğrettiğin şeylerle faydalandır ve fayda verecek şeyleri bize öğret. Allahım! Hayırla açmayı ve hayırla kapamayı bize nasip eyle. Ömürlerimizin sonunu, âkıbetimizi hayreyle. Allahım! Şer başlangıçların ve şer sonların evvelinden ve âhirinden, zâhirinden ve bâtınından sana sığınırız. Allahım! Bize, senden başkasından rızık istetme. Bize, tuğyâna düşürmeyen zenginlik ver. Bize, nefislerimizi boş şeylere sevk etmeyecek sıhhat ver. Bize, ihtiyaç sahibi kimsele-
rin ihtiyaçlarını kolayca karşılamayı nasip eyle. Ana babamızı, üstatlarımızı, hocalarımızı, talebelerimizi, sevdiklerimizi, akrabalarımızı, bize iyilik eden kimseleri ve bu mecliste hazır olan kimseleri bağışla. Son sözümüzü “Allah’tan başka ilah yoktur ve Muhammed (s.a.v.) onun elçisidir.” kıl. Bize öfkeli olmayıp bizden razı olduğun halde canımızı al. Kıyamet durağında bizi üzerlerine korku olmayan ve üzülmeyenlerden kıl. Allahım! Nebîlerin ve resûllerin en şereflişine, onun âl ve ashâbına, en şerefli yola çağırın münâdîlere salât ve selâm eyle. Onları şerefli, keremli ve azîm eyle. Sana yakın olan imamlarımızdan ve bütün Müslüman kullarından razı ol. Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur.¹⁴⁵⁹

Kettânîzâde, hatim duasından sonra şunları zikretmiştir: “Efendimizden (s.a.v.) gelen bu dua, önceki üstatlarımızdan rivâyet edilmiştir. Onlar bu duayı Kur’ân hatminden sonra okumuşlardır. Ben de bu küçük hacimli eseri aynı dua ile ni-

¹⁴⁵⁹ Na’îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 97b-98b.

hayete erdirdim. Selefe tâbi olarak, Cenâb-ı Hakk'tan (c.c.), Habîb-i Muhterem'in (s.a.v.) yüzü suyu hürmetine bu fakîri de meşâyih-ı 'ızâmın arasında kılıp, nimetleri sayılamayacak kadar çok olan âlî cennetlere sokmasını niyaz ederim. Sonrası keşf-i cemâldir."¹⁴⁶⁰

Eserin sonunda müstensih'in kaleme aldığı muhtemel olan şu ifadeler yer almaktadır: "Hamd ve senâ, ister varlık zamanında ve nimetler içerisindeyken, isterse yoklukta, tazim maksadıyla güzel olanı övmektir. Allah'a hamd ve senânın sözle olanı, dilin hamdidir. Allah'ın, kendisini peygamberlerin lisânı üzere övmesi işte böyledir. Fiilî hamd ise emri yerine getirmektir."¹⁴⁶¹ Bu metnin alt kısmında ise 1330 tarihli vakıf mührü ve temellük kaydı yer almaktadır.¹⁴⁶²

SONUÇ

İlm-i tecvidin müstakil bir ilim dalı haline gelmesinden evvel Kur'ân tilâvetiyle alâkalı kaideleri kıraat ilmi kitapları ihtiva etmiştir. Daha sonra müstakilleşme neticesinde tecvid ilmi alanında yüzlerce eser yazılmış ve bu alanda sistematik çalışmalar yapılmıştır. Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin *el-Kasîdetü'r-râ'iyye (el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye)* adlı elli bir beyitlik kasidesi tecvid ilmine yönelik ilk eser olarak bilinmektedir. İlm-i tecvîdin önemli eserleri arasında yine Mekkî b. Ebû Tâlib'in *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve'si*, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd'i*, Ca'berî'nin *'Ukûdül-cümân fi tecvîdi'l-Kur'ân'ı*, İbnü'l-Cezerî'nin *et-Temhîd fi 'ilmi't-*

¹⁴⁶⁰ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 98b.

¹⁴⁶¹ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 98a.

¹⁴⁶² Vakıf mühründe Farsça (فرخنده بادي با همواره أحمد نجيب) ismi yazılıdır. Temellük kaydında bulunan (من كتاب الفقير السيد محمد مراد) ifadesinden eserin mülkiyetinin Seyyid Muhammed Murad'a ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu metnin hemen altında ise eserin kıymeti 130 olarak belirtilmiştir. Bk. Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 98a.

tecvid'i ve *Mukaddime*'si, Abdurrahman Karabaşî'nin *Karabaş Tecvidi* isimli çalışması, Birgivî'nin *ed-Dürrü'l-yetîm*'i, Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin *Cühdü'l-mukîll*'i, Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreysî'nin *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd fî 'ilmi't-tecvîd*'i, Mehmed Zihni Efendi'nin *el-Kavlü's-sedîd fî ilmi't-tecvîd*'i sayılabilir.

Osmanlı devrinde tecvid ilmi sahasında eser telif edenlerden biri de Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî'dir. Na'îmî, kıraat alanında ortaya koyduğu *Mutkinü'r-rivâye fî 'ulûmi'l-kirâati li'd-dirâye* ve tecvid alanında yazdığı *Tezhîbü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kirâe* isimli eserleriyle ön plana çıkan kıymetli bir şahsiyettir. Ayrıca Na'îmî, kıraat ilmine önemli katkılarda bulunmuş, Mısır tarikinin iki mesleğinden biri olan *Mutkin* mesleğini kurmuştur.

Osmanlı Türkçesi ile yazılan tecvid kitaplarından olması, incelemeye konu olan *Tezhîbü't-tilâve* isimli eserin ehemmiyetini artırır niteliktedir. Na'îmî'nin bu telifi, bir mukaddime ile başlamış ve maksat bölümüyle devam etmiştir. Eserin giriş kısmında tecvid ilminin gerekliliğine ve önemine vurgu yapılmış, bunların yanı sıra eserin ismiyle yazılma amacına dikkat çekilmiştir. Mukaddimeden sonraki maksat bölümünde ise Kur'ân-ı Kerîm tilâvetinin fazileti, Kur'ân hâmillerine gerekli olan şeyler, Kur'ân'ı öğrenmenin yolları, harflerin kısımları, harflerin aslı ve fer'î mahreçleri ile lakapları ve sıfatları, harflerin tecvîdiyle alâkalı meseleler, nûn-i sakine ve tenvine dair hükümler, med bahsi, harf ve harekenin önceliği konusu, şeddeler mevzûu, vakf hususu, aded ilminin meseleleri, âyetlerdeki ihtilaflar ve Hafs rivâyeti konuları sırasıyla ele alınmış, eser hatim duasıyla nihayete erdirilmiştir.

Müellif Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa, *Tezhîbü't-tilâve*'de ilk dönem tecvid ulemâsından Mekkî b. Ebî Tâlib'in *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkîki lafzi't-tilâve*'sinden çokça alıntı yapmış; Sîbeveyhi, Halîl b. Ahmed, İmam Asma'î, Şâtîbî, Ca'berî,

Mehdevî, İbnü'l-Cezerî, İmâm Ferrâ ve Hafs b. Süleyman gibi önemli kıraat âlimlerine de zaman zaman atıfta bulunmuştur.

Sonuç olarak; Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî'nin 'tecvîd ve kıraat ilminde tilâvetin süsü' mânası taşıyan ve tecvîd ilmi kurallarını detaylı bir şekilde ele alıp kısmî olarak da kıraat meselelerine değindiği bu eserin, tecvîd ilmiyle meşgul talebelere, muallimlere, kârilere ve mukrîlere rehberlik edecek kıymetli bir kaynak olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Mübârek. *ez-Zühed ve'r-rekâik*, Thk. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Acar, Abdullah Refik. *Kıraat İhtilafları Bağlamında Bazı Tecvîd Kaideleri Üzerine Bir Değerlendirme*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akakuş, Recep. *Tarihsel Boyutuyla Kur'an-ı Kerîm Öğretimi ve Reisü'l Kurralık*. İstanbul: Kayihan Yayınları, 2008.
- Akaslan, Yaşar. "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (2018), 1081-1107.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Ebû 'Amr ed-Dânî'nin Kitâbü'l-Beyân fî 'Addi-Âyi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tanıtımı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Akdemir, Mustafa Atilla. "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 15-50.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kıraat Âlimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kurrâları*. İstanbul: Rabbani Yayınevi, 2021.
- Alataş, Mehmet. *Mustafa b. Ali ve Risâle-i Tecvîd İsimli Eserinin Tanıtım*

- ve Edisyon Kritiği*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Alemdar, Yusuf. *İstanbul'da Kur'ân Okulları*. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *el-Minehu'l-fikriyye bi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Dimeşk: Dâru'l-Gavsânî, 2012.
- Altıkulaç, Tayyar. "Hafs b. Süleyman". *DİA*. 5/118-119. İstanbul: TDV Yayınları, 1997. 1
- Altıkulaç, Tayyar. "Mehdevî". *DİA*. 28/367-368. İstanbul: TDV Yayınları.
- Altıkulaç, Tayyar. "Mekkî b. Ebû Tâlib". *DİA*. 28/575-576. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Altıkulaç, Tayyar. *Tecvidü'l-Kur'ân*. Ankara: DİB Yayınları, 2006.
- Âsım Efendi, Mütercim. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Atik, M. Kemal. "Ca'berî". *DİA*. 6/527-528. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bakırcı, Fetullah. *Kur'ân Kıraatinde Fem-i Muhsin Kavramı*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Bayır, Mahmut Hakkı. *Hamza Hüdaî ve Tecvid-i Edâiyye İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bedir, Yasin. *İbrahim b. Halil el-Ca'berî (ö. 732/1332)'nin Hayatı ve el-Meded fi Marifeti'l-Aded İsimli Eserinin Değerlendirilmesi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-. *el-Câmi'u li Şu'abi'l-Îmân*. thk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî. Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 2003.
- Birişik, Abdulhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2018.
- Bozkurt, Nebi. "Hâfız". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997, 15/74-78.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. Thk. Mustafa Deyb el-Begâ. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1993.

- Ca'berî, Burhânüddîn Ebû Muhammed İbrâhîm. *Husnû'l-meded fî ma'rifeti fenni'l-'aded*. Thk. Beşîr b. Hasen el-Hımyerî. Medine: Kral Fahd Kur'ân-ı Kerîm Basım Kompleksi, 2011.
- Ca'berî, Burhânüddîn Ebû Muhammed İbrâhîm. *Ukûdü'l-cümân fî tecvîdi'l-Kur'ân*. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2005.
- Cantürk, Müberra. *Şaban b. Mustafa'nın (ö. 1097/1686) Kitabı Güzide fî İlmi't-Tecvîd Adlı Eserinin Tenkitli Neşri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd el-. *es-Sihâh tacü'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1979.
- Cüreysî, Muhammed Mekki Nasr. *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid fî 'ilmi't-tecvîd*. Thk. Ali Muhammed ed-Dabbağ. Mısır: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, 1970.
- Çaylar, Ercan. *Eskicizâde'nin Tecvîd İlmine İlişkin Görüşleri ve Terceme-i Dürr-i Yetîm Adlı Eseri*. Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çetin, Abdurrahman. "Dâni". *DİA*. 8/459-461. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çetin, Abdurrahman. *Ebû Amr ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları*. İstanbul: Emin Yayınları, 2017.
- Çiftçi, Ali. "İlk Dönem Dil Bilimcileri ve Endülüslü İlk Tecvîd Müelliflerinin Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Yorumunda Muhammed b. Cezerî Üzerindeki Etkileri". *Tebliğ ve Müzakere Metinleri*. Bursa: 2018.
- Çollak, Fatih. *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Huccetleriyle Âsım Kıraati*. İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2006.
- Dağdeviren, Alican. *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*. İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2009.
- Dâni, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-. *et-Tahdîd fî'l-itkân ve't-tecvîd*. Amman: Dâr-u Ammâr, 2000.
- Dâni, Ebû Amr Osmân b. Saîd el-Endelüsî. *el-Beyân fî 'addi-âyi'l-Kur'ân*.

- Thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtat ve't-Türâs ve'l-Vesâik, 1994.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd el-Endülüsî. *et-Teyssîr fî'l-kırââtî's-seb'*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2016.
- Demiral, İsmail. *Birgivî'nin ed-Dürrü'l-Yetîm Adlı Eseri Işığında Eskicizâde'nin Terceme-i Dürr-i Yetîm'i ile A. Celâleddin Karakılıç'ın Tecvîd İlmi Eserinin Karşılaştırılması*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Demirbaş, Ali Sait. *İlk Manzum Tecvid Eseri Olan el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye'nin Tecvid İlmindeki Yeri, Önemi ve Değerlendirilmesi*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Demirci, Muhsin. *Tefsîr Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ. *el-İthâf fudalâi'l-beşer bi'l-kırââtî'l-erba'ate 'aşer*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- Dokgöz, Fatih. *Muhammed bin Ebî Bekir el-Mar'aşî ve Cühdü'l-Mukill Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Duman, M. Zeki-Altundağ, Mustafa. "Hurûf-i Mukattaa". *DİA*. 18/401-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Durmuş, İsmail. "Hâ (ح)". *DİA*. 14/333-334. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Durmuş, İsmail. "Ha (ه)". *DİA*. 14/334-335. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Durmuş, İsmail. "Hâ (ا)". *DİA*. 14/336-338. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Durmuş, İsmail. "Harf". *DİA*. 16/163-165. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Durmuş, İsmail. "Hazîf". *DİA*. 17/122-124. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Durmuş, İsmail. "Hemze". *DİA*. 17/190-193. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Durmuş, İsmail. "İbn Keysân". *DİA*. 20/134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Durmuş, İsmail. "Müberred". *DİA*. 31/430-433. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Durmuş, İsmail. "Zâ (ظ)". *DİA*. 44/59-60. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ebû Rîme, Muhammed el-Mahmûd. *Hidâyetü'l-müstefîd fî ahkâmî't-tecvîd*. Beyrut: Dâru't-Terbiye, ts.
- Ebû Şâme el-Makdisî, Ebû'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl. *el-Mürşidü'l-vecîz*. Thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâr-u Sâdr, 1975.
- Ebû'l-Kâsım, Ömer b. Muhammed b. Abdi'l-Kâfi. '*Adedü's-süveri'l-Kur'ân ve âyâtihî ve kelimâtihî ve hurûfihî*'. Thk. Hâlid Hasen Ebû'l-Cûd. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıryye, 2010.
- Emin Efendi, Molla Muhammed. '*Umdetü'l-hullân fî îzâhi Zübdeti'l-'irfân*'. İstanbul: Karahisarizâde Sahaf Esad Matbaası, 1287.
- Emin Efendi, Molla Muhammed. *Zühru'l-erîb fî îzâhi'l-cem'i bi't-takrîb*. Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 11.
- Ensârî, Kâdî Zekerîyyâ. *Şerhu Kasîdeti'l-Cezerîyye*. Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, nr. 3405.
- Eskicizâde, Eskicizâde Seyyid Ali Mehdi b. Hüseyin. *Terceme-i Dürr-i Yetîm*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1837.
- Fârâbî, Ebû Nasr. *Kitâbü'l-Hurûf*. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1986.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Gavsânî, Yahyâ Abdürrezzâk. '*İlmü't-tecvîd*'. Dimeşk: Dâru'l-Gavsânî, 2011.
- Gök, Mustafa. *Ahmed b. Muhammed Mağnîsî'nin Terceme-i Cezerî İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tarîki Kurrâları*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.
- Gökdemir, Ahmet. "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/44 (2017), 113-148.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Kiraat Eğitiminde Tarikler,

- Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (2019), 219-251.
- Güneş, Kadir. *el-Mu'cem*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2010.
- Hamed, Gânim Kaddûrî. *ed-Dirâsât es-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd*. Amman: Dâr-u Ammâr, 2007.
- Hamed, Gânim Kaddûrî. "Kur'ân-ı Kerîm'in Sayı 1' câzı Tevehhüm mü Gerçek mi?" Çev. Halil Sağlamoğlu. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2015), 147-174.
- Hamza Hüdâî. *Tecvîd-i Edâiyye*. İzmir: Hâfız Nuri Matbaası, 1301.
- Harputoğlu, Hüseyin. *Mukaddime-i Cezerî Terceme ve Şerhi*. İstanbul, 2004.
- Hemezanî, Ebû'l-'Alâ' el-Hasen b. Ahmed el-Attâr. *et-Temhîd fî me'rifeti't-tecvîd*. Amman: Dâr-u Ammâr, 2000.
- Hocaoğlu, Mustafa. "Okuma ve Anlama Üzerine: Kur'ân Tilavetiyle İlgili Bazı Kavram ve Rivayetlerin Değerlendirilmesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (2012), 207-235.
- Hocazâde, Hocazâde Ahmed Hilmi. *Ravdâtü'l-Kurrâ ve Târîh-i Kur'ân-ı Kerîm*. İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu Yayınları, 1959.
- Husarî, Mahmûd Halîl. *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2002.
- İbn Bâziş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali. *Kitâbü'l-ikna' fî'l-kırâati's-seb'*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1982.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Masrî. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 2005.
- İbn Mücâhid. *Kitâbü's-seb'a fî'l-kırâ'ât*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Dâru'l-Me'ârif bi Mısır, 1972.
- İbni Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân. *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1993.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Kitâbü'l-Mevzûât*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1983.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Kitâbü't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.

- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. thk. Muhammed Mahmûd eş-Şinkîfî. Medine: Kral Fahd Kur'ân-ı Kerîm Basım Kompleksi, 2014.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- İbnü't-Tahhân, Ebü'l-Asbağ Abdülazîz b. Alî es-Sümâtî el-İşbîlî. *el-Enbâ fi usûli'l-edâ*. Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü's-Sahâbe, 2007.
- İbnü't-Tahhân, Ebü'l-Asbağ Abdülazîz b. Alî es-Sümâtî el-İşbîlî. *Mehâricü'l-hurûf ve sıfâtühâ*. Beyrut: y.y., 1984.
- Kabbânî, Muhammed Arabî. *Kifâyetü'l-müstefid fi 'ilmi'l-kırâeti ve't-tecvîd*. Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1991.
- Kamhâvî, Muhammed es-Sâdık. *el-Burhân fi tecvîdi'l-Kur'ân*. Kahire: Şirketü'l-Kuds, 2010.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "İbn Düreyd". *DİA*. 19/416-419. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân Tilâvetinin Esasları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraati*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed ed-Dımaşkî. *Mev'izatü'l-mü'minîn min İhyâ-i 'ulûmi'd-dîn*. Thk. Me'mûn b. Muhyiddîn el-Cennân. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Kaya, Mehmet Ali. *Âsım Ravilerinden Hafs b. Süleyman ile Nâfi' Ravilerinden Verş Arasındaki İhtilaflı Okuyuşların Mukâyesesi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Kaysî, Ebî Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib. *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâât*. Kahire: Dâru Nehdati Mısır, 1977.
- Kaysî, Ebî Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâati's-seb' ve ilelîhâ ve hiccihâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ. *el-Külliyât mu'cemün fi'l-müstalahât ve'l-fürûki'l-lugavî*. thk. Adnân Dervîş -Muhammed el-Mısırî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.

- Kılıç, Hulusi. "Ebû'l-Bekâ el-Kefevî". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008, 10/298.
- Koçyiğit, Hikmet. "Kur'ân'ın Bölümlemesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2013), 363-393.
- Kurtubî, Abdulvehhâb b. Muhammed. *el-Muvaddah fi't-tecvîd*. Amman: Dâr-u Ammâr, 2000.
- Küçük, Cemil. "Kur'ân Harflerinin Mahreç ve Sıfatları". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27 (2014), 209-238.
- Maşalı, Mehmet Emin. "Mushaf". *DİA*. 31/242-248. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Mâverdi, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Basrî. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mehmed Zihni. *el-Kavlü'l-sedîd fi 'ilmi't-tecvîd*. İstanbul: Dâru't-Tibâati'l-Âmire, 1898.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebî Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkiki lafzi't-tilâve*. Umman: Dâr-u Ammâr, 1996.
- Mısrî, Seyfüddîn b. Atâullâh el-Fedâli. *el-Cevâhiru'l-mudiyyetü 'ale'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005.
- Mustafa b. Ali. *Risâle-i Tecvîd*. Hacı Selim Ağa Yazma Eser Ktp., Kemankeş Blm., nr. 3.
- Na'îmî, Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa. *Mutkinü'r-rivâye fi 'ulûmi'l-kırâati li'd-dirâye*. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21.
- Na'îmî, Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa en-. *Tezhîbü't-tilâve fi 'ilmi't-tecvîd ve'l-kırâe*. Milli Ktp., Yazmalar Blm., nr. 3405.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Thk. Hasen Abdûlmun'im Şelbî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-. *el-Erbe'üne'n-Neveviyye*. Beyrut: Dâru'l-Menhâc, 2009.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *et-Tibyân fi âdâbi hameleti'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İbnî Hazm, 1996.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *Riyâzü's-sâlihîn*. Thk. Mâhir Yâsîn. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2007.
- Okiç, M. Tayyib. *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*. İstanbul: Nun Yayıncılık, 1995.

- Öden, İsmail. *Mısır Tarîki Şeyh Ataullah Mesleği'nin el-'Aşru's-Suğrâ ve el-'Aşru'l-Kübrâ Öğretim Usulleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Öge, Ali. 18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri. Konya: Hüner Yayınevi, 2015.
- Önder, Mustafa Kemal. *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Öz, Ramazan. *Mehmed Zihni Efendi'nin İlmi Şahsiyeti, Kıraat İlmine Katkısı, Tecvid İlmi Açısından el-Kavlü's-Sedîd fî İlmi't-Tecvid Adlı Eserin Değerlendirilmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. "Sîbeveyhi". *DİA*. 37/130-134. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özel, Ahmet-Kallek, Cengiz. "Zekeriyyâ el-Ensârî". *DİA*. 44/212-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Öztürk, Mustafa-Mertoğlu, M. Suat. "Zemahşerî". *DİA*. 44/235-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekir. *Muhtârü's-sihâh*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1986.
- Saçaklızâde, Mehmed Efendi. *Cühdü'l-mukill*. Umman: Dâr-u Ammâr, 1429.
- Saçlı, Merve. "Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) ve Besâir'inde Kur'ân ve Sûreler Konusuna Bakışı". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 517-543.
- Sağman, Ali Rıza. *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi*. İstanbul: Yayım Müdürlüğü, 1958.
- Sarı, Mehmet Ali. *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Seffârîni, Ebü'l-'Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Budûru'z-zâhire fî 'ulûmî'l-âhire*. Thk. Abdülazîz Ahmed b. Muhammed el-Müşeykîh. Riyad: Dâru'l-Âsime, 2009.
- Seyyid Ahmed b. Abdurrahîm. *el-Halekâtü'l-müdiât min silsileti esânîdî'l-*

- kırâât*. 2 Cilt. Riyad: Cem'iyetü'l-Hayriyye li Tahfizi'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1423.
- Sîbeveyhi, Ebî Bişr Amr b. Osman b. Kamber. *el-Kitâb*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988.
- Sicistanî, Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman. *Kitâbü'l-Mesâhif*. Thk. Muhibbiddîn Abdü's-Sübân Vâ'iz. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman. *el-İtkân fî 'ulûmî'l-Kur'ân*. Çev. Sâkıp Yıldız-Hüseyin Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.
- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman. *Şerhu's-Şâtibiyye*. Süleymaniye Ktp., Servili Blm., nr. 4.
- Şâtîbî, Ebû Muhammed el-Kâsım b. Fîrruh. *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*. Medine: Mektebetü Dâru'l-Hüdâ, 2010.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, 1994.
- Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn el-Fadl. *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Murtazâ, 2006.
- Taşköprizâde, Ebü'l-Hayr 'Îsâmüddîn Ahmed er-Rûmî el-Hanefî. *Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî*. İstanbul: Âsitâne, ts.
- Tavîl, Ahmed b. Ahmed Muhammed Abdullah. *Teyşîru 'ilmi't-tecvîd*. Riyad: Dâru İbni Huzeyme, 2000.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid İstılahları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Temel, Nihat. *Kur'ân Kıraatında Vakf ve İbtida*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2009.
- Tetik, İbrahim. *Tecvid İlmî: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Tezcan, Tuğrul. "Bir Klişenin Şerhi: Hamdele, Salvele ve Ba'dü İfadesinin Davud el-Hanefî el-Karsî el-Birgivî'de Çağıştırdıkları". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2019), 56-72.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Halîl b. Ahmed". *DİA*. 15/309-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Tuğral, Rahim. *Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvidi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.

- Tüccar, Zülfikar. "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd". *DİA*. 12/406-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Tülücü, Süleyman. "Asmaî". *DİA*. 3/499-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. "Kalb". *DİA*. 24/229-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Uzun, Mustafa. *Ca'berî'nin Ukûdü'l-Cümân fî Tecvîdi'l-Kur'ân Adlı Eserinin 1-81 Sayfaları Arasındaki Bölümün Tecvid İlmi Açısından Değerlendirilmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Yesûî, Luvis Ma'lûf el-. *el-Müncid*. Beyrut: Matbaatü'l-Kâsûlîkiyye, 1956.
- Yılmaz, Ahsen. *Mağnîsî ve Terceme-i Cezerî Adlı Eseri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Yûsufendizâde, Abdullah b. Muhammed. *Ecvîbetü mesâil fî vücûhi'l-Kur'ân*. Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68.
- Yüksel, Ali Osman. *İbnü'l-Cezerî ve Tayyîbetü'n-Neşr*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd. *el-Keşşâf*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Kahire: Mektebetü Dâru't-Türâs, 1972.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Kur'ân İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi*. ed. Faik Akcaoglu. Çev. Halil Aldemir. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.